TOPLUMSAL
tarih
331
TEMMUZ 2021

1. DÜNYA HARBİ'NDE LONDRA KULESİNDE KURŞUNA DİZİLEN BİR "ALMAN YAHUT TÜRK" — YAHYA YEŞİLYURT

LA COMMUNE VIVANTE!

Cumhuriyet Sonrası Kürt Gençliğinin Eğitiminde Dicle Talebe Yurdu'nun Yeri
BİLAL MERGİZ

Bilim Kurgusal İntikam Fantezilerinin Başrolünde İstanbul
BİNTER SABANOĞLU

İstisnai Millet, İcat Edilmiş Gelenek
SELİM RUMİ CİVİRALİ

Evliliğin Alafranga Yöntemi: Evlilik İlanları
ÖMER OBUZ

150. Yıl Dönümünde Paris Komünü
TAMER TİMUR

1921 Maarif Kongresi'ni Nasıl Anlamak Gerekir?
AHMET ŞİMŞEK

19. Yüzyılda Alışveriş Mekânlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marché Örneği
ESRA KARADAĞ

Merhaba,

Umarız hepinizin sıhhati ve keyfi yerindedir. Sıcak yaz günlerinde okuyacağınız güzel bir sayı hazırladık.

Dünya toplumsal ve siyasal mücadele tarihinin en önemli dönüm noktalarından Paris Komünü, 150. Yıldönümü vesilesiyle başta Fransa olmak üzere tüm dünyada tekrar tartışılıyor. Duayen hocamız Taner Timur bize komünü ve tarihsel kıymetini sade ama zengin üslubuyla anlatıyor.

Selim Rumi Civralı, yazısında Amerikan futbolu ve beyzbolun Amerikan ideolojisinin oluşumunda oynadığı rolü geleneğin icadı perspektifiyle tahlil ediyor.

Bihter Saban, İstanbul'u anlatan biri Osmanlı diğeri İrlandalı yazarın bilim kurgusal eserlerini mercek altına alıyor.

Esra Karadağ, 19. yy'da Pera'da yaşanan dönüşümü Bon Marche mağazasının serencamı üstünden tasvir ediyor.

Yahya Yeşilyurt, I. Dünya Harbi'nde Londra'da geçen bir casusluk hikayesini ve kahramanının trajik sonunu bizlere aktarıyor.

Bu ay yüzüncü yılını andığımız Milli Maarif Kongresi'nin eğitim tarihimiz açısından anlamını Ahmet Şimşek'ten öğreniyoruz.

Damla Demirözü'nün kaleminden, Yunan ve Türk ulusal anlatıları arasında yaşamak zorunda kalan Herkül Millas'ın Yunancadan Türkçeye yaptığı çevirileri, yazarın yaşam öyküsüyle birlikte okuyoruz.

Bilal Nergiz, kırklı yılların İstanbul'unda Kürt üniversite öğrencilerini bir araya getiren Dicle Talebe Yurdu'nun kimlik inşası açısından nasıl bir işlev gördüğünün tahlilini yapıyor.

Ömer Obuz erken Cumhuriyet döneminde evlilik öncesindeki geleneksel görücülük müessesine koşut gelişen evlilik ilanlarına odaklanıyor.

Göktuğ İpek, 1944'te Ayvalık'ı vuran depremin yarattığı yıkımı ve sonrasında yaşananların mahzun hikayesini aktarıyor.

Derya Gürses Tarbuck'un editörlüğünde yeni başladığımız Bilim Tarihi Güncesi dizisi her sayıda bizleri Bilim Tarihi'nin farklı sayfalarına taşıyacak.

3 Haziran'da kaybettiğimiz, Tarih Vakfı Yurt yayınlarından çıkan *İzmir 1922* kitabının yazarı sevgili hocamız Pelin Böke'yi Esra Danacıoğlu'nun yazısıyla anıyoruz.

Murat Çizakça yine geçtiğimiz aylarda yitirdiğimiz rahmetli Mehmet Genç'in Osmanlı İktisat Tarihi açısından değerini bir kez daha hatırlatıyor.

Bir sonraki sayımızda buluşmak üzere sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

10 **150. Yıl Dönümünde Paris Komünü**
TANER TİMUR

28 **Bilim Kurgusal İntikam Fantezilerinin Başrolünde İstanbul**
BİHTER SABANOĞLU

33 19. YÜZYILDA ALIŞVERİŞ MEKÂNLARININ DÖNÜŞÜMÜ
Pera'da Bon Marché Örneği
ESRA KARADAĞ

38 **I. Dünya Harbi'nde Londra Kulesinde Kurşuna Dizilen Bir "Alman Yahut Türk"**
YAHYA YEŞİLYURT

46 **1921 Maarif Kongresi'ni Nasıl Anlamak Gerekir?**
AHMET ŞİMŞEK

52 **Anlatıların Kırmızı Çizgileri ve Herkül Millas**
DAMLA DEMİRÖZÜ

58 **Cumhuriyet Sonrası Kürt Gençliğinin Eğitiminde Dicle Talebe Yurdu'nun Yeri**
BİLAL NERGİZ

62 **Evliliğin Alafranga Yöntemi: Evlilik İlanları**
ÖMER OBUZ

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Ankara Yunan Taarruzuna Sabırsızlıkla Muntazırdır

1 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Londra 29- Ankara'nın Yunan taarruzunun suret-i umumiyede icrasına sabırsızlıkla muntazır olduğu Anadolu'dan telgrafla bildiriliyor.

Türk ordusu harp esnasında müdafaa vaziyetinde kalacakmış.

Yunanlılar İhraz-ı Zafer Edemeyecekler

1 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Paris 29- Fransız gazetelerinin ekseriyeti şerait-i askeriye-i mahalliyeyi derpiş ederek Yunanlıların Kemaliler üzerine nasıl ihraz-ı zafer edebileceklerini anlayamıyorlar.

Yunanistan'ın Cevabı

1 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Atina 29- Yunanistan'ın cevabı, Avrupa matbuatında muhtelif tefsirata sebebiyet vermekte devam ediyor. Fransız matbuatı pek şiddetli bir lisan ile bu cevabı tenkit ediyor. İngiliz matbuatının nokta-i nazarı muhaliftir. Mamafih bütün gazeteler, devam-ı harp mesuliyetinin Yunanistan'a terettüp ettiğini söylüyorlar.

Bekir Sami Bey'in Beyanatı

1 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Paris 29- Bekir Sami Bey vuku bulan bir suale cevaben Türkiye'nin İzmir ve Trakya meselelerini milli metalibe muvafık bir surette halledecek ciddi bir sulh istediğini beyan ile demiştir ki: "Türkiye hiçbir vechile harpcuyane bir fikir perverde etmemekte ve Irak, Suriye, Filistin hakkında bir gûna ihtiraskarane tasavvurda bulunmamaktadır. Arapları mukadderatında serbest bırakmaktadır. Bundan maada müşarünileyh Fransa mümessil-i resmiyesi ile temasta bulunmak arzusunda bulunduğunu ve müşarünileyhime ve bütün cihanın şiddetle muhtaç bulunduğu sulh ve müsalemetin tesisi için bütün mevcudiyetiyle çalışmak üzere geldiğini beyan edeceğini dermeyan eylemiştir."

Ankara'ya Mühimmat ve Para

2 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

25 Haziran tarihli *Times* gazetesinde okunmuştur.

İstihbarat-ı ahireye göre Moskova'dan Ankara Hükümeti'ne bu son zamanlarda külliyetli miktarda mühimmat-ı harbiye ve para gönderilmiştir. Kuva-yı Milliye taarruza geçmeye karar verecek olursa ihtimal ki şimdiye kadar zannedildiğinden daha büyük bir muvaffakiyetle harekat-ı taarruziyeyi idare edebileceklerdir.

Ankara Hükümeti'nin Protestosu

3 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Düvel-i Müttefika tarafından Yunanistan nezdinde vuku bulan tavassut teşebbüsünün Yunanistan tarafından adem-i kabulünden dolayı Ankara Hükümeti'nin devletlere tebliğ ettiği protestonun bir sureti Yunan Hariciye Nezaretine varit olmuştur. Mezkur protestoda, Türkiye'nin amal-i milliyesinin tahakkuku hakkında teminat almadıkça terk-i silah etmeye mütemayil olmadığı beyan edildikten sonra deniliyor ki: "Türkiye harpçı değildir. Binaenaleyh tatil-i muhasamat hakkındaki her teklif bizce şayan-ı kabuldür. Yunanistan'ın da sulhu arzu eylediğine dair elimizde deliler vardır. Fakat bu mesele aynı zamanda bir kral meselesiyle alakadar olduğundan son sözü silaha tevdi etmeye mecburdur. İşte maatteessüf bu sebeb-i şahsiden dolayı iki millet tekrar kanlarını dökeceklerdir. Bu hakikatler Avrupa rical-i siyasiyesince malumdur. Fakat yapılan müdahale söze inhisar etmekte ve Yunanistan'a sulhu kabul için bilfiil tazyik edilmemektedir. Bu vaziyete karşı biz dahi son mesaimizi sarf edeceğiz. Protesto name tekrar muhasamatın başlaması mesuliyetini Yunanistan'a tahmil eyleyecektir."

İngiltere'deki Grevin Tesiratı

3 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Daily Mail gazetesinin ifadesine göre İngiltere'deki kömür amelesi grevleri hükümet hazinesine günde iki milyon İngiliz lirasından fazlasına mal olmuştur. Son grevlerden mütehassıl zayiatın mecmuu beş milyon İngiliz lirasını mütecavizdir.

Türkler Papulas'ın Hesaplarını Altüst Ettiler

6 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Son posta ile gelen 1 Temmuz tarihli gazeteler Anadolu muharebesinden bahsederken diyorlar ki: "Türkler, Yunan Ordusunun taarruzundan evvel davranmak suretiyle Papulas'ın hesaplarını altüst ettikleri anlaşılıyor. Türkler her tarafta düşmanlarını püskürtmüşler ve sevkü'l-ceyş nokta-i nazarından pek mühim mevkilerden Yunanlıları tard ederek İstanbul yoluna hakim olmuşlardır. Türkler bilhassa İzmit ve

Uşak havalisinde fazla gayret göstermişlerdir. Uzun müddetten beri istila edilmiş olan İzmit ciddi bir mukavemet göstermemiştir. Yunan tebliğ-i resmisi düşman tarafından icbar suretinde vukua gelmediğini söylüyor, bu da pek kolaylıkla kabil-i izahtır, zira Yunan askerleri deniz tarikiyle kaçabilmek fırsatına maliktirler. Şimdiye kadar hiçbir noktada Yunan Ordusunun ciddi bir harekette bulunduğu iş'âr edilmiyor. Kral Kostantin'in generalleri uzun müddetten beri devam eden istihzarata (hazırlıklara) rağmen elim bir müdafaa mevkiinde kalmak mecburiyetinde bulunuyorlar."

İzmit'ten Sonra Bursa ve İzmir Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku

6 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Dünkü nüshamızda Mustafa Kemal Paşa hazretleri ile İsmet Paşa hazretlerinin Eskişehir'i ziyaretleri tafsilatını yazmıştık. Dünkü *Bosfor* gazetesi müşarünileyhin mahal-i mezkurda irat ettiği mühim bir nutuktan bahsetmekte ve şu malumatı vermektedir:

"Mustafa Kemal Paşa Eskişehir cephesini teftiş ettiği sırada zabitana hitaben bir nutuk irad ederek İzmit'in istirdatından ve Bursa ile İzmir'in istirdat olunacağından bahsetmiş ve "Askerin selamet-i vatan için göstereceklerinden emin olduğum besalet ve hamaset sayesinde muzafferiyet-i nihaiye yakındır. Yunanlılar, ordumuz tarafından mağlup edilmedikçe tavassut teklifini kabul etmeyecektir. Anadolu, Yunan taarruzuna karşı koymaya aylardan beri hazırdır." demiştir. Mustafa Kemal Paşa bademe bazı vesayada (tavsiyelerde) bulunmuştur. Bu, orduya hitaben şimdiye kadar irad ettiği nutukların en mühimidir. Nutuk bütün asakire tevzi edilmiştir.

Darülfünunun İstiklali

6 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Darülfünunumuzun memalik-i mütemeddine (medeni memleketlerin) darülfünunları misilli ilmi bir istiklaliyete mazhar olması için şahsiyet-i hükmiye ve maliyesi hakkında mukaddema Darülfünun emanetince tanzim edilip 15 Şubat'ta Maarif Nezareti'ne tevdi edilen kararname her ne sebepten ise altı aydan beri Maarif Nezareti'nde tehire uğramış, durmuştur. Halbuki Darülfünunumuzun sair darülfünunlar gibi cemiyetler teşkili ve siyasi, içtimai meselelerle alakadar olabilmesi müstakil bir idareye sahip olmasıyla mümkündür.

Ahiren haber aldığımıza göre sahib-i imtiyazımız Ahmet Cevdet Bey'in evvelki günkü nüshamızda münderiç başmakalesi Darülfünun emanetince kemal-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak Darülfünunun şahsiyet-i hükmiye ve maliyesi hakkındaki kararnamenin bir an evvel mevki-i fiile vazı Maarif Nezareti'nden talep edilmiş ve Maarif Nazır Vekili Mustafa Arif Bey de keyfiyeti ciddiyetle takip edeceklerini vaad eylemişlerdir.

Mezkûr kararname dokuz maddeden ibaret olup darülfünunun Maarif Nezareti bütçesinden ayrı mülhak bir bütçeye tabi olması ve varidatı ile masraflarının tayininde laboratuarların, kütüphane ve koleksiyonların tanzim ve tertibinde serbest bulunması gibi ahkamı muhtevidir. Mustafa Arif Bey'in vaadlerini yakında fiiliyat sahasında da göreceğimizi ümit ederiz.

Bekir Sami Bey'in Beyanatı

8 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Morning Post gazetesinin muhabirine Bekir Sami âtideki beyanatta bulunmuştur:

"Moskova Hükümeti ile yapılan mukavelenin esbab-ı mucibesini takdir edebilmek için İngiliz efkâr-ı umumiyesi Çar Rusya'sının asırlardan beri bize bir tehlike teşkil etmiş olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Rusya'da vuku bulan inkılaptan sonra bu tehlike Türkiye için mündefi (atlatılmış) oldu. Yeni Moskova Hükümeti'nin programında ne bize, ne Garbi Avrupa'ya, ne de aksa-yı şarka karşı sulhu tehdit mahiyetinde addedilecek bir şey olduğunu bilmiyoruz. Biz müşkül vaziyette idik ve halâ öyleyiz. Sevr Muahedesinin tatbiki Türkiye'nin hukuken, iktisaden ve mealen ölümü demektir. Türkiye'nin bu muahedeyi reddetmesini şayan-ı taaccüp görmemelidir. Ben Moskova'da üç aydan fazla kaldım ve bir itilâf akdine çalıştım. Bu itilâfta hiçbir millete karşı bir tehlike mevcut olmadığına emin olabilirsiniz. Şayet varsa bile biz bundan mesul değiliz. Türkiye'nin Hindistan, Mısır, Suriye, Filistin üzerinde hiçbir emeli yoktur. Bolşevikler bizim komşularımızdır. On beş seneden beri mecburi ve mütemadi harp halinde bulunan memleketimiz sulha şiddetle muhtaçtır. Türkiye'de herkes İngiltere'nin dünyanın en büyük İslam devleti olduğunu bilir. Türkiye ile İngiltere arasında samimi münasebatın tesisini arzu etmeyen Türkiye'de hiçbir fert yoktur. Aynı zamanda coğrafi vaziyeti itibariyle bize en yakın bulunan Bolşevik Rusya'yı dahi tanımak mecburiyetindeyiz. Hal-i hazırda en evvel nazar-ı itibara alacağımız şey sulhtur. İngiltere'nin istiklal-i millimizle kabil-i telif olan bütün arzularını tatmine Türkiye'nin amade bulunduğunu temin edebilirim. Boğazların umuma küşade bulunması esasını kabul eylediğimiz gibi Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve adli ve hukuk-i hükümranisini ihlal etmeyecek şartları kabul ve imzaya da Türkiye hazırdır. Biz İngiltere'nin muavenetine muhtacız. İktisadi inkişafımız için onun yardımını talep ve tercih ediyoruz. Mazide İngiltere'nin siyaseti Türkiye'yi himayeye matuf olduğunu teslim ederiz. Biz mütarekeyi İngiltere ile akdettik. İngiltere'nin bize dest-i meveddetini uzatmasını ciddiyetle arzu ediyoruz."

Bekir Sami Bey ba'dehû Mösyö Briand'la olan mülakatını hikâye etmiş ve bu mülakatta yalnız umumiyet üzerine müdavele-i efkâr eylediğini söylemiştir. Muhabir Bekir Sami Bey'e İngiliz efkâr-ı umumiyesi-

ne hitap edecek sözü olup olmadığını sorması üzerine müşarünileyh şu ifadede bulunmuştur:

"Müttefiklerin maksad-ı aslileri vechile, milletlerin tayin-i mukadderat eylemeleri düsturunun Türkiye'ye tatbikinden başka bir arzumuz yoktur. Türkler vakar sahibi bir millettir. Şanlı bir tarihleri vardır. Milletimiz esir olarak yaşamaktan ise katledilmeyi tercih ediyor. Biz İngiltere ve Fransa'ya müracaat ediyoruz. İngiltere'de Londra, Liverpool'un düşman istilasına uğradığını ve müstevli (istila eden) düşmanla sulh akdine mecbur kaldığınız tasavvur ediniz. Yunanlıların harp usulleri hakkında çok söz söylemek istemiyorum. İmdatsız İslam ahaliyi camilere doldurup yaktılar. Fakat İngiltere'ye hitap edip diyorum ki 'Kendi toprağınızda harp eden böyle bir düşmanla muahede akdedebilir misiniz?' Biz bunu yapamayacağız ve bu hissiyatımızın İngiltere'de anlaşılacağına eminiz."

Yerli Ziraat Makinelerimiz

10 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Zeytinburnu fabrikasında imal edilmiş olan alat-ı ziraiyyenin tecrübelerinin icrasından sonra tanzim edilmiş bulunan raporları Ticaret ve Ziraat Nezaretine takdim edilmiştir. Mezkûr alat ve edevat Avrupa'da imal edilen emsallerine muadil bulunduğu cihetle takdiratı mucip olmuştur.

Bizde Sosyalistliği Nasıl Anlıyoruz

14 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Türkiye Sosyalist Fırkası sıfatıyla Hilmi Bey karşı gazetelerden birine beyanatta bulunmuş, bu beyanatı şayan-ı dikkat ve ibret bulduğumuz cihetle bervech-i âti derç ediyoruz: Biz teşkilat-i içtimaiyeyi ıslah, servet-i umumiyeyi servet-i milliye haline ifrağ etmek istiyoruz. – Biz de ferdi mülkiyetin, mülkiyet-i müştereke haline ifrağı fikrindeyiz.

– Diğer memleketlerin sosyalist teşkilatıyla münasebatınız var mıdır?

– Evet. Amsterdam'dan bir mektup aldık. Biz Amsterdam İkinci Beynelmilel Sendika Heyet-i ittihadiyesine dahiliz. Fırkamıza mensup olanların adedi on yedi bin raddesindedir. Anadolu Şimendifer, tramvay, tünel, elektrik, seyr-i sefain, Şirket-i Hayriye, Haliç, Feshane, Zeytinburnu ilh . . . .müstahdemini teşkilatımıza dahildirler. Bir reis-i umumi, bir kâtip, bir kasadar ve dört azadan mürekkep bir merkezimiz vardır. İntihap usulü fırkamızca henüz kabul edilmemiştir. Merkez, tayin edilen azadan mürekkeptir. Bu aza, benimle fırkanın diğer müessisi olan Namık Bey tarafından tayin edilmişlerdir. Bizim amele sınıfımız, intihap hususunda henüz kemale varmamıştır. Bu usul beş sene devam edecektir. Ümit ederim ki bu müddet zarfında azamız, kendilerinden beklenen tecrübeyi elde etmiş olacaklardır. Azanın varidatlarına göre fırkaya hin-i duhullerinde verdikleri ve her halde bir liradan aşağı olmayan para ile bundan maada her ay yirmi kuruştan aşağı olmamak üzere verdikleri meblağ menabiimizin esasıdır. Rakamları söyleyemem. Yalnız şurasını da ilave edeyim ki fırkamızın her kısmı iki ay greve dayanabilir. Grevi merkez ilan eder. Grev hususunda amelenin reyi alınmaz. Her şeye karar veren merkezdir.

Hanımlarımızın Vazifeperverliği

14 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Mevsûk istihbaratımıza nazaran şehrimiz tabakat-ı aliyesine (yüksek tabakalarına) mensup yirmi beş hanım Hilal-i Ahmer'de çalışmak ve vatanları uğrunda mecruh düşen kahraman gazilerimize muavenet-i sıhhiyede bulunmak üzere Anadolu'ya gitmek niyetini izhar etmişlerdir. Hilal-i Ahmer Merkezi Umumisi delaletiyle, Anadolu'dan beklenilmekte olan cevabın vürudunu müteakip başta, kıymetli muharrirelerimizden Emine Semiye Hanım olduğu halde diğer fedakâr hanımlardan mürekkep olan bu grup ilk vasıta ile İnebolu'ya hareket edecektir.

Silahımızla Olduğu Kadar Dimağımızla da Mücadele Mecburiyetindeyiz

19 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Ankara 16 Temmuz- Bütün Türkiye Muallime ve Muallimler Kongresi dün şehrimizde ilk içtimaını akd eylemiştir. Kongreye riyaset eden Mustafa Kemal Paşa irad eylediği nutukta silahıyla olduğu kadar dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olan milletimizin bu ikinci sahada da birincisinde olduğu gibi ihraz-ı zafer edeceğinden emin bulunduğunu söyleyerek şiddetle alkışlanmıştır. Kongreye Anadolu'nun her tarafından gelen muallime ve muallimlerle mektep ve maarif müdürlerinden ve erkan-ı harbiyeden iki yüzü mütecaviz aza iştirak etmiştir.

Hafta Tatilinin Tatbiki

20 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Türkiye Sosyalist Fırkası murahhasları tarafından amelenin müdafaa-i hukuku için verilen bir istida Sadrazam Paşa tarafından muvafık görülmüştür. Bunun üzerine Nafıa Müsteşarı, Umur-ı Nafia Müdürü, Demiryolları Müdürü ve Ticaret ve Sanayi Müdür-i Umumisinden mürekkep teşekkül eden komisyon hafta tatili layihasının mevad-ı âtiyesini kabul eylemiştir:

1- Umumi ve hususi her nevi müessesat ve teşebbüsat-ı sanayi müstahdeminine haftada bilâ fasıla lâakal yirmi dört saat istirahat vermeye mecburdur.

2- Müessese reisi Cuma'dan itibaren Cuma ve Cuma'yı takip eden iki günden birini tatil günü intihap etmeye mecburdur. Fakat bundaki şart mahalli belediyesine bir beyanname ile bir ay evvel bildirmektir.

3- Fırıncılar ve vesait-i nakliye-i berriye ve bahriye, ziraat işletme işleri bunlardan istisnadır. Bunların müstahdemini başka türlü hafta tatilinden müstefit olacaklardır. Bunlarla su ve elektrik müessesatı gibi menafi-i umumiyeye hadim müessesat amelesine münavebe usulüyle yevmi tatil verilir.

4- Bir kaza vaki olacağı hissedilir ise tatil günü ameleyi çalıştırmak lazım gelir. Fakat ameleye başka bir gün tatil verilecektir.

5- Menafi-i umumiyeye hadim hastaneler de aynı suretle münavebeye tabi olacaktır. Mezkur layihanın bir hafta zarfında ikmal edileceği ümit ediliyor.

Kuva-yı Milliye'nin İaşesi

21 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Ankara Hükümeti'nin mümessili Safvet Bey Bakü'de Sovyet Hükümeti ile bir mukavele imza etmiştir. İşbu mukavele Kuva-yı Milliye'nin erzak ve mühimmata olan ihtiyaçlarının suret-i teminini tanzim etmektedir.

Misak-ı Milli Programının Tatbikine Kadar

27 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Ankara Millet Meclisi, harbin safahatı esnasında ahvalden sık sık haberdar edilmek şartıyla, Misak-ı Milli programının temin-i tatbiki ve hiçbir mühlet nazar-ı itibara alınmaksızın nihai muvaffakiyetin istihsali için herhangi bir mıntıkada ve herhangi vechile olursa olsun harbe devam etmek üzere hükümete salahiyet-i kamile verilmiştir.

Bu karar milliyetperverler tarafından şiddetli alkışlarla karşılanmıştır. Bu suretle hükümet ordunun kış esnasında da seferber halinde kalması için meclisin muvafakatini istihsal eylemiştir. Meclis-i Milli kezalik cereyan etmekte olan harbin müsbet veya menfi bir neticeye varmasına kadar Düvel-i İtilâfiye nezdinde hiçbir siyasi müracaatta bulunulmamasına karar vermiştir.

Türk Tiyatrosu

27 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Eliza Binemciyan Hanım'la Ertuğrul Muhsin, Raşit Rıza, Behzat, Galip Avanin Binemciyan, Ercüment Behzat Beylerin Darülbedayi'den ayrılarak Türk Tiyatrosu namıyla bir temsil heyeti vücuda getirdikleri ve ahval inkişaf eder etmez Ertuğrul Muhsin'in üç perdelik bir piyesiyle oyunlarına başlayacakları haber alınmıştır.

Sakarya Civarında Büyük Bir Muharebe

29 TEMMUZ 1921 **İKDAM**

Roma 28- *Corriere della Sera* diyor ki: Yunan kuvvetleri hal-i hazırda Türk kıtaatını Bolu istikametinde takip etmektedirler. Mezkur gazetenin istihbaratına nazaran Türkler Sakarya Nehri boyunca büyük bir muharebe icrasına hazırlanmaktadırlar. Bu husus için Türkler, muhafaza ettikleri hâkim mevzilere birçok fırkalar tahşid etmişlerdir. (yığmışlardır)

Rus Muhadenet Ahidnamesinin Tasdiki

30 TEMMUZ 1921 **İLERİ**

Büyük Millet Meclisi 21 Temmuz'da tarihi ve mühim bir celse akdederek Rus Şuralar Cumhuriyeti ile akdedilen Sulh ve Muhadenet Ahidnamesini tetkik ve tasdik eylemiştir. Bu mühim tarihi celsede Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey şark siyaseti hakkında pek mühim beyanatta bulunmuş ve bu beyanatta demiştir ki: "Rıza Nur Beyefendi, Ali Fuat Paşa ve bendeniz memur edildikten sonra bu muahedename vücuda geldi. Mukaddimede beyan olunduğu vechile menfaatler müşterek görüldü ve aramızda daimi münasebat-ı samimiye ve siyasiye teşekkülü hakkında arzu gösterildi. Şeref ancak muahedeyi meydana getiren Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa'ya aittir. Birinci maddede bir cihet vardır ki hakikaten aslında da anlaşılıyor. Maddenin aslında bir tarafta meskûn olan devlet tebaası en ziyade mazhar-ı müsaade olan muameleyi görecektir. Yani Rusya'da bulunan Türkler en ziyade mazhar-ı müsaade olacaklar. Rusya Sovyet usulünü kabul etmiştir. Rus Kanun-i Esasisi mucibince bir Rus nasıl bir hakka malik ise Azerbaycanlılar ve Gürcüler de aynı hakka malik oluyor, intihabata iştirak ediyorlar. Hatta cumhur reisi bile oluyorlar. Binaenaleyh bu esas üzerine mazhar-ı müsaade olsun diye biz de bu usulü burada kabul edecek olur isek pek muvafık olabilecektir. Biz zulümden kurtulmak istiyoruz. Ruslar da zulümden kurtulmak istiyorlar. Biz Türkiye devleti ile Rusya devleti arasında görüştük. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin Hükümeti şarklıların hareketini halaskar bir faaliyet olarak kabul ediyor. Türkiye'nin mesleği ile Rusya'nın ki arasında bir müşabehet yoktur. Bunu Ruslar da ve bizler de açıktan açığa söyledik. Bizim muahedemize kimse karışamaz ve bunun için kan akıtmaktayız. Muahedename meclise geç gelmiştir. Fakat esbabını izah edeyim. Muahedeyi Bakü'ye kadar ben getirdim. Oradan buraya gönderdim. Yoksa tehirat esbab-ı siyasiyeye mebni değildir. Muahedenameyi iki defa karlar içinde gidip akdeden benim." Bu esnada Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi demiştir ki: "Devletlerin insaniyete mugayir bir şekilde bütün mevcudiyetimizi ayaklar altına aldıkları bir sırada şarkın bize ele uzatması herhalde necatımıza bir beraet-i istiklal olur." (Şiddetli alkışlar)

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

"Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" seminer dizisi uzaktan erişimle Haziran ayında da devam etti. Doç. Dr. Y. Doğan Çetinkaya koordinatörlüğünde, 2021 Bahar dönemi "Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" temasıyla gerçekleşen Vangelis Kechriotis Anısına Perşembe Konuşmaları adıyla düzenlediğimiz seminer dizisinin bu son sunumunda "İşgal İstanbul'unda "Kemalist Komünistler" başlığıyla Erol Ülker 03 Haziran'da konuğumuz oldu. Bu sunumun temel amacı, komünist akımlar ve İttihatçı sol dışında, bir üçüncü eğilimin ortaya çıkışına işaret etmekti. Ankara hükümetiyle bağları nedeniyle "Kemalist komünist" olarak nitelendirilen bu çevrenin, komünist ve İttihatçı solun tasfiye edildiği süreçte İstanbul'da ortaya çıktığı iddia edilerek ve Ekim 1920'de kurulan resmî Türkiye Komünist Fırkası'yla ilişkileri tartışıldı. Bu seminer kaydımıza YouTube kanalımız üzerinden erişim sağlayabilirsiniz.

Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın sekizinci toplantısı Ömür Harmanşah'ın "Antroposen, Derin Zaman ve Yerel Peyzajın Tarihi: İklim Değişikliği ve Ekolojik Felaket Devrinde Bizi Nasıl Bir Tarihyazımı Bekliyor?" başlıklı sunumuyla 11 Haziran'da gerçekleşti. İlgili sunum hem Zoom programı hem de Tarih Vakfı Ankara Youtube kanalı üzerinden yayınlandı.

Tarih Vakfı bu ay ayrıca 4 yeni kitapla okuyucularıyla buluşuyor. Bunlardan ilki olan Touraj Atabaki'nin "Azerbaycan, Etnisite ve İran'da İktidar Mücadelesi" adlı çalışması II. Dünya Savaşı ve sonrası uluslararası bağlamı içinde modern İran siyasal tarihi üzerine. Kitap, İran'ın Anayasal Devrimi (1905-1906), otokratik Rıza Şah rejimi altındaki köklü reformlar ve bunların İran Azerbaycanı'nda etnik kimlik üzerine etkileri, Rıza Şah'ın tahttan indirilişi, Müttefik Güçler'in rolü ve İran'ın işgali gibi 20. yüzyıl İran siyasal tarihinin önemli gelişmelerinde Azerbaycanlı siyasetçilerin oynadıkları rolü ele alıyor.

Bir diğer yeni kitabımız, "Keyif, Günah ve Suç Arasında Osmanlı'da Meyhaneler ve Müdavimleri" başlığıyla, İhsan Erdinçli'nin kaleminden geliyor. Bu çalışma, genel kanının aksine, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un bütününde içki tüketimi ve meyhaneleri kökten yasaklamaya dönük bir politika gütmediğini ileri sürmektedir.

"Osmanlı'da Kumar ve Şans Oyunları (1800-1923)" adlı diğer yeni kitabımız ise Mesut Yolal'ın kaleminden. Osmanlı'nın son yüzyıla kadar pek de bilmediği piyango oyununun ülkeye hızlı girişi ve yayılmasını, Yılbaşı gecelerinin vazgeçilmezi olan tombala oyununun, "Haraşolar" olarak bilinen Beyaz Rus güzelleri tarafından İstanbul sokaklarında yaygınlaştırılması gibi Osmanlı'nın son yüzyılında toplumsal hayatın gayri makbul alanlarından biri olan kumarı ve ona dair yaşanmışlıkları tarihsel bağlamda ele almakta.

Burcu Belli'nin kaleme aldığı "Osmanlı'da Fuhuş, II. Abdülhamid Dönemi'nde Kayıtlı Fuhuş, Devlet ve Modernlik (1876-1909)" adlı son yeni kitabımız 1879 ve 1884 yıllarında yayınlanan iki nizamname ile Osmanlı Devleti'nde meşru hale gelen kayıtlı kadın fuhşuna odaklanmakta. Devletin uzun zaman görmezden geldiği bu konuyu ajandasına neden aniden almaya karar verdiğini sorarak başlayan bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin anahtar kelimelerinden birisi olan modernliği fuhuş yaptırımları üzerinden analiz etmeye çalışıyor.

Bunların yanı sıra ayrıca Mehmet Ö. Alkan ve Y. Doğan Çetinkaya tarafından hazırlanan "Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014" adlı kitabımız da yeni baskısıyla raflarda yerini alıyor. Bu kitap, Tanzimat'tan günümüze işçi sınıfı üzerine yapılmış çalışmaların bir derlemesinden meydana geliyor. Eski bilgilerin sorgulanması ve üzerine yenilerinin eklenmesi fırsatını yaratan eser, aynı zamanda uluslararası işçi sınıfı ve emek tarihi çalışmaları üzerinde de durarak Türkiyeli okuyucuya sunuyor.

Beykoz Kundura bünyesindeki Hafıza ekibi, 2015-2016 dönemini Tarih Vakfı işbirliğiyle yürüttüğü ve ardından 2018'e kadar devam ettirdiği 200'e yakın kişiyle sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra farklı arşivlerin taranmasıyla pek çok belgeye ulaşıldı ve akademik yayınlar üretildi. Tüm bu malzemenin yer aldığı Kundura Hafıza (Kundura Hafıza Kültürel Mirası Koruma Derneği), "Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığan Dünya" başlıklı sergisini 18 Haziran'da açtı. Tarih Vakfı olarak biz de oradaydık. Ay sonuna dek Sümerbank emektarlarını ve ailelerini ağırlayacak sergi, 1 Temmuz'dan itibaren tüm ziyaretçilere açık olacak.

SMYRNA'NIN UNESCO ADAYLIK SÜRECİ BAYRAKLI'DA KONUŞULDU

Başkan Sandal, "Üzerimize Ne Düşüyorsa Yapmaya Hazırız"

Bayraklı Belediye Başkanı Serdar Sandal, Eski Smyrna Kenti'nin UNESCO Dünya Kültürel Miras Listesine alınması için başvuru sürecinde görevli uzmanların sunum toplantısına katıldı. İzmir kent merkezinin yer alacağı tarihi yolculukta Bayraklı olarak yer almaktan mutluluk duyduklarını ifade eden Başkan Sandal, "Bu süreçte elimizden ne geliyorsa yapmaya hazırız" dedi.

Smyrna'nın Unesco Dünya Miras listesine alınması sürecinde çalışma yürüten İzmir Tarihi Liman Kenti Alan Başkanlığı Yönetim Planı ve adaylık dosyasında görevli uzmanlar; Başkan Sandal, Eski Smyrna Kenti Kazı Başkanı Prof. Dr. Cumhur Tanrıver ve belediye bürokratlarının katıldığı toplantıda çalışmalarla ilgili sunum yaptı. Bu kapsamda eski Smyrna Kenti'ndeki toplantıda Şehir Plancısı Bilge Bektaş, Smyrna'nın Unesco yolculuğunda yapılan çalışmalarla ilgili bilgi verdi. Tek amaçlarının Bayraklı'nın tarihi ve turistik değerlerinin hak ettiği yere ulaşması olduğunu vurgulayan Başkan Sandal, "Bu konuda üzerimize ne düşüyorsa yapmaya hazırız" diye kaydetti.

TEMAMIZIN TÜM UNSURLARINI SOMUT OLARAK YANSITMALIYIZ

Şehir Plancısı Bilge Bektaş, "3 yıl sürecek başvuru hazırlık sürecinde temamız 'İzmir Tarihi Liman Kenti' olarak belirlendi. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yönetim planının hazırlanması ve adaylık dosyasının sunulması için İzmir Tarihi Liman Kenti Başkanlığı ve Büyükşehir Belediyesi İletişim Koordinasyon Ofisi yetkilendirildi. Temanın bileşenlerini bir bütünlük şeklinde ortaya koyan sınırların tespit edilmesi UNESCO'nun önemli gördüğü konuların başında yer alıyor. Yani 'Tarihi Liman Kenti' denildiğinde sahip olunan tüm unsurları içermesi gerekiyor ve çevresinde bir tampon alan oluşturulması, bu alanların korunması, dışarıdaki etkilerle etkileşimin kurulması isteniyor. Tüm bileşenlerin varlığını somut olarak ispat edip, sunum için gerekli tüm unsurların sağlanması gerekiyor." diye konuştu.

KOORDİNELİ ÇALIŞMALIYIZ

Projenin hazırlanmasında çalışan Ankara'daki uzmanlar da internet aracılığıyla görüntülü olarak toplantıya katılarak bilgiler aktardı. UNESCO komitesinin olumsuz etkilerle nasıl başa çıkıldığı ve tüm planların birbiriyle entegresinin doğru yapılıp yapılmadığı ile ilgilendiğini ifade eden uzmanlar, "İzmir için Türkiye'nin en iyileri toplandı. Kendi kategorisinde 10 liman kenti içinde hangi özellikleriyle İzmir'in ön plana çıktığını sunmamız gerekiyor. İzmir'in istisnai değerini ön plana çıkarmalıyız. Bunu araştırmamız, tartışmamız ve somut olarak ortaya koymalıyız. 3 yıla yakın sürecek çalışmada konuyla ilgili tüm kurum ve kuruluşların koordineli şekilde çalışması gerekiyor." dedi.

Kazı Başkanı Prof. Dr. Cumhur Tanrıver ise, 2014 yılından bu yana Bayraklı Smyrna Höyüğü'nün ören yeri ilan edilmesi için yapılan çalışmalarla ilgili bilgi verdi. Tarihi alanın çevre düzenlemesiyle ilgili de yoğun çaba sarf ettiklerini dile getiren Tanrıver, "Proje, bakanlık onayını geçti. Şimdi uygulama aşaması süreci başlayacak." diye kaydetti.

TARİHİMİZE VE KÜLTÜRÜMÜZE SAHİP ÇIKACAĞIZ

Bayraklı Belediye Başkanı Serdar Sandal, "İlçemizin tarihi mirasına sahip çıkacağız. "Eski Smyrna Kenti çevre düzenlemesi bizim ana projelerimizden biri. Dolayısıyla Kemeraltı, Kadifekale, Basmane ve daha sonra Bayraklı Smyrna ile son bulacak tarihi yolculukta biz de yer alacağız. Altınyol'un Sevgi Yolu'ndan sonra denizle buluşan bölümünün yer altına alınacağı ve Sevgi Yolu'ndan Smyrna'ya kadar Anadolu koridoru oluşturarak, geçmişten Mustafa Kemal Atatürk'e kadar yer alan kültürel ve tarihsel bir yolculuğu kapsayacak projemizi hayata geçirerek bu sürece gereken desteği vereceğiz. Bayraklımızın tarihi ve kültürel değerlere sahip çıkarak ön plana çıkaracağız ve bu süreçte elimizden ne geliyorsa her konuda destek vereceğiz. Üzerimize düşeni sonuna kadar yapmaya hazırız." diye belirtti.

150. Yıl Dönümünde Paris Komünü

TANER TİMUR

KOMÜNCÜLER ASKERİ ZAFERE ULAŞAMADILAR; FAKAT DAVALARI UĞRUNA KAHRAMANCA ÇARPIŞARAK ÖLDÜLER. OYSA 150 YIL ÖNCE SAVUNDUKLARI VE HAYATA GEÇİRMEYE ÇALIŞTIKLARI İLKELERE BAKILIRSA, ASLINDA ZAFERİN ONLARDAN YANA OLDUĞU BUGÜN RAHATLIKLA SÖYLENEBİLİR.

1871 Paris Komünü, 19. yüzyıldaki devrimci hareketlerin son halkası ve en hazin sayfasıdır. Oysa bu direniş, sonunda kanla bastırılmış olsa da, tarihe bir özgürlük ve kahramanlık destanı olarak geçmiştir. Ve bu destan sadece Fransızları değil, tüm insanlığı ilgilendiren derslerle doludur.

Bu yıl, Komüncüleri, zulme ve esarete isyanlarının 150. yıl dönümünde anıyoruz. Oysa tarihi olaylarla ilgili her anma töreni, aynı zamanda bir anlama, yorumlama ve ders çıkarma fırsatıdır. O halde biz de önce, Paris emekçilerini, 1871 Mart'ında, iç ve dış güçlere karşı son derece elverişsiz koşullarda ayaklanmaya sevk eden nedenleri anlamaya çalışalım.

***

Başlangıçta bir yenilgi ve gururu kırılmış bir ulus vardı. Fransa, 1870 Temmuz'unda Almanya'ya açtığı savaşı kaybetmiş, 2 Eylül 1870'te İmparator III. Napolyon, Sedan'da askerleriyle beraber Prusya ordusuna teslim olmuştu. Oysa Paris halkı yenilgiyi kabul etmeyerek ayaklanıyor, Léon Gambetta, Jules Ferry gibi cumhuriyetçi liderler öncülüğünde Meclis'i işgal ediyordu. Böylece, onur kırıklığıyla beslenen bir şahlanış içinde cumhuriyet ilan edildi (4 Eylül 1870) ve bir de "Ulusal Savunma Hükümeti" kuruldu. Direnişe devam edilecekti! Ne var ki umutlar kısa sürdü ve son birliklerin de yenilgisiyle, 28 Ocak 1871'de, Prusya ile ateşkes anlaşması imzalandı.

Adolphe Thiers

Aslında Ulusal Savunma Hükümetine, daha önceki devrimlerin yönetim kadrolarına sızmış, fakat devrimi izleyen dönemde karşı devrime katılmış kişiler egemen olmuştu. Bu karanlık şahsiyetler o günlerde de boş durmadılar. Cumhuriyetin ilanını izleyen gün, Hükümet Başkanı General Trochu halkın direnmesinin bir "delilik" olacağını söylüyor, Dışişleri Bakanı Jules Favre da, Gambetta'ya yolladığı mektupta, artık ülkeyi Prusya askerlerinden çok Paris emekçilerine karşı korumaya çalıştığını itiraf ediyordu![1] Bismarck'la ateşkes anlaşmasını imzalayan da J. Favre olmuştu; barış anlaşması ise yeni bir meclis tarafından onaylanacaktı.

***

Seçimler 8 Şubat'ta yapıldı ve Paris emekçilerinin "direniş", "Düzen Partisi"nin de "barış" sloganıyla girdiği seçimlerle büyük çoğunluğu krallık yandaşlarından oluşan bir meclis ortaya çıktı. En büyük zaferi de seçimlere "Liberal Birlik" grubu ile giren ve 26 ilde seçilen Adolphe Thiers ve adamları kazanmıştı. Yeni Mecliste 360 kralcı, 40 Bonapartist ve 150 kadar da cumhuriyetçi yer alıyordu.[2]

8 Şubat seçimleriyle bir dönem bitmiş, yeni bir hükümet kurulmuştu. Hükümetin başına da, Marx'ın ifadesiyle, "ait olduğu sınıfın çürümüşlüğünün en yetkin entelektüel ifadesi olduğu için neredeyse yarım yüzyıldan beri Fransız burjuvazisini cazibesi altında tutan bir canavar bodur", yani A. Thiers gelmişti. Ve egemen sınıfların bu "zor zamanların kahramanı"na yüklediği misyon açıktı. A. Thiers, nasıl 1848 devriminden önce "Ben Fransa'da ve Avrupa'da hep '*Devrim Partisi*'nin yanında oldum!" diye nutuklar atmış ve emekçilerin ezilmesinden sonra da '*Düzen Partisi*'nin beyni haline gelmişse, 1871'de de aynı oyunu yineleyecekti.[3] Bunun için de iki olasılık vardı. Ya Paris emekçileri silahlarından arındırılacak ve "düzen" korunacak, ya da kavga iç savaşa dönüşmüş olarak devam edecekti. Fakat önce topların proletaryanın elinden alınması lazımdı; kralcı birlikler de zaten bu işle görevlendirilmişti. Oysa dolaylı şekilde de olsa, bu bir iç savaş kararıydı ve o

Ayaklanmanın başladığı 18 Mart 1871'de bir barikat

ana kadar bunu önlemek için devamlı ödün vermiş olan proletarya için artık kaçış yolu kalmıyordu. Yurtsever Paris halkını öfkelendiren ve fiili direnişe yönelten de bu oldu.

***

Aslında daha önce de işbirlikçi hükümet toplara el koymak istemiş, fakat halk bu girişimleri önlemişti. General Claude Lecomte'un almaya çalıştığı toplar, ateşkes anlaşmasına göre Ulusal Muhafızların kontrolünde olmalıydı; üstelik cephanelikte Paris halkının bağışlarıyla yapılmış 400 kadar top da vardı.[4]

Bütün bu nedenlerle gerginlik giderek artıyordu ve durumu yatıştırmak için aslında Komün'e sempati duymayan bazı belediye başkanları bile seferber olmuştu. Oysa İçişleri Bakanı kararlıydı; sonuna kadar gidecekti. Ve bu kirli iş için General Lecomte topların bulunduğu Monmartre'ye gönderilince de ok yaydan çıktı!

General Lecomte Montmartre'de hiç de iyi karşılanmadı. O kadar ki kendi askerleri bile halkın öfkesini paylaşıyor, fakat o bunu göremiyordu. Sonunda askerlerine -bunun son emri olduğunu anlayamadanhalka ateş emri verdi ve beklenen de oldu. Emrini kendi askerleri bile dinlemediler; bir çavuşun işaretiyle dipçikleri havaya kaldırdılar ve hain generali halkla beraber kuşatarak esir aldılar.[5]

Sıra başka bir generale, Clément-Thomas'a gelmişti. O da Montmartre'ye kısa bir süre önce, Lecomte'ye yardımcı olmak üzere gönderilmişti. 1848 devrimini kana boğan komutanlardan biriydi ve sivil kıyafetine rağmen halk tarafından hemen teşhis edilerek o da esir alındı. Gerisi de hızla geldi ve düşmana doğrultamadıkları silahları, vicdanları sızlamadan halka karşı doğrultan bu iki general kurşuna dizildiler. Lecomte ve Clément-Thomas'ın infazları, izleyen günlerde karşı-devrimde simgesel bir işlev üstlenecek ve egemen güçlerin vahşetine yol açan intikam duygularını besleyecektir.

***

General Claude Lecomte

Paris halkı Belediyeyi ele geçirdikten sonra, 26 Mart'ta, seçim yaparak bir konsey oluşturmuş ve bir yürütme komitesi başkanlığında -her biri bir bakanlık işleviyle yüklü- dokuz komisyon kurmuşlardı. Komün yönetimi her gün kararlar alıyor ve halkı da yayınladığı afişlerle gelişmelerden haberdar ediyordu. Daha genel planda da, Merkez Komitesi, 19 Nisan'da Paris Komünü'nün adeta bir eylem programı niteliğini taşıyan bir bildiri yayınladı.[6]

Bu önemli bildiride neler vardı?

***

19 Nisan bildirisinde önce mevcut durumun analizi yapılıyor, sonra da 1789 ve onu izleyen devrimlere temel oluşturan ve onları da aşma iradesi taşıyan bazı ilkeler açıklanıyordu. Ortada "Fransa'ya ihanet edip Paris'i yabancılara terk ettikten sonra", sorumlu-

Jacques Leon Clement Thomas. Bibliotheque Nationale de France

luğu, "kör ve zalim bir inatla felaketin, yasın ve acıların kurbanları" üzerine yıkmaya çalışan bir hükümet vardı. Ülke "sömürüyü, tekelleri, militarizmi, kilise hegemonyasını ve borsa oyunlarını" temsil eden Versay ile ezilenleri temsil eden Paris Komünü arasında ikiye bölünmüştü ve artık kimse bunlar arasında hayali bir "uzlaşma" bekleyemezdi. Paris halkı, "tarihteki devrimlerin en büyüğü ve en doğurganı olacak *modern devrimi* gerçekleştirmekle yükümlüydü" ve bunun için de, tüm Fransa Komünlerine örnek olacak şekilde, mutlak özerk, tüm yöneticilerin seçimle geldiği -ve gerekli hallerde derhal azledileceği- bir rejim kuruluyordu.

Komün'de düşünce, inanç ve çalışma özgürlüğü mutlak şekilde sağlanacak ve her Fransız, "insan, vatandaş ve emekçi olarak tüm olanak ve yeteneklerini tam anlamıyla kullanabilecekti". Kısaca Komüncüler, tüm Fransızlara -ve onları da aşarak tüm insanlığa- ileri bir cumhuriyet ve doğrudan demokrasi vaat ediyorlardı. Ve bildirileri de bir irade beyanıyla, "görevimiz, savaşmak ve yenmektir" denilerek son buluyordu.

***

Gerçekten de savaştılar; hem de benzersiz bir yiğitlikle savaştılar; fakat yenemediler. Karşılarında sadece Alman askerleri değil, sınıf çıkarlarını korumak için her şeye hazır bir hükümet bulunuyordu. Üstelik bu ihanet organı önce en kolayını seçmiş ve Paris'i Prusya ordusuna işgal ettirmeye çalışmıştı. Bismarck bunu kabul etmeyip, Komün de direnişe geçince, artık geriye de tek bir yol kalmıştı: A. Thiers, Komüncülerle görüşür gibi yaparak zaman kazanacak ve bu arada da son darbeyi vurmak üzere, orduyu güçlendirecekti!

Oysa bu "güçlendirme" işlemini Almanlara esir düşmüş subay ve erleri kurtarmadan başarmak zordu. Almanya ile barış anlaşması henüz imzalanmamıştı; Bismarck pazarlıkları makyavelci bir yöntemle yürüterek istediği ödünleri alıyor ve esirleri küçük gruplar halinde serbest bırakıyordu. Ayrıca, Demir Şansölye bununla da kalmamış ve barış anlaşmasını

Voltaire-Lenoir Barikatı, Paris Komünü, 1871

Gustave Flourens

savaş tazminatının ilk taksitinin ödenmesi koşuluna bağlamıştı.

Anlaşma, 10 Mayıs 1871'de tüm koşullar kabul edildikten sonra imzalandı ve 18 Mayıs'ta da Versay'da Meclis tarafından onaylandı. Artık Thiers ve generallerin önü açıktı; fakat yine de ihtiyatlı olmak, halka şirin görünmek gerekiyordu ve bu nedenle, yayınlanan bildiride, eğer Komüncüler direnişten vazgeçer de teslim olurlarsa, öldürülen iki generalin katilleri dışında kimseye dokunulmayacağı vaat edildi.

Aslında öneri hiç de samimi değildi ve kabul edilmedi. General Mac-Mahon ve birlikleri de herhalde bunu bekliyorlardı ve harekete geçtiler.

***

Sekiz gün süren ve Paris'i kan, alev ve yıkıntı içinde bırakan "Komün Savaşı" insanlık tarihinde benzeri olmayan vahşet sahnelerine tanık olmuştur. 1848 kırımına rahmet okutan bu sahneleri anlatırken, Marx, "Tarihte, diyordu, Thiers ve köpeklerinin davranışına benzer bir şey bulmak için ancak iki Roma triyumvirasına, Sylla zamanına uzanmak gerekir".[7] Yargısız infazlar, yangınlar, tutuklamalar, sürgünler... Kısaca bu saldırıda her araç meşru sayıldı. O kadar ki, kaçıp kurtulmak isteyen Komüncülere Prusya askerleri bile Thiers'in cellatlarından daha merhametli davranıyor ve bunları görmezden geliyordu.

***

Her devrimin simge isimleri vardır; Paris Komünü'nün simge isimlerinden biri de Gustave Flourens oldu. Bu özgürlük savaşçısı aynı zamanda genç

Komün liderlerinden Hortense David
Library of Congress

bir alimdi ve henüz 25 yaşındayken ünlü öğrenim kurumu "Collège de France"ye üye seçilmişti. İlginçtir ki, Flourens, 1866 yılında İstanbul'a da gelerek Yeni Osmanlılarla temas kurmuş ve bir de tek nüshalık gazete çıkarmıştı.[8] 3 Nisan 1871 tarihinde vahşice katledilmesi Versay kırımının en acı cinayetlerinden biri oldu.[9]

Herhalde bunun da etkisiyle, Komün hareketi Osmanlı Devleti'nde de yankılar uyandırmış ve bazı Yeni Osmanlılar devrimcilere sempati duymuşlardır. O sırada Paris'te bulunan Namık Kemal de, yurda döndükten sonra *İbret* gazetesinde, Paris'te "Versaylıların silahı zulmüyle dökülen kanlara" tanık olduğunu söyleyerek vahşeti kınamıştı.[10]

***

Paris Komünü, 5 Mayıs 1871'de, Vendôme Meydanı'nda imparatorluğu simgeleyen sütunu yıkma kararı almıştı. Kararda, anıtın temsil ettiği emperyal sistem, özlü şekilde şöyle betimlenmişti: "Paris Komünü Vendôme Meydanı'ndaki emperyal sütunun bir barbarlık anıtı, kaba kuvvet ve sahte şöhret sembolü, militarizmin onaylanması, uluslararası hukukun çiğnenmesi, yenenlerin yenilenlere devamlı hakareti, Fransız Cumhuriyeti'nin üç büyük ilkesinden kardeşliğe sürekli bir suikast olduğunu göz önünde bulundurarak şu kararı almıştır: Vendôme Meydanı'ndaki sütun yıkılacaktır!".[11] Karar 16 Mayıs'ta yerine getiriliyor, sütun yıkılıyor ve dört gün sonra da Versay ordusu saldırıya geçiyordu.

Kanlı operasyon sekiz gün sürdü ve 28 Mayıs 1871'de, Père Lachaise mezarlığına sığınan 147 Komüncünün de kurşuna dizilmesiyle son buldu.[12]

Devrim bastırılmıştı; fakat kin ve nefret dalgası yine de devam etti. Bu kez de Komüncülere ve Komün'ü destekleyen *I. Enternasyonal*'e korkunç bir iftira ve karalama kampanyası başlamıştı. Ve bu saldırıda en çok işlenen temalar da iki generalin öldürülmesi ve tümü Komüncülere mal edilen yangınlar oldu.[13] Sözde, askeri mahkemeler bu nedenle suçluları yargılamış ve cezalandırmıştı!

Oysa gerçekler çok farklıydı. Cinayet ve yargısız infazlar bir yana, kurulan yirmi dört mahkemede

Place Blanche Barikatı'nı tasvir eden bir resim

yargılananların çoğu da, kendilerini savunma fırsatını bile bulamadan ağır cezalara çarptırılmış, ya da giyotine yollanmıştı. Zaten birçok devrimci bu mahkemelerde kendilerini savunmaya bile tenezzül etmediler ve giyotine ya da zindana başları dik olarak gittiler.

Louise Michel

***

Paris emekçileri yetmiş iki gün (18 Mart-28 Mayıs 1871) süren kavgalarında toprak ve sermaye hegemonyasına karşı sınıfsız bir toplum kurma çabası içindeydiler. Mevcut sistem, 1848 devriminden sonra kendisine "sosyal devlet", "parlamenter cumhuriyet" gibi adlar vermiş olsa da, aslında azınlığın çoğunluğa, varsılların yoksullara diktasından başka bir şey değildi. Komüncüler 18 Mart'ta böyle bir aygıtı ele geçirdiler ve yapmak istedikleri şey de devletin bazı organlarını yok etmek, bazılarını da tüm vatandaşlara hizmet edebilecek şekle dönüştürmekti. Bu bağlamda ilk kararları da devamlı orduyu lağvetmek olmuştu; çünkü silahlanmış halk zaten savunma işlevini üstlenmiş bulunuyordu. Aynı şekilde, emniyet ve yargı elemanları da dâhil, diğer tüm devlet memurlarının yetkileri ellerinden alındı ve Komün yönetimine devredildi.

Devletin baskıcı organları için yapılan operasyon, ideolojik aygıtları için de yinelendi ve devletle kilise birbirinden radikal bir şekilde ayrılarak, rahipler sivil statüye sokuldu. Emekçi devletinde din yasaklanmıyordu; fakat artık din adamları, yaşamlarını, İsa'nın havarileri gibi sadece inançlıların bağışlarıyla sağlamak zorundaydılar. Aynı anlayışla tüm eğitim kurumları da herkese açık ve parasız statüye getirildi ve böylece bilim de sınıf hegemonyasının ördüğü zincirlerden kurtulmuş olacaktı. Halk yönetimi aynı zamanda ucuz yönetim olmalıydı ve bu yüzden memur maaşları da vasıflı bir işçi ücreti düzeyinde eşitlendi.

Bu nitelikleriyle Komün yönetimi işçi enternasyonalizminin de temsilcisiydi ve devrime katılan herkes, milliyetine bakılmadan, her göreve gelebiliyordu. Bu anlayış içinde Çalışma Bakanlığı bir Alman

işçisine teslim edildi; Paris savunmasının başına da "Polonya'nın kahraman çocukları" yerleştirildi.[14]

***

Paris Komünü'nün bugün için en anlamlı yönlerinden biri de kadınların devrimde oynadıkları roldü.[15] Gerçekten de sözde geleneğin, ailenin ve mülkiyetin bekçisi kadınlar, kocalarının peşinde Versay yolunu tutarken, "Antikite kadınlarını anımsatan sadık, asil ve kahraman Parisli kadınlar" (Marx), hiç tereddüt etmeden Komün'e katılmışlardı. Komün'ün canlı tarihini yazan Lissagaray'ın ifadesiyle, "emeği paylaştığı gibi, ölümü de paylaşmak"[16] istiyorlardı ve devrim öncülerinden Louise Michel de, anılarında, Komüncü kadınların "bir şeyin mümkün olup olmadığını değil, yararlı olup olmadığını" sorduklarını ve "yararlıysa derhal harekete geçtiklerini" anlattı.[17] Kendisi tutuklanınca da, askeri hakimlere, "Kendimi savunmak istemiyorum!" diye haykırmış ve şunları eklemişti: "Kimsenin beni savunmasını istemiyorum; tüm devrime katıldım ve bütün yaptıklarımın sorumluluğunu kabul ettiğimi ilan ediyorum. Beni generallerin infazına katılmakla mı suçluyorsunuz? Buna 'evet' diye yanıt vereceğim; onlar Montmartre'de halkın üstüne ateş ettirmek istedikleri zaman, ben de böyle bir emir verenler üzerine ateş emri vermekte tereddüt etmezdim. Paris yangınına gelince, evet, ona da katıldım. Versay işgalcilerine karşı alevden bir duvar örmek istiyordum."[18]

Aslında işgalcilere "duvar örmek" tüm Komüncülerin hedefiydi, fakat öremediler. Prusya ordusu onlara karşı daha güçlü bir duvar örmüştü ve onu aşıp da mesajlarını tüm Fransa'ya duyuramadılar. Oysa ayaklanırken hesapları buydu. "Paris Komünü ile taşra arasındaki üç aylık bir serbest iletişim, genel bir köylü ayaklanmasına yol açabilir, küçük burjuvaziyi de yanına alan Paris emekçileri devrimi tüm Fransa'ya yayabilirdi."[19] Üstelik hareketin enternas-

Paris Komünü'nün son haftasından bir sahne

Vendome Meydanı'nda Napolyon anıtı yıkılmış halde

Père Lachaise mezarlığında Komün anısına plaket

yonalist karakteri ve I. Enternasyonal'in mevcudiyeti onlara sadece moral destek sağlamakla kalmıyor, kadrolarını genişleterek maddi güç de katıyordu. Kaldı ki Komün yönetimi bu gücü daha da artırmak için Merkez Bankası fonlarına el koyabilirdi.[20] Louise Michel de eserinde Banka'da bulunan 3,5 milyar franklık "hazine"ye işaret etmiş ve "artık Komün karşıtları da itiraf ediyor ki, Komün, herkese ait olan bu hazineye genel dava için el koysaydı, zafere ulaşacaktı" demişti.[21]

***

Komüncüler askeri zafere ulaşamadılar; fakat davaları uğruna kahramanca çarpışarak öldüler. Oysa 150 yıl önce savundukları ve hayata geçirmeye çalıştıkları ilkelere bakılırsa, aslında zaferin onlardan yana olduğu bugün rahatlıkla söylenebilir. Nitekim bu 150 yıl içinde Paris Komünü ile ilgili zengin bir yazın doğmuş; Komün kahramanları hakkında şiirler (V. Hugo), romanlar (E. Zola, J. Vautrin, U. Eco), tiyatro eserleri (B. Brecht vb.) yazılmış; şarkılar bestelenmiş; sözlükler düzenlenmiş ve sayısız araştırma yapılmıştır.[22]

Ne var ki bu arada Komüncülere karşı kin ve nefret duyguları da bir türlü dinmedi. Çok farklı bir konjonktürde de olsa, 150 yıl önce Fransa'yı ikiye bölen sınıf kavgası bugün de devam ediyor ve Fransa, günümüzde, iki yüz yıl önce esarette ölen I. Napolyon'un (1821) yasını tutarken, 150 yıl önce katledilen Komüncüleri hatırlamak bile istemeyen bir başkan tarafından yönetiliyor.[23] Yine bugünlerde, Fransa'da, Sağ cephe, Komün'ü ağır sıfatlarla anar ve bir takım emekli generaller iç savaştan söz eden "bildiri"ler yayınlarken, emekçi temsilcileri de Komüncülerin anısına sahip çıkıyor ve Komün'ün bugün de "muktedirlere dehşet saçan" cürmünün (!) "Frensiz bir kâr arayışına dayanan bir toplum yerine, herkesi mutlu kılacak bir toplum yaratma girişimi!" olduğunu hatırlatıyorlar: "Din ve devlet ayrımı; herkes için laik ve parasız eğitim; boş mesken ve üretim atölyelerinin halk hizmetine tahsisi; kiraların dondurulması; işçilere kooperatif kurma, yabancılara vatandaşlık hakkı; giyotinin yakılması; kadınlarla erkekler arasında ücret eşitliği sağlama girişimi vb."[24] İşte Komün'ün, Fransa'yı çok aşan bir coğrafyada, egemenlere bugünlerde de korku salacak, fakat uğruna savaşmaya da değecek bazı edimleri 150. yıl dönümünde, Komün'ün kimler tarafından özlem ve saygıyla anılacağını da anlatıyorlar!

DİPNOTLAR

1 Karl Marx; *La Guerre Civile en France, 1871*; Paris, Editions Sociales, 1972, s. 24. I. Enternasyonal'in görüşünü ifade eden bu eser. 13 Haziran 1871'de Londra'da isimsiz olarak ve *Fransa'da İç Savaş* başlığıyla yayınlanmış, ancak Marx'ın yapılan ithamların tüm sorumluluğunu üzerine almak amacıyla 26 Haziran'da *Daily News* gazetesine gönderdiği mektup sayesinde gerçek yazarın kim olduğu anlaşılmıştı.

2 Jacques Rougerie; *Paris Komünü*; İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.49. O tarihte seçim kanunu aynı şahsın birçok ilden aday gösterilmesine müsaade ediyordu.

3 K. Marx; *A.g.e.*, s. 26.

4 William Serman*; La Commune de Paris*, Fayard, 1986, s. 197.

5 Louise Michel; *La Commune*, Paris, P.- V. Stock Editions, 1898, s.140.

6 *La Déclaration au Peuple Français*; İmprimerie Nationale, Nisan 1871. https://gabrielperi.fr/commune-de-paris/declaration-au-peuple-francais-du-19-avril-1871/

7 *A.g.e.*, s. 58.

8 G. Flourens'in Türkiye öyküsünü şu makalemde anlatmıştım: İstanbul'da Bir Komün Kahramanı: *Gustave Flourens*; (*Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* içinde); Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 65-77.

9 G. Flourens, Marx ailesinin de dostu idi ve katlinden birkaç gün sonra Marx'ın kızı Jenny Marx, olayı bir mektubunda şöyle anlatıyordu: *"Bir sürü dostumuz Komün'deler. Bazıları şimdiden, Versay kasaplarının kurbanı oldular. Gustave Flourens fiilen katledildi. Basının yazdığı gibi bir çarpışmada ölmedi; fakat karargâh yaptığı ev bir muhbir tarafından ihbar edildi; evi kuşattılar ve kendisini katlettiler!"*. Marx-Engels; *Correspondance*; Cilt. XI. Paris, Ed. Sociales, 1985. s. 189. (18 Nisan 1871 tarihli mektuptan).

10 Namık Kemal; "Reddiye" başlıklı yazı, *İbret*; 12 Haziran 1871, Namık Kemal, Tüm Makaleler, C. I; yayına hazırlayanlar N. Y. Aydoğdu ve İ. Kara; Dergâh Yayınları, 2005, s. 67.

11 Colonne Vendôme; Wikipédia, https://fr.wikipedia.org/wiki/Colonne_Vend%C3%B4me

12 Jacques Rougerie, General Mac-Mahon'un 17 bin kişinin öldürüldüğünü söylediğini naklettikten sonra "bu sayı 20 ya da 25 bine çıkarılabilir" diyor. Cinayetlere ancak mezbahaların en korkuncu olan Luxembourg Bahçesi'nde "yakılan ölülerin ne yapılacağı bilinmez duruma gelinince" son verilmişti. Jacques Rougerie; *Paris Komünü*; İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 128.

13 İlginçtir ki o tarihlerde ün yapmaya başlayan filozof Nietzsche de Komün'ü ve I. Enternasyonal'i hedef alıyor ve bir dostuna yazdığı mektupta, "Aniden ortaya çıkan ejderha kafalı Enternasyonal, diyordu, gelecekte uluslar arasındaki kavgaların ötesinde, bambaşka kavgaların habercisi olarak bizleri korkuttu". Ve Komün savaşında Paris Belediyesi'nin yandığını duyunca da, "birkaç gün boyunca tamamen çökmüş ve gözyaşlarına boğulmuş"tu. F. Nietzsche; *Lettres Choisies*, s. 113. (Carl von Gersdof'a yazdığı 21 Haziran 1871 tarihli mektuptan).

14 Marx; *A.g.e*, s. 49.

15 O kadar ki, Londra'da çıkan muhafazakar *The Times* gazetesinin muhabiri bile kendisini tutamamış ve "Eğer Fransız ulusu sırf kadınlardan oluşsaydı, ne müthiş bir ulus olurdu!" diye yazmıştı. 24 Mart 1871.

16 Prosper Olivier Lissagaray'ın eseri için bkz. *1871 Paris Komünü Tarihi*; Nota Bene Yayınları, 2019. (Şule Ünsaldı tarafından çevrilen bu esere -burada da alıntılar yaptığım- bir sunuş yazısı yazmıştım).

17 Louise Michel; *A.g.e*, s. 131.

18 Louise Michel, anılarında savunmasını anlatırken yukarıdaki sözlerini P. O. Lissagaray'dan alıntılamıştır. L. Michel; *A.g.e*, s. 337-343.

19 Oysa Prusya ordusu ve Versaylı işbirlikçileri de aynı hesabı yapmışlardı. Paris'i kuşatırken asıl hedefleri de zaten böyle bir ayaklanmanın "veba gibi yayılmasını önlemek" düşüncesiydi. Marx; *A.g.e.*, s. 49.

20 Engels, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* başlıklı eserinin 1891 baskısına yazdığı önsözde Komün'ün iktisat politikasını eleştirmiş ve Komüncülerin "Fransa (Merkez) Bankası önünde kutsal bir saygıyla durmalarını" anlaşılmaz bulmuştu. Oysa ona göre, Banka, ellerinde, "on bin rehinden daha kıymetli bir araç" olabilirdi. Yine Engels, aynı eserin 1895 baskısına yazdığı sunuşta da şu acı hükmünü ifade ediyordu: "Komün, onu bölen ve her ikisi de ne yapılması gerektiğini bilmeyen partiler, yani Blanqui'ciler (çoğunluk) ve Proudhon'cular (azınlık) arasındaki kısır çekişmelerle kendisini tüketiyordu".

21 Louise Michel bu konuda *Le Matin* gazetesinde (11 Haziran 1897) çıkan bir makaleyi de alıntılıyor. *A.g.e.*, s. 150.

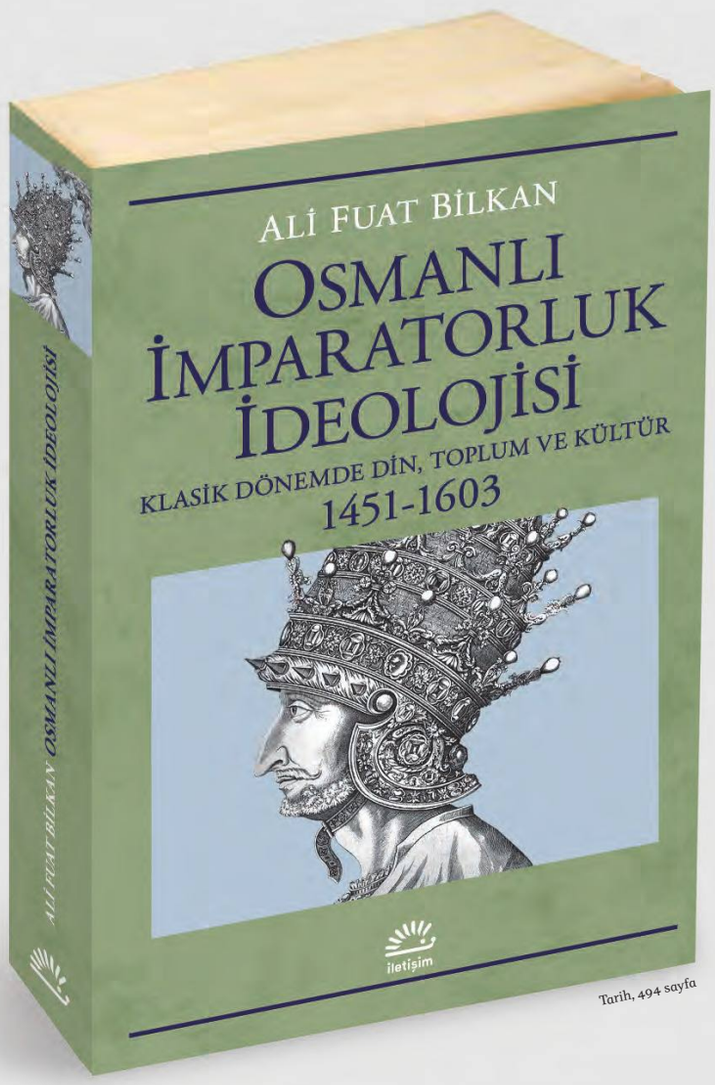
22 Bu araştırmaların en ayrıntılısını da bu yıl Michel Cordillot'un bu yıl yayınlanan -ve 500 kadar Komüncünün biyografisine de yer veren- dev eseri teşkil ediyor. *La Commune de Paris. 1871. Les acteurs, l'événement, les lieux*, Michel Cordillot, Paris, L'Atelier, 2021.

23 Başkan Emmanuel Macron, I. Dünya Savaşı'na son veren ateşkes anlaşmasının 100. yıl dönümünde (11 Kasım 2018) yaptığı konuşmada "yurtseverlik milliyetçiliğin tam karşıtıdır; milliyetçilik yurtseverliğe ihanettir" derken, sosyalist lider Benoit Hamon da, onun "güzel nutukları"nın uyguladığı politikayla hiç uyuşmadığına işaret etmişti. *Libération*, 12 Kasım 2018.

24 *L'Humanité* gazetesinin, 18 Mart 2021 ve CGT'nin (Fransa'nın en büyük işçi sendikası) 10 Mayıs 2021 tarihli açıklamaları. https://www.cgt.fr/actualites/france/droits-sociaux/histoire/en-direct-rencontre-sur-le-150e-anniversaire-de-la-commune-de-paris

iletişim

Kapsamlı bir Osmanlı "zihin dünyası" kaynağı...

Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi, 1451-1603 yılları arasındaki eserlerden hareketle dönemin ayırt edici özelliklerini tespit etmeyi hedefleyerek edebiyat eserlerinin sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda dikkate alınmasının önemine işaret ediyor. Osmanlı imparatorluk "ideolojisi" söz konusu olduğunda, tarihsel olay ve olguların, zamanla nasıl bir dinî kimlik kazandığını ve "kutsal tarih" olarak toplumların bilinçaltlarına yerleşerek kalıtsal bir karaktere büründüğünü anlamaya gayret eden Ali Fuat Bilkan, döneme dair oldukça titiz ve detaylı bir başvuru kaynağı sunuyor.

İstisnai Millet, İcat Edilmiş Gelenek

SELİM RUMİ CİVRALI

BU ÇALIŞMANIN AMACI "AMERİKALI OLMA DUYGUSU" AŞILAYAN BEYZBOL VE AMERİKAN FUTBOLUNUN, AMERİKAN "İDEOLOJİSİNİN" OLUŞUMUNDA OYNADIĞI ROLLERİ ARAŞTIRMAK VE BÖYLELİKLE "GELENEĞİN İCADI" KAVRAMININ UYGULANABİLECEĞİ YENİ BİR ARAŞTIRMA ALANI AÇMAKTIR.

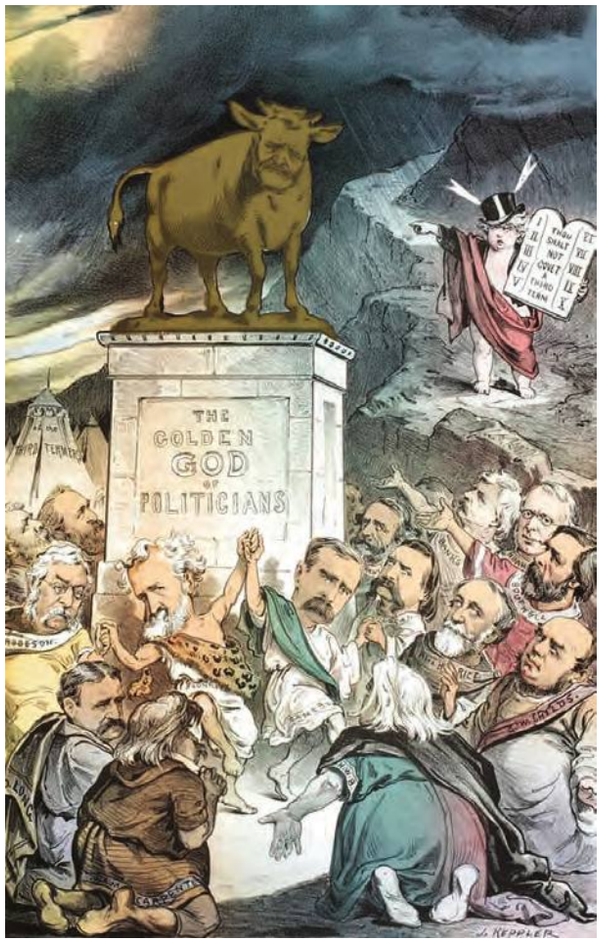
Kraliçe Victoria'nın saltanatı sırasında, eski *gemeinschaft* ilişkileri zayıflarken İngiliz parlamenterler kraliyet ritüellerinin sembollerinde daha önce kullanılmayan bakir bir "bağ" keşfettiler: İcat edilmiş gelenek. Bu, törensel ve sembolik nitelik taşıyan ve açık veya örtülü olarak kabul edilmiş kuralları olan bir alışkanlıktı. Belirli değerleri, davranış normlarını tekerrür ve telkin eden, böylelikle geçmişle bugün arasında bir köprü oluşturarak süreklilik hissi yaratan bir uygulama.

Eric Hobsbawm'a göre son iki yüzyılda hem "geleneksel" hem de "modern" toplumlarda çok sayıda gelenek icat edilmişti.[1] Örneğin gayda on sekizinci yüzyıldan kalmaydı, geleneksel İskoç eteği bir İngiliz tekstilcinin icadıydı ve asıl niyet dağlı İskoçları fabrikalara getirmekti. Aynı şekilde Galler'in ulusal kıyafeti bir İngiliz tarafından tasarlanmış; ülkenin 17. yüzyılın sonlarındaki "korkunç, kasvetli" dağları 1800'lerde "Prensliğin romantik tepelerine" dönüştürülmüştü. İngiliz halkı, o dönemlerde icat edilen "bin yıllık geleneğin" tüm şatafat ve ihtişamını "ilkel bir sihir, içi boş bir sahtekarlık" olarak görüyordu. Fılleri ve mahiyetiyle çevrili, ipekli kıyafetlerine kraliyet armaları işlenmiş, altın kurdeleli madalyonlarla bezeli "feodal" Hint hiyerarşisi Kraliçe Victoria'nın dizaynıydı. Asante'nin ipek dokumaları, Benin'in pirinç dökümü heykelcikleri ve Angola'nın fildişi oymaları sömürgeci efendileri için üretilmişti. Hammaddeleri bile Avrupa ithalatıydı. Yine de hepsi, zamanın geçişiyle kutsandı.

Tamamen uydurma olmalarına rağmen, bu gelenekler, önemli ideolojik işlevleri yerine getirebilmek için kültürel imajları, idealleri, özlemleri ve "gerçek" bir geçmişin kırıntılarını taşırlar. Daha güçlü bir toplumun siyasî ve kültürel yörüngesine çekilen topluluklara bir kimlik duygusu verirler. Hızlı değişim

İngiliz Aslanını Başbakan William E. Gladstone'u kaçırırken gösteren bir illüstrasyon. "Too Weak To Fight - Too Old To Run" Friecdrich Graetz
Puck Magazine, 1882, Library of Congress

Ulysses S. Grant'in suretini taşıyan altın buzağının etrafında dans eden Cumhuriyetçiler. "The Worship of the Golden Calf"
Joseph F. Keppler, *Puck Magazine*, 1880, Library of Congress

geçiren, birlik ve düzenin son derece önemli olduğu toplumlar için "uyarlanabilir" stratejilerdir.

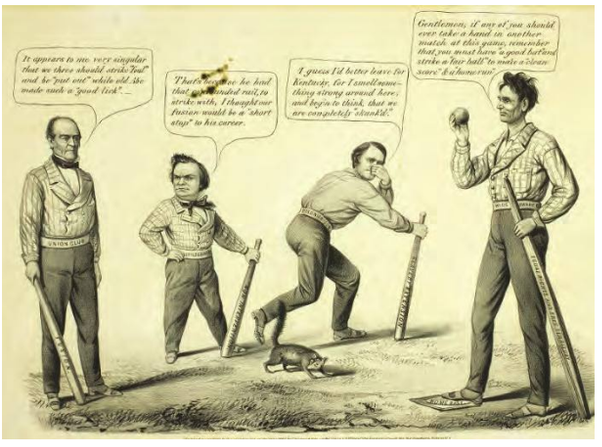
Hobsbawm, bu "gelenekleri" anıtlarda, siyasî ritüellerde, ikonlarda ve hepsinden önemlisi sporda bulur. *The Invented of Tradition*'da bahsedilmese de 19. yüzyıl, Amerikan siyasî vizyonlarının yarattığı sivil ve ırkçı milliyetçiliği kapsayan istisnai ve atletik "ideoloji", geleneğin icadını inceleyenler için büyüleyici potansiyeller taşır. ABD'de sivil milliyetçilik kavramı, etnik kökenine bakılmaksızın herkes için sosyal eşitlik ve ekonomik fırsatlar sunan renkli bir tablodur. Irkçı milliyetçilik ise beyaz-Anglosakson-Protestanların dışında kalanların ait olmadıkları, asla kabul edilmeyecekleri siyah-beyaz Amerika'nın fotoğrafıdır.[2] Eşzamanlı olarak benimsenen ve Amerikan ulusunu şekillendiren bu "ikili fenomenin" iki çehresi vardır: Beyzbol ve Amerikan futbolu. Bu çalışmanın amacı "Amerikalı olma duygusu" aşılayan bu kitlesel ve orta sınıf sporların, Amerikan "ideolojisinin" oluşumunda oynadığı rolleri araştırmak ve böylelikle "geleneğin icadı" kavramının uygulanabileceği yeni bir araştırma alanı açmaktır.

BEYZBOL

Modern beyzbol, 19. yüzyılın başında Amerikan şehirlerindeki işçi sınıfı çocuklarının oynadığı rounders'tan evrimleşmişti. Ancak oyunun 15. yüzyıla kadar uzanan İngiliz kökleri (Jane Austen, 1817'de yayınlanan romanı *Northanger Abbey'de* beyzboldan bahseder[3]) bağımsızlıklarını kazanmak ve korumak için imparatorluğa karşı iki savaş veren Amerikalıların millî kimlik tasavvuruna uymuyordu. ABD kendi dili, edebiyatı, müziği, sanatıyla bir kimlik yaratma arayışına girmiş yeni bir devletti. Britanya'dan aktarılmamış çok az kültürel kazanımı vardı. Amerikan toplumunda egemen olan İngiliz zevkleriydi ve ne Amerind ne de göçmen kültür, ana akım alışkanlıklar üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Bir göçmen ülkesi olarak Amerika kendi ulusal kimliğini bulmak zorundaydı ve Amerikalılar, kendi sömürgelerini ellerinde tutmaya çalışırken "anavatan" Büyük Britanya'dan kurtulmak için benlik imajları ve kavramları da inşa etmeliydiler. Kriketin Amerika'da gelişmemesinin sebebi bu kimlik sendromuydu. Kriketle karşılaştırıldığında, beyzbol gelişiminin çok daha erken aşamalarında Amerika'ya gelmişti, asimile edilemeyecek kadar kurumsal değildi. Kriket ise maskülen oyun geleneğinden yoksun bir topluma göre fazla gelişmişti.[4]

Beyzbolun ilk oynandığı yer olarak kabul edilen Elysian Fields'ı tasvir eden bir litograf
Currier & Ives, National Baseball Hall of Fame and Museum, 1866

Başkan adaylarını (Abraham Lincoln, John Bell, Stephen Douglas ve John C. Breckinridge) beyzbol oynarken gösteren bir litograf

Beyzbolun gelişmesi, kölelik sorununun çözümüyle aynı zamana denk gelmişti. Kölelerin plantasyonlarda oynadıkları geleneksel oyunlarda kimse elenmiyordu. Bu kısmen hayatlarının belirsizliğini, kısmen de aralarından birinin rastgele satılarak "yok olacağı" gerçeğinden kaçışı yansıtıyordu.[5]

Esaretin gerçekliğinden kaçış, bir gün esaretin kendisinden kaçışı da getirebilirdi. Çiftlik sahipleri, kölelerin esarete uyum sağlamalarını istediler. Bunun kısa yolu olarak kölelere beyzbolu tanıttılar. Beyzbol köleliğin tutarsızlıklarına gözden kaldıran,

"The Ignorant Vote", Thomas Nast'in, Güney'in Afro-Amerikan Cumhuriyetçi oylarıyla Kuzey'in Katolik-İrlandalı Demokrat oylarını eşitleyen ünlü illüstrasyonu. Maymuna benzetilen Katolik İrlandalı tiplemesi *Harper's* karikatüristlerinin yıllarca kullandığı tipik bir klişeydi. *Harper's Weekly*, 1876

köleye efendisinin iradesinden daha üstün bir yasa olmadığını belleten bir gelenekti.[6]

Amerikan İç Savaşı muhtemelen beyzbolun başına gelen en iyi şeydi. Askerler bu zaman sınırı olmayan, ağır tempolu oyunu, sadece can sıkıntısından kurtulmak için oynamıyorlardı. Özlemle hatırladıkları kırsal yaşamlarını hatırlatan bir "gurbet oyunu"ydu aynı zamanda. Doğasında geçmiş ve bugün arasında bağlantı kuran özel bir nostalji vardı. Farklı etnik kökenlerden ve göçmen gruplarından insanları bir araya getiren beyzbol, savaşla birlikte ülkenin her köşesine yayılmıştı. Hülasa beyzbol, ülke kardeş kavgasının acıları içindeyken vaftiz edildi.[7]

Savaş sonrası yıllarda başlayan büyük ölçekli sanayileşme, birçoğu asimile olmaya gönüllü ikinci nesil göçmenlerden oluşan bir kentli işçi sınıfı yaratmıştı. New York'ta gecekondu mahzenlerinde 100.000 kişi yaşıyordu; 12.000 kadın açlıktan ölmemek için fuhuş evlerinde çalışıyordu; Philadelphia'da zenginler berrak Schuylkill Nehri'nden, halkın büyük bölümü ise her gün 13 milyon galon lağımın aktığı Delaware'den su içiyordu.[8] Amerikan şehirlerinde sanayileşme, kirliliği, göçmen gettolarını ve yolsuzluğu doğururken, beyzbol küçük kasaba değerlerinin nefes aldığı eski güzel günlere dönüleceğine dair umudu ayakta tutuyordu.[9] Ancak zorlu endüstriyel dünyada hayatta kalmak için tamamen hazırlıksız, çelimsiz ve tembel bir neslin yetiştiğine dair kanı hâkimdi. *Harper's Monthly* alarm zilini çaldı ve genç nesli lakayt, soluk tenli, dar göğüslü, çırpı bacaklı, cüce bir ırk olarak karikatürize etti.[10]

Hobsbawm, geleneğin icadının evrensel olduğunu, ancak sıklıkla toplumsal değişim dönemlerinde ortaya çıktığını ileri sürer.[11] "Gelenekler" kitle siyasetinin merkezi otoritelere toplumsal kontrol sorunları çıkardığı zamanlarda özellikle faydalıydı. İç savaş sonrası ABD'nin temel siyasî sorunu, (neredeyse yönetilemez bir akınla gelmiş) göçmen Amerikalı heterojen kitlenin nasıl asimile edileceğiydi. Beyzbol, göçmen işçi sınıfını fiziksel ve sosyal olarak "şekle sokmak", Amerikalı "üretmek" için icat edilmiş bir gelenek makinesiydi. Fin-de-siècle Amerikan orta sınıfının temel özlemlerini ve dünya görüşlerini yansıtan "iyi" spor beyzbol, horoz dövüşü gibi "kötü" sporlardan ayrıldı. Amherst, Brown, Harvard, Williams ve Yale gibi elit okullar üniversiteler arası oyunlar başlattı. Tanınmış Protestan kiliseleri bodrumlarına bowling salonları inşa etmeye başladılar.[12] Bu yeni *etos* öfkeli işçileri yatıştıracak, yabancıları Amerikanlaştıracak, sokakları suçtan temizleyecek ve radikalizm dalgasını durduracak sosyal istikrar stratejisiydi.

Endüstriyel kapitalizmden tekelci kapitalizme doğru yıkıcı geçişten kaynaklanan sınıf savaşının tehdidi altındaki Amerikan kimliğinin idealize edilmiş versiyonlarını (disiplin, hiyerarşi bilinci, bireycilik) üretmek için güçlü bir paradigma doğmuştu. Kültürel gösteri, ulusal eğlence olarak beyzbol, sınıf farklılıklarını belirsizleştiren ve ulusal birliği teşvik eden bir gelenek olarak icat edildi. Ondaki rekabet ruhu, işçilere "daha iyi" sınıflarla özdeşleşme

"Uncle Sam's lodging-house"
Joseph F. Keppler, *Puck Magazine*, 1882, Library of Congress

arzusu yaratıyordu. Jacques Barzun'ın dediği gibi "Amerika'nın kalbini ve zihnini kazanmak isteyenler beyzbol öğrenmeli"ydi. Pastadan pay almanın bedeli asimilasyon ve sınıf uzlaşmasıydı.

İşletme sahipleri, ürünlerini tanıtmak için kulüplere sponsor oldular; böylece spor ticari boyut kazandı.[13] Beyzbol, işçi sınıfından gelebilecek kitlesel demokrasi tehdidine karşı, rasyonelleştirilmiş endüstriyel hayat tarzına ve onun altında yatan değerlere geçişi güçlendiren ulusal bir geleneğe dönüştürüldü. ünvanla birlikte kardeşliği ve birliği yeniden hatırlatan bir üst yapı olarak yükseldi. 1880'lerde maçları nükte, hiciv, argo ve metaforlarla öyküleştiren yeni spor haberciliği tarzıyla Chicago beyzbol gazeteciliği bu *mawkish* mitosun inşasında pay sahibiydi.[14]

Hobsbawm, dünyada kitlesel siyasetin ortaya çıktığı 1870-1914 dönemini "icat edilen gelenekler çağı" olarak işaretler. Amerikan iç politikasında, dönemin ilerici "mucitleri", beden politikasını kullanarak sosyal gerilimleri hafifletmeye çalıştılar. Beyzbol özellikle İngilizce konuşmayanlar üzerinde etkiliydi zira Amerikan kapitalist ekonomisinin temeli olan rekabeti öğretiyordu. Ayrıca, göçmenlerin Amerika'da gördükleri bazı çelişkili resimleri de düzeltmelerine yarıyordu. Savunma yaparken dokuz oyuncunun hepsinin uyum içinde olması gerekiyordu. Bu takım ruhu özellikle komünal toplumlardan gelenlerin aşina olduğu bir demokrasi dersi gibiydi. Hücum yaparken her oyuncunun tek başına vuruş yapması, serbest ekonomiyi ve bireyci Amerikan toplumunu yansıtıyordu.

Ulus coğrafi olarak büyüdükçe, ulusal birlik duygusunun yerini bölgesel bağlılıklara bırakabileceği endişesi artmıştı. Beyzbolun sivil ruhu kasabalar, şehirler ve bölgeler arasındaki bağları güçlendirdi ve ulusal değerlerin bileşenlerini karakterize eden bir kimliğe büründü. 1876'dan 1884'e kadar Ulusal Lig'de oynayanların % 41'i İrlandalı, % 20'si Cermen (Alman, Hollandalı, İskandinav) kökenliydi.[15] Federal hükü-

Kongredeki hararetli oturumları tasvir etmek için sıklıkla beyzbol kullanılıyordu
"The Kickers", Victor Gillam, *Judge Magazine*, 1897

Harvard ile McGill arasında 1874 yılında gerçekleşen futbol maçından bir fotoğraf
The Franklin D. Roosevelt Foundation, Adams House

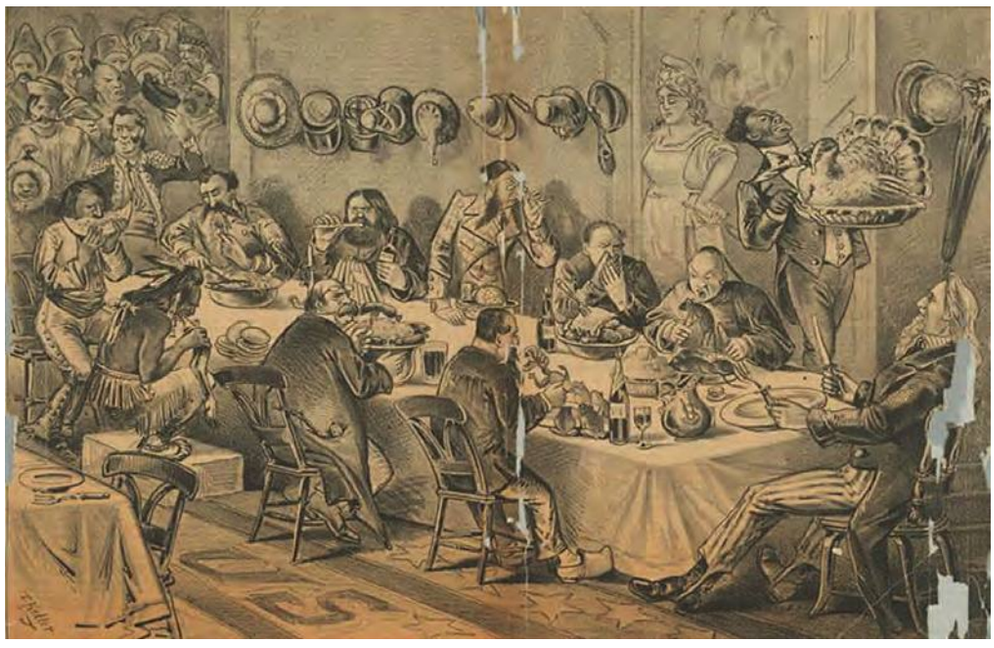
metin okulları ve çeşitli özel eğitim kuruluşları aracılığıyla Kızılderililer beyzbol oynama fırsatı buldular. Bu yatılı kurumlar, gençleri öz-kültürlerine yabancılaştırmak ve onlara Amerikan değerlerini öğretmek için kurulmuştu.[16]

Beyzbol otoriteye saygı göstermeyi de öğretti. Kuralları katı ve netti. Hakeme (otoriteye) itirazın sonu oyundan atılmaktı. İşverenler beyzbolun içindeki bu tür hayat derslerini sevdiler, ayrıca bilet satışlarını artırabilecek oyuncuların ticari değerini de fark ettiler. Etnik kulüplere karşı kendi şirket takımlarını kurdular. Albert G. Spalding gibi popüler iş adamları, sporu pazarlanabilir bir meta olarak tanıtmaya başladı. Zengin hayırseverler, göçmen çocuklarının uyumlu çalışanlar olmayı öğrendikleri bu liglerin ana sponsorlarıydı. Endüstriyel liglerin temeli böylece atılmış oldu.

Bu arada, gazeteciler Amerikan ulusal eğlencesi olarak gördükleri şeye yabancı katılımın anlamını düşünürken yeni bir etnik stereotipleştirme ve sosyal teori geliştirdiler. Bu yazarlar, göçmenler hakkındaki eski görüşlerini değiştirmediler, ancak beyzbolun erdemlerini yabancıları Amerikan toplumuna entegre edecek "demokrasi parolası" olarak kutladılar ve Amerikan profiline dahil ettiler. Beyzbol, İç Savaşın anılarının silindikçe "kutsal" melodisi unutulan birlik duygusunun geri çağırılması, Amerikalıların ulusal miraslarını anlamak ve takdir etmek için bir araya geldiği toplanma noktasıydı.

Amerikan beyzbol geleneğinin icadı, bu dönemde icat edilen diğer birçok gelenek gibi, esas olarak orta ve üst sınıf bir çabaydı.[17] Amerikan sermayesinin çıkarlarını kolaylaştıran burjuva kültürel hegemonyasının sürekliliğini sağlama şekliydi. Adam Smith'in *The Wealth of Nations*'ta sporun "fanatik mezheplerin gücünü kontrol ettiğini, yabancılaşmayı bastırdığını" gözlemlediğini hatırladılar.[18] Sıhhatin, zenginliğin ve saadetin aslında bir tür "takım sporu" olduğunu anladılar. Beyzbol sadece bir eğlence, bir oyun değil, aynı zamanda gelişen modern toplumda zorunlu bir sosyal rol düzenleyicisi, değer aktarıcısıydı. Göçmenin kendini tehdit altında hissetmediği, kendini içtenlikle ifade edebildiği, destekleyici, geliştirici ve rahatlatıcı terapötik bir ortamdı. Sureta, "Amerikan rüyası"nın dayandığı demokrasi ve fırsat eşitliği ilkelerini yansıtan beyzbol ve Amerikanizm birbirlerine aitti.[19]

Modern Amerika'daki en çarpıcı gelişmelerden biri, kırsaldan kente göçtü. Beyzbol, sadece fiziksel olarak değil, metafiziksel anlamda da bu göç hareke-

"Uncle Sam's Thanksgiving Dinner"
G. F. Keller, San Francisco Wasp, Library of Congress, 1877

Udo J. Keppler, Theodore Roosevelt'i elinde beyzbol sopasıyla bir kayanın üzerinde oturan bir dev, anayasayı ise ona meydan okuyan küçük bir figür olarak göstermiş
"Jack and the Giant", *Puck Magazine*, 1907, Library of Congress

tine dahil oldu. Bir kır sporu olarak, farklı ve yeni yaşam deneyimlerinden yoksun göçmenler için bir aidiyet duygusu sağladı. Şehre yeni gelen Amerikalıya tanıdık gelen belki de ilk ve tek şeydi. Giderek heterojenleşen, ulusal kimliğin kesin doğasının tanımlanmasının zorlaştığı bir toplumda ikinci nesil göçmenlere Amerikalı olarak kabul ve kimlik verdi. Büyük Amerikan eritme potasının mikro kozmosuydu.

Her şeye rağmen ülkenin bu en popüler takım sporu, kendisini Amerikan geleneklerine bağlayabilecek bir yaratılış efsanesinden yoksundu. Beyzbolun rounders'tan evrimi, hürmet, tapınma ve vatanseverlik bahşetmiyordu. Ülkenin içinde kahramanların ve kutsal yerlerin olduğu yaratılış mitlerine ihtiyacı vardı. Bir destan yalnızca ABD'de ortaya çıkması halinde ulusal ruhta hak iddia edebilirdi.

Beyzbolun ABD'deki doğuşuyla ilgili efsane, 1889'da, dünya turundan dönen bir grup beyzbol oyuncusunu onurlandırmak için toplanılan New York'taki Delmonico's Restaurant'ta icat edildi. Ziyafet sırasında, ayağa kalkan Abraham G. Mills beyzbolun "şüphe götürmeyecek şekilde Amerikan" olduğunu söyledi. Oradakiler Mills'in açıklamasını "*No rounders! No rounders!*" sloganlarıyla selamlandılar. New York Clipper'a göre, o gece beyzbolun İngiliz geni sonsuza dek bastırılmıştı.[20] Yine de bu yeterli değildi. Amerikalıların, kendilerini İngiliz kültürüne bağlayan "Gordion düğümü"nü kesmeleri gerekiyordu.

1907'de, beyzbolun kökenini açıklığa kavuşturmak için Mills'in liderliğinde yedi kişilik (aralarında iki senatör vardı) özel bir komite kuruldu. Üyeleri beyzbol ekipmanları satışından büyük kârlar elde eden spor malzemeleri patronu Albert G. Spalding belirlemişti. İlerleyen günlerde komisyon, Denverlı maden mühendisi Abner Graves'ten bir mektup aldı. Mektupta, 1839'da savaş gazisi Abner Doubleday'in Cooperstown'da bir terzi dükkanının arkasında oynanan misket oyununu yarıda kesip bir beyzbol sahası diyagramı çizdiği, oyunun kurallarını anlattığı ve oyuna "beyzbol" adını verdiği yazıyordu.

Komite sadece bu ikinci derece kanıta dayanarak (diğer kaynaklarla doğrulamadan) şu karara vardı: "Bugüne kadar elde edilen en iyi kanıtlara göre beyzbolun kökleri Amerika Birleşik Devletleri'ndedir. Oyunu ilk kez 1839'da, Cooperstown, New York'ta Abner Doubleday tasarlamıştır."[21] Bu kararla, şair Walt Whitman'ın "Anayasamız kadar bize ait" dediği beyzbol İngilizlerden "kurtarıldı."

Doubleday, iç savaş sırasında Konfederasyon'un Fort Sumter saldırısına karşı ateş emri veren ilk topçu komutanıydı. Daha sonra Antietam, Fredericksburg ve Gettysburg'da savaşmış, tümgeneral olarak emekli olmuştu. Ancak iki ciltlik anılarında beyzboldan bir kez bile bahsetmemişti. Ne kişisel eşyalarında (mektuplar, notlar) ne de *New York Times*'taki 1893 tarihli ölüm ilanında beyzbolun adı geçiyordu. En önemlisi, Cooperstown'a ayak bastığına dair hiçbir kanıt yoktu.[22] Graves'in mektubu da dahil olmak üzere çok sayıda yazışma ve tanıklık, 1911'de American Sports Publishing Company'nin ofisinde çıkan bir yangında yok oldu.

Doubleday efsanesi, oyunun Amerikan karakterinin erdemlerini yüceltmek için asıl hikâyenin bir *kitsch* bulutuyla gizlendiği mistik bir çerçeve yarattı. İç Savaş'tan sonra 4 Temmuz Bağımsızlık Günü'nde yapılan geleneksel beyzbol maçları bütün ülkeye yayılarak "millî spor" ile Amerikan bağımsızlığı arasındaki bağlantı dramatize edildi. 1939'da büyük ligler, beyzbolun yaratılmasının "yüzüncü yılını" Cooperstown'da yapılan törenle kutladı. ABD Posta Servisi 1839'u "Ulusal oyunun doğum tarihi" olarak gösteren bir hatıra pulu yayımladı. Her yıl binlerce Amerikalı, neredeyse bir türbe haline gelen National Baseball Hall of Fame and Museum'ı ziyaret etmeye başladı. Orada beyzbol kahramanların heykellerini, fotoğraflarını ve çeşitli kalıntılarını gördüler; genç Doubleday'in oyunu "kusursuzca tasarladığı" Doubleday Field'ı tavaf ettiler.

Cooperstown'daki müzenin inşa edildiği sıralarda, New Yorklu bir kütüphaneci, Robert W. Henderson, beyzbolun kökenlerini incelemeye başladı. 1939'da Robin Carver tarafından yazılmış küçük bir çocuk oyunları kitabı keşfetti. Doubleday'in "beyzbolu icat ettiği" tarihten on yıl önce, 1829'da yayınlanan minik

İdman yapan bir futbolcu. Brian Meehl, 2016, Blowback '07: When the Only Way Forward Is Back, MCP Books

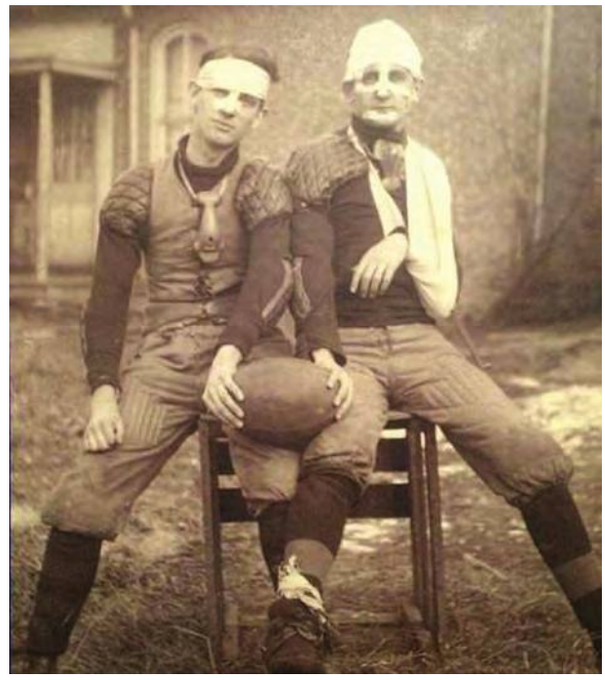
ciltte, "*Base or Goal Ball*" adlı bir oyunun kuralları yazıyordu.[23]

AMERİKAN FUTBOLU

19. yüzyılın sonlarında Amerika'nın akışkan toplumu, Hobsbawm'ın "etkili etkileşim ağları" olarak nitelendirdiği şeyle bir orta sınıf kimliği yarattı. Yükseköğretim bu tür bir ağdı. Yalnızca normalde kişisel bağları olmayan bireylerin sosyalleşmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda ulusal düzeyde, orta sınıf için ortak davranış kalıpları ve değerler sistemi yarattı. Bunun yanında, günlük bir ritüel olarak yaygınlaşan Amerikan bayrağına tapınma gibi ritüellerle siyasî bir sosyalleşme makinesiydi.[24]

Kurumsallaşmış spor da bu ağın parçasıydı. Futbol, Amerikan üst sınıflarının "üniversite sosyalleşmesi" olarak gelişmişti. Ulusal ve yerel elitler arasındaki kurumsal, yarı-askeri ve üst sınıf mücadelenin halka açık gösterimiydi. Ancak Amerikan toplumundaki gelişmelerle birlikte etkisi daha derinlere nüfuz etti. Hobsbawm'a göre spor, genişleyen Amerikan sistemini katmanlaştıran çok önemli bir sosyal araçtı ve düşmanı rakibe dönüştürülen eski aristokratik anlayışın mirasıydı. ABD'deki elit üniversitelerin Amerikan futbolundaki rekabetlerini buna örnek gösterir ve başlangıcını tıpkı Oxford-Cambridge atletik rekabeti gibi 1870-1914 arası döneme tarihler. [25]

1820'lerde Harvard'da okulun ilk günü, yeni gelen öğrenciler için karşılama ritüeli düzenleniyordu. Bloody Monday. Birinci ve ikinci sınıflar Amerikan futbolundaki dizilişe benzer şekilde karşılıklı pozisyon alıyor, aralarına da bir top konuluyordu. Amaç diğer sınıfın etten duvarını geçip topu kale çizgisine taşımaktı. Oyunun kökleri, öldürme dışında her şeyin serbest olduğu İngiliz köy futbolunda (*mob football*) yatıyordu. Kısa zamanda bir tür "geçiş ayini" halini alan ritüel 1840'lardan doğunun diğer elit okullarına yayıldı. 1850'lerin başlarında okullarda İngiliz futbolu-rugby karışımı bir oyun oynanıyordu. 1876'da "Büyük Üçlü" Harvard, Yale ve Princeton oyunu "adı futbol ama daha çok rugby" olan bir spor haline getiren yeni kurallar belirlediler. Bunlardan en önemlisi oyuncunun topla koşup şut çekebilmesiydi (*Boston game*). Bugün bilinen şekliyle Amerikan futbolu bu dönüşümün sonucudur.

20. yüzyılın ilk yıllarında futbolcular. Brian Meehl, 2016, Blowback '07: When the Only Way Forward Is Back, MCP Books

Amerikan futbolu Amerikan rüyasının kolektif temsiliydi.[26] Şükran Günü'nde ülkenin en iyi iki Amerikan futbolu takımının karşı karşıya gelmesi bunun göstergesiydi. Şükran Günü ulusal bayramların en eskisi ve en Amerikalısıydı. "Pilgrim deneyimi" olduğuna inanılan şeyin - Yeni Dünya ile yüzleşme, ona uyum sağlama ve yerleşme - onaylanmasıydı. Yeni Dünya'da kurduğu Hristiyan uygarlığının tarihsel ve efsanevi kökenleri kutsanıyordu.[27] 4 Temmuz beyzbolun, Şükran Günü Amerikan futbolunun bayramıydı.

1893'te, dört saatlik Şükran Günü geçit töreninde, yaklaşık 40.000 kişi New York'taki 5. Bulvar'da yürümüş, Harlem'den geçerek, Princeton'ın Yale'i 6-0 yendiği Polo Grounds'a ulaşmıştı. Pek çok Amerikalı Şükran Günü maçlarının "ülkenin en büyük gösterisi" olduğunu kabul ediyordu. Şükran Günü artık sadece, Tanrı'ya bahşettiği nimetler için teşekkür edilen bir bayram değildi, "Amerika'nın ulusa futbol izlemesi için armağan ettiği bir gün olarak da kutlanıyordu."[28] Macy's geçit töreni ve Şükran Günü maçı "dünyanın gözlerinin Amerika'nın üzerinde olacağı" görkemli geleceği, hindi dolması, tatlı patates, balkabağı turtası saf geçmişi, daha basit bir Amerika'yı çağrıştırdı. Geleneğe katılım, Amerikalıya "Amerikalı olma hissi" verdi.

Gelenek, toplumsal yeniden üretimin en masum biçimidir.[29] Hindi dolması, eğer, 'Kralın zulmünden kaçan 102 Püritenin "Tepedeki şehri" kurmak üzere 11 Aralık 1620 tarihinde Plymouth körfezine ayak bastığı, kısa sürede 42'sinin açlık ve hastalıktan öldüğü zamanlarda, sağ kalanların şükretmek için, 91 Wampanoag yerlisini de davet ederek verdikleri büyük ziyafette masadaki yemek' olarak anlatılırsa toplum bu masumiyete katılır. 19. Yüzyıl sonunda Amerika'nın

çelişkilerini bu masumiyet formülü çözdü. Şükran Günü'nde Amerikan futbolunun sembolizmi, Amerikan ideolojisinin baskın kavramlarıyla (refah ve bolluk) eşitlenerek icat edilmiş geleneğin kamusal ikonografisini popüler hale getirildi. O gün "inananlar", sadece kendi inanç ve eylemlerinin masumiyetiyle değil, aynı zamanda ulusun inanç ve eylemlerinin masumiyetiyle de kurtuluşa ermeyi umut ettiler. Bu tema, bugünkü Amerika'nın çekirdeğini oluşturan Püritenlerin ilk irade beyanı Mayflower Compact'ın güncellenmesiydi. Şükran Günü futbol geleneğinin bu alt metni, milliyetçiliğin yeni bir seküler din olarak gelişimini vurguladı.

Amerikan Futbolu, 1865 ve 1898 arasında (İç Savaş ve İspanya-ABD Savaşı arası dönem) okul kampüslerindeki en popüler spor olarak baskın bir statü kazandı. Amerikan futbolunun karakterini belirleyen asıl şey sert olma arzusuydu. Avrupalı göçmen gruplarının kitlesel akınıyla büyüyen Amerikan WASP (White-Anglo-Saxon-Protestan) kültürü bu gelişimin katalizörüydü. Kızılderililerle sınır çatışmaları dışında hiçbir savaşın olmadığı bu dönemde yok oluşla karşıya kalan genç beyaz erkeklerin cesaretlerini gösterebilecekleri çok az yer vardı ve futbol, diğer takım sporlarında bulunmayan fiziksel temas ve dövüş stratejileri vaat ediyordu. Zira savaş alanının düzenini ve kaosunu hatırlatan askeri temalara sahipti. Savaşı öncesi ulusal bünyenin talim edildiği bu hayatta kalış dramasının provasında askere gidecek olan gençler el bombası atmayı öğrendiler, yorgunluğu, acıyı ve korkuyu tattılar. Vatansever giysilere bürünen oyun, askerlik için tatbikat alanına dönüştü.

Amerikan futbolu İngiliz sportmenliğinin aksine, Amerikan ruhundaki "zafer severliği" dışa vuruyordu. Nasıl kazandığından çok, kazanıp kazanmadığın önemliydi. Amerikan futbolunun kuralları, bu makyavelist felsefe etrafında kurnaz antrenörlerin ve oyuncuların mevcut kuralları atlatarak rakiplerini alt ettikleri bir spor olarak gelişti. Paçayı sıyırabildiğiniz sürece kuralları görmezden gelebilirdiniz. Uzun süre 1883 kuralları geçerliydi. Dirsek atma, toslama, diz vurma, çekip düşürmeye karşı tutarlı, açık bir cezalandırma sistemi yoktu. Oyundan atılmadan önce rakibe üç kez yumruk atılabilirdi. 1939 yılına kadar kask zorunlu değildi. Yalnızca 1905'te 18 ölüm ve 159 ciddi yaralanma meydana geldi. 1909'da ölü sayısı 33'tü. Kendi oyuncularından birinin ölümüne rağmen Virginia Üniversitesi Rektörü Edwin Alderman, "bu oyunu oynarken ulusal niteliklerimizi öğreniyoruz" diyerek futbolu yasaklamayı reddetti.[30]

O zamana kadar futbol, birçok Amerikalının ulusal karakteri tanımlayan belirli özelliklere sahipti. Amerikan futbolunun babası sayılan Walter Camp'e göre "spor orijinal rugby'den uzaklaştıkça Amerikalılaşıyordu." Amerikan futbolu tipik olarak Amerikalıydı. Köklerindeki güçlü, yoğun, agresif enerjisi Amerikan üstünlüğünü besliyordu.

20. yüzyıl başlarında orta sınıf erkek çocukları anneleriyle ve kadın öğretmenlerle daha fazla zaman geçirdikçe, Amerikan rekabet gücünü karakterize eden kavgacı ruhun yok olacağına dair korku başlamıştı. 1909'da aynı gün dört oyuncu ayrı olaylarda öldüğünde, oyuncuların anneleri kolejlerin futbola verdiği önem, oyunla ilişkilendirilen anti-entelektüalizm ve ticari kazançlar uğruna sürdürülen bu "gaddarlığı" protesto ettiler. 1907'de milyoner Jeanes ailesinin tek varisi Anna Jeanes milyonlarca dolar değerindeki kömür ve maden işletmelerinin gelirini, "atletik programını kaldırması şartıyla" Swarthmore Koleji'ne bıraktı. Miras, mütevelli heyetleri ve mezunlar arasında sabitlenen ticarileştirilmiş atletik ideolojiyi dönüştürme hamlesiydi. Swarthmore rektörü sporu bir yıllığına askıya aldı ama sonunda mirası reddetti.[31]

Theodore Roosevelt, Jr. Bir maç sırasında sakatlandıktan sonra
Library of Congress

Amerikan futbolunun sertliği "erkekliğini" kaybetme paranoyası yaşayan Amerikan toplumu ve devleti için bir test alanıydı.[32] Rakibin acılarına kayıtsızlığı, adanmışlığı ve lideri izlemeyi öğretiyordu. Rekabetçi Amerikan toplumunun özü, W. Cameron Forbes'in ifadesiyle "Anglo-Sakson'un gücünün alâmet-i fârikası, baskın bir ırkın mütehakkim ruhuydu."[33] Bir maçta kırılmış köprücük kemiği, dayanıklılığın ve cesaretin nişânesiydi. Başkanın kendi oğlunun başına geldiğinde söylediği gibi, "O köprücük kemiği böyle bir çağda her halükârda kırılacaktı."

Amerikan başkanları arasında belki de en milliyetçi ve atletik olanı Theodore Roosevelt, oğlunda görmek istediği şeyi tüm ulusta görmek istiyordu: Yaşamın ve dünyanın zorluklarına göğüs gerebilmesi için gerekli olan ahlaki ve fiziksel cesaret. "... İyi bir vatandaş olmak için ilk şart cesarettir; ve insanın ahlaki cesaret kadar fiziksel cesarete, ruhun ve bedenin düşmanlarına karşı yiğitçe savaşacak cesarete de ihtiyacı vardır. Atletizm, özellikle daha sert formları, iyidir çünkü cesaret verir. Aynı zamanda, demokratik ruhu besler. Atletik alanda, cesaret ve ahlakın kombinasyonu kullanılmalıdır. Zayıfların ve korkakların güçlü ve özgür bir toplulukta yerleri yoktur. Yönetici sınıf güçlü kişilerden oluşur. Çok çekingenseniz yönetilen olursunuz. Siyasî arenanın güdülen sığırları olursunuz."[34] Gazeteciler özellikle şu cümlesine, sezon boyunca defalarca alıntı yaptılar: "Genç bir ada-

mı pamuklu yünlere saran aşırı duygusallığa sempati duymuyorum."[35]

Beyzbol ve Amerikan futbolunun temsil ettiği toplumsal ve ulusal birlik, Rooseveltçi ulus anlayışında can bulan siyasî bünyeyle uyumlu olmalıydı. Bu ilke aynı zamanda Amerikan vatandaşlarının vatana karşı görevlerinin tüm diğer yükümlülüklerin üstünde olduğu anlamına geliyordu. Yeni koşullara göre icat edilen zengin ritüellerde Başkanın oynadığı rol, tıpkı Kraliçe Victoria gibi "toplumun ve milleti başı" olmaktı.

***

Hobsbawm düzen ve millî birlik oluşturma ihtiyacı son derece önemli olduğunda "yeni" geleneklerin icat edildiğini gözlemlemişti. Onun gözünden baktığımızda, beyzbolun ve Amerikan futbolunun ulusal kimliği dramatize eden Amerikan kompozisyonları olduklarını görebiliriz. Milliyetçiliğin altın çağında kendine has ritüeller, mitolojiler ve söylemler icat eden istisnai bir kültürün ikiz taşıyıcıları olarak topluma telkin edildiler. Oysa iki spor da, Eski Dünya'dan alınan sosyal düzenlemelerin çarpıtılmış yeniden üretimleriydi. Gövdelerinde İngiliz genleri (rounders ve rugby) "gömülüydü." Sosyal, politik ve ekonomik amaçlar hürmetine manipüle edilen kültürel anlamları, İngiliz özlerden sızdırılmıştı. Eski ritüellerin üzerine bindirilen ve tamamen yeni ritüellerle ilişkilendirilen icat edilmiş geleneklerdi.

Hobsbawm, geleneğin icadını eskinin artık ulaşılabilir ya da uygulanabilir olmadığı durumlarda bulur. İcat edilen her gelenek, mümkün olan her yerde kendisine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya çalışır. Ancak İngiltere'den uzaklaşmak isteyen Amerika'nın icat edilmiş gelenekleri istisnaidir, bir "kaçış sendromunun" semptomlarıdır. "*No rounders!*" haykırışlarında bir gerçeklik yaratmaktan ziyade, var olan gerçekliği bükerler. Bir süreklilik değil, bir kopuş hissi yaratırlar. İma ettikleri yeni bir başlangıçtır. Britanya İmparatorluğu'nun icat ettiği geleneklerde sürekliliğin kendisi hayaliyken, Amerikan geleneklerinde "sürekliliğin reddi" hayalidir.

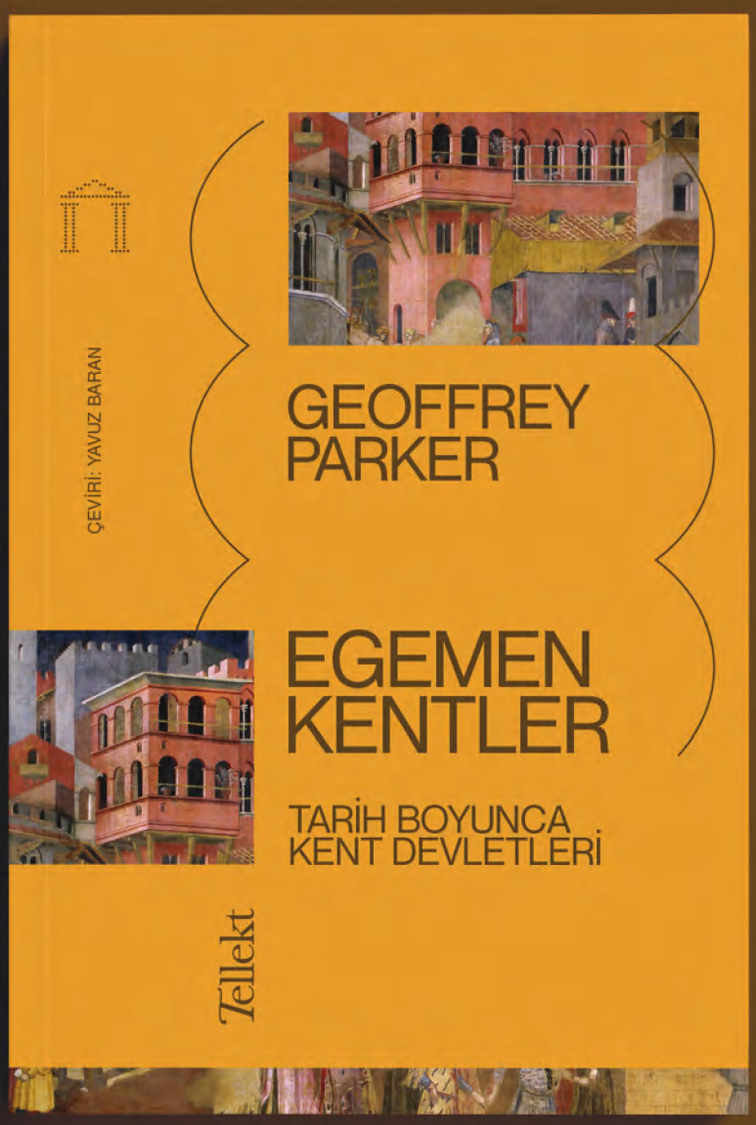

İllüstrasyonda, Venezuela krizinde karşı karşıya gelen ABD ve Birleşik Krallık gösteriliyor. "They Can't Fight", Frederick B. Opper, *Puck Magazine*, 1896, Library of Congress

DİPNOTLAR

1 Hobsbawm, Eric, Terence Ranger, 2002, *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press.
2 Gerstle, Gary, 2001, *American Crucible: Race and Nation in the Twentieth Century,* Princeton: Princeton University Press, ss. 4-5, 8-9.
3 Jane Austen, 2005 [1817], *Northranger Abbey*: Webster's Thesaurus Edition, San Diego: ICON, s. 7.
4 Adelman, Melvin L., 1986, *A Sporting Time: New York City and the Rise of Modern Athletics, 1820-70,* Urbana: Illini, s. 111.
5 Rhoden, William, 2007, *Forty Million Dollar Slaves: The Rise, Fall, and Redemption of the Black Athlete,* New York: Three Rivers Press, s. 59.
6 Douglass, Frederick, 2007, *My Bondage, My Freedom, New Haven & London:* Yale University Press, s. 251.
7 Spalding, Albert G., 1911, *America's National Game, New York: American Sports Publishing Company*, ss. 3-14.
8 8 Zinn, Howard, 2003, *A People's History of the United States: 1492-Present,* New York: Harper Perennial, s. 240.
9 Gelber, Steven M., 1983, "Working at Playing: The Culture of the Workplace and the Rise of Baseball", *Journal of Social History,* 16: 3-21.
10 Gorn, Elliott J., Warren Goldstein, 2004, *A Brief History of American Sports,* Urbana: University of Illinois Press, s. 82.
11 Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, s. 9.
12 Putney, Clifford, 2003, *Muscular Christianity: Manhood and Sports in Protestant America, 1880-1920*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
13 Gems, Gerald R., Linda J. Borish, Gertrud Pfister, 2008, *Sports in American History: from Colonization to Globalization,* Human Kinetics, s. 139.
14 Barth, Gunther, 1980, *City People: The Rise of Modern City Culture in Nineteenth-Century America*, New York: Oxford University Press, ss. 165-67.
15 Kirsch, George B., 2000, "Baseball", George B. Kirsch, Othello Harris, Claire E. Nolte (der.), *Encyclopedia of Ethnicity and Sports in the United States*, Westport,Conn.: Greenwood Press, s. 45-46.
16 *A.g.e.*, s. 48.
17 Pope, Steven W., 1997, *Patriotic Games: Sporting Traditions in the American Imagination, 1876-1926*, New York: Oxford University Press, ss. 77-78.
18 Gorn, *A Brief History of American Sports*, s. 13.
19 Crepeau, Richard C., 1980, *Baseball: America's Diamond Mind 1919-1941,* Orlando: University Presses of Central Florida, s. 66.
20 Seymour, Harold, 2006, *Baseball: The Early Years*, New York: Oxford University Press, s. 9.
21 Riess, Steven A., 1998, Sports in North America: A Documentary History, Vol. 6: Sports in the Progressive Era, 1900-1920, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, s. 64.
22 Zirin, Dave, 2009, *A People's History of Sports in the USA*, New York: New Press, ss. 22-24.
23 Henderson, Robert W., 2001 [1947], *Ball, Bat and Bishop: The Origin of Ball Games*, Urbana: University of Illinois Press.
24 Firth, Raymond, 1973, *Symbols, Public and Private, Ithaca,* N.Y.: Cornell University Press, ss. 358-9.
25 Hobsbawm, *The Invented of Tradition*, s. 297.
26 Cady, Edwin H., 1985, "The Sort of Sacred, Sometimes Ritual," David L. Vanderwerken, Spencer K. Wertz (der.), Sport Inside Out: *Readings in Literature and Philosophy*, Fort Worth: Texas Christian Univ. Press ss. 312-13.
27 Robertson, James O., 1981, *American Myth, American Reality*, New York Hill & Wang, ss. 15-18.
28 Davis, Richard H., 1893, "The Thanksgiving Game," *Harper's Weekly*, no. 37, s. 1171.
29 Giddens, Anthony, 1979, *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*, Berkeley: University of California Press, s. 200.
30 Gems, Gerald R., 2000, For Pride, *Profit, and Patriarchy: Football and the Incorporation of American Cultural Values, Lanham*, Md.: Scarecrow Press, s. 83.
31 Gems, *Sports in American History,* s. 183.
32 Oriard, Michael, 2011, "Rough, Manly Sport and the American Way: Theodore Roosevelt and College Football, 1905," Stephen Wagg (der.), *Myths and Milestones in the History of Sport*, London: Palgrave Macmillan.
33 Oriard, Michael, 1993, *Reading Football: How the Popular Press Created an American Spectacle,* Chapel Hill: University of North Carolina Press, ss. 161-62.
34 Roosevelt'in Harvard konuşması [Roosevelt's speech at Harvard University], 23 Şubat 1907, Walter Camp Papers, Yale University Archives, Reel 15.
35 "The President Calls for Fair Play", Congregationalist and Christian World, 21 Ekim 1905.

Kentin egemen tarihi.

Egemen Kentler:
Tarih Boyunca Kent Devletleri
Geoffrey Parker
Tür: Tarih / Kent Tarihi
Çeviri: Yavuz Baran
280 s.

Kent devletini jeopolitik bir form olarak ele alan ve kentin sürekli değişen statüsünü araştıran Geoffrey Parker bu eserinde, dünya tarihi boyunca çeşitli kentleri ve kent devletlerini inceliyor. Platon ve Aristoteles'in mükemmel bir devlet türü olarak gördüğü Yunan *polis*'ini, Roma imparatorluk başkentini, Venedik ve Rönesans kentlerini, Alman *Hanse*'sini, Rus ve Baltık kentlerini derinlemesine ele alıyor. Parker ayrıca erken dönem İslam toplumunda kente atfedilen politik rolü tartışıyor ve kent devletlerinin Kuzey Avrupa'da yeniden canlanmasıyla başlayan ancak ulus devletin yükselmesiyle son bulan gelişme sürecini gözler önüne seriyor.

Egemen Kentler, Batı uygarlığının doğuşundan 21. yüzyılın küreselleşme olgusuna kadar kentin tarihteki rolünü anlamaya çalışan en güçlü ve kapsamlı incelemelerden biri.

facebook.com/tellekt
twitter.com/tellekt
instagram.com/tellekt

Tellekt

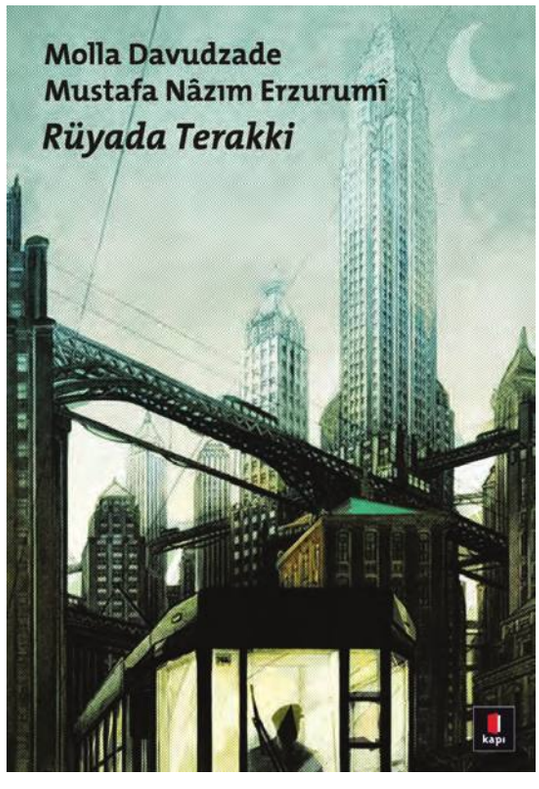
tellekt.com

Bilim Kurgusal İntikam Fantezilerinin Başrolünde İstanbul

BİHTER SABANOĞLU

MOLLA DAVUDZADE'NİN *RÜYADA TERAKKİ* ROMANI BALKAN SAVAŞLARI'NIN HÜSRANINI YAŞAMAKTA OLAN BİR YAZARIN AVRUPA ÜZERİNE KURDUĞU İNTİKAM FANTEZİLERİNİN DIŞAVURUMU, İRLANDALI YAZAR SAMUEL MADDEN'İN *MEMOIRS OF THE TWENTIETH CENTURY*'Sİ İSE İRLANDA MENŞELİ RÖVANŞİST BİR RÜYA OLMASI SEBEBİYLE SON DERECE DİKKAT ÇEKİCİDİR.

İstanbul, biri "içeride" yirminci yüzyılda, biri "dışarıda" on sekizinci yüzyılda tasavvur edilmiş iki intikam fantezisinin odağında yer alır. Molla Davudzade'nin 1913 tarihli *Rüyada Terakki* romanında İstanbul, "mobese" tipi kameralarla izlenen, "TC kimlik numarası" sisteminin uygulandığı, sakinlerinin bir tür sosyal ağ üzerinden birbirini arkadaş olarak ekleyebildiği, dünya lideri konumunda fütüristik bir şehir olarak hayal edilirken, Samuel Madden'in 1733'te yazdığı *Memoirs of the Twentieth Century*[1] adlı eserde Osmanlı'yı lağvederek kontrolü ele geçirmiş Tatarların arkaik bir despotizm ile yönettiği, halkı Hristiyanlığa ve Deizme geçiş yapmış, tüm evleri birbirinin tıpatıp aynısı şeklinde tasarlanmış tekdüze ve kasvetli bir şehir tahayyülü söz konusudur. İlki Balkan Savaşları'nın hüsranını yaşamakta olan bir yazarın Avrupa üzerine kurduğu intikam fantezilerinin dışavurumu, ikincisi ise İrlanda menşeli rövanşist bir rüya olması sebebiyle son derece dikkat çekicidir.

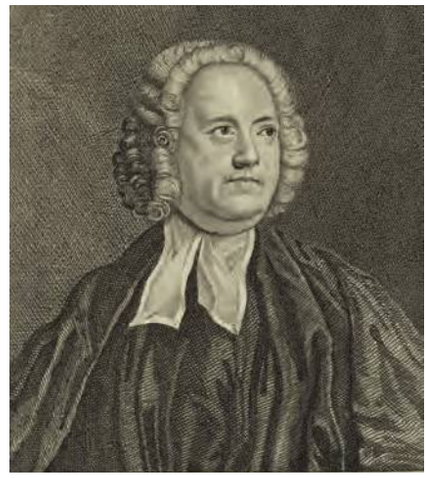

Molla Davudzade'nin *Rüyada Terakki* romanı

Totalitarizm, kitle gözetimi, disiplin, iş ahlâkı gibi ütopyaların çoğunda ele alınan kavramlar üzerinde duran roman, öykünün bizzat anlatıcısı olan Molla Davudzade'nin ülkesinin içinde bulunduğu durumdan duyduğu kederden ağlaya ağlaya uykuya dalması ve rüyasında büyük dedesi ile 400 yıl sonrasının İstanbul'una yolculuk etmesiyle açılır. Nüfusu on milyon gibi "hayret edilecek"[2] bir rakama ulaşmış 2300 yılının İstanbul'u, çoğunluğunu Kürtler, Acemler, Afganlar, Tatarlar gibi Müslüman milletlerin oluşturduğu fakat Asya ve Afrika'dan toplulukların da dahil edildiği "Büyük Meclis"in merkez şehridir. "Haksızlığı, adaletsizliği, vicdansızlığı çıkar bir yol zanneden zalim"[3] Avrupa'nın ekonomisi bir Genel Savaş çıkınca tamamen çökmüş ve "her iş birdenbire zangadak"[4] durmuştur. Avrupa güçlerinin yıkımından doğan bu vakum, siyasi, ahlâki ve teknolojik atılımlar gösteren İstanbul tarafından doldurulmuştur. Tanzimat ile başlayan ve Prens Sabahattin'in *"Türkiye Nasıl Kurtulabilir?"* isimli eseri ile en üst noktaya taşınan devletin idamesi konusundaki tasarımların[5] Davudzade'de ütopik öğelerle buluşması Osmanlı'nın peyderpey dağılmakta olması ile doğrudan bağlantılıdır. Yazarın İstanbul anlatısında parçalanma travması öyle belirgindir ki, 24. yüzyıla ait yenilikçi tasarımların, insan hayatında devrim yaratan toplumsal değişimlerin tasviri bile arka fonda devamlı surette kaybına ağlanan Balkan Savaşları'nın hatırasının gölgesinde kalır. Geleceğin İstanbul'u bu travmayı bir daha yaşamamak, Osmanlı'nın yaptığı hataları tekrarlamamak üzerine kurgulanmıştır. Romanda vurgulanana göre Türkler, diğer Müslüman halklarla dayanışma içinde yaşamadıkları ve İslam ahlâkına uygun davranmadıkları için ülkeleri yıkıma uğramış, ancak geleceğin dünyasında bir tür tekamülden geçtikten sonra "doğru yolu" bulmuş ve Avrupa karşısında hak ettikleri liderlik koltuğunu teslim almışlardır. Geleceğin İstanbullularının payına düşen de bu üs-

tünlüğü sürdürmelerine olanak veren yönetim ve denetim sistemlerini korumak olmuş, bu uğurda çeşitli mekanizmalar devreye sokulmuştur.

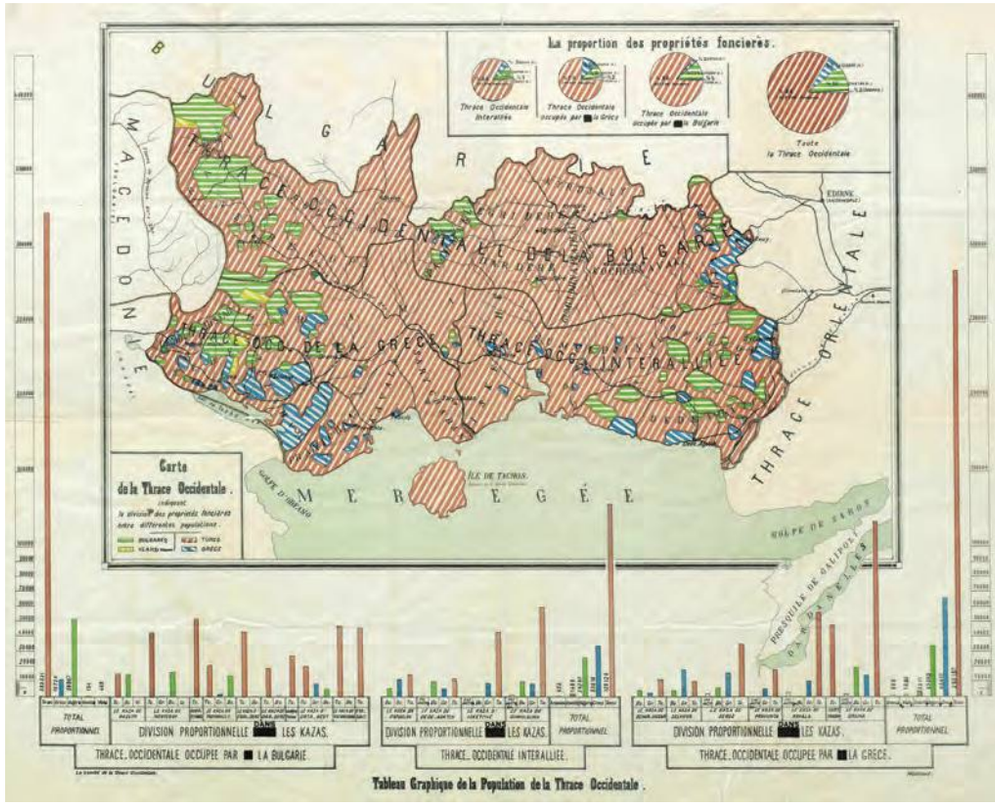
Bunlardan, içinde bulunduğumuz çağın teknolojisine uyarlanabilir olanları oldukça heyecan vericidir; örneğin Molla Davudzade'nin hayal ettiği İstanbul'da, her vatandaşın bir "TC Kimlik numarası" bulunur. "Bu alemde yaşayan her ferdin kendine mahsus bir numarası vardır. (...) On milyon mevcudu olan İstanbul'da bu numara yalnız o zata mahsustur".[6] Şehirde bir insanın herhangi bir anda nerede bulunduğu ayna-yı devvâre adı verilen ve memurlar tarafından gün boyu izlenilen döner aynalar aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Bu "mobese" teknolojisine ek olarak bir "GBT" sistemi de mevcuttur; kişinin ev adresi devlet tarafından vatandaşlık numarasına kaydedildiği gibi emniyet teşkilatına, telefon ve posta merkezlerine de gönderilir. Totalitarizmin tüm gücünü hissettirdiği, özgürlük ya da bireysellik gibi kavramların içinde eridiği, tek tip insan üretimini merkeze alan bu sistem, yazar tarafından bir distopya gibi servis edilmez; ona göre toplumsal davranışların genel ahlâka uygunluğunun, arkadaşlık arasındaki yakınlık derecesinin, hatta izdivaçlardaki mutluluk olasılığının nesnel biçimde ölçülebildiği bu yönetim mekanizması hem halk için ideal hem Türklerin iktidarını bir daha kaybetmemesi için elzemdir. *Black Mirror* dizisinde tüyler ürpertici distopik bir öge olarak ekrana yansıyan ancak bir benzeri yakın geçmişte Çin Halk Cumhuriyeti tarafından devreye sokulan "Sosyal Kredi Sistemi"ni andıran iki uygulamadan da kitapta bahsedilir; vatandaşın itibarı, hükümet tarafından göğsüne takılmış bir rozetin ortasındaki yıldızların adediyle ölçülürken, evlenmek isteyen bir erkeğin sosyal davranışları "beş bin

Samuel Madden'in bir portresi, Ressam: Sylvester Harding, 1802
The National Library of Wales. library.wales

derece muhabbet, emniyet, itibar" şeklinde ibarelerle nitelenerek bir kâğıda not edilir ve talip olduğu kadına verilir.

Arkadaşlık mevhumunun doğma ve işleme biçimi ise yirminci yüzyılda insanların hayatına giren sanal ilişkileri ve sosyal medya platformlarını anımsatır. Geleceğin İstanbul'unda iki kişi ilk kez görüştükten sonra arkadaşlıklarına devam etmeyi arzu ederse, birbirlerine bir numara verir ve karşılıklı olarak adreslerini not eder. "Ben seni bir numarayla ahbaplığa kabul ettim" cümlesinin telaffuzu ve karşılıklı "ekleşmelerinin" sonucunda artık dost kabul edilirler. Kalabalık arkadaş listesine sahip bir adam toplumda daha çok saygı görür. Hafızasına kaydedilen günlük programı, aktivitelerin saati gelince bir alarmla hatırlatan "anımsatıcı", cep saatinden izlenilebilen mini-sinema, eve servis edilen yemekler, kredi kartı sistemi, faks makinesi, şahsa özel defterlerin incelenmesine mani olan bir tür tuş kilidi gibi Molla Davudzade tarafından düşünülmüş teknolojiler, havayla çalışan motor-

Bulgar ve Yunan işgali altına giren topraklardaki nüfus dağılımını gösteren harita
SALT Araştırma, İstatistik Arşivi

Taymıs kıyılarına kurulmuş Londra şehrinden bir kısım ve Büyük Gar
SALT Araştırma, Fotoğraf ve Kartpostal Arşiv

lar, uçmak için giyilen elbiseler tarzı geriye dönük tarih okumasıyla daha absürt kalan fikirlerin yanında günümüzde denklik bulabilmeleri dolayısıyla dikkat çekicidir.

İktidarın insan bedeni ve davranışları üzerinden düzenlediği, eğitim, doğum oranı, sağlık gibi alanları kapsayan Foucault'nun biyopolitikaları ışığında incelendiğinde, *Rüyada Terakki*'nin devletinin vatandaşlarının bedenlerine doğrudan müdahale ettiği de görülebilir. İdeal yeni devlette planlama, bir insanın yaradılışından önce yani evlilik aşamasında başlar. İtibar puanını, maddi durumunu ve karakter özelliklerini bir kâğıda yazan evlilik adayı, kâğıdın kopyalarını çıkararak yakınlarına dağıtır. Kendisi için uygun görülen kızlara ulaştırılan bu dokümana olumlu bir geri dönüş yapıldığı takdirde çift ilk kez buluşur ve bu fütüristik görücü usulü izdivaç, taraflar arasında bir kontratın imzalanmasıyla tasdik edilir. Bir çocuk dünyaya geleceği zaman, hamile kadın doğuma kısa süre kala Tevlit ve Terbiyehane adı verilen kuruma gider. Çocuk doğar doğmaz anne-babasından koparılır ve ilk günden eğitime alınır. Günümüz okuyucusuna Nazi Almanya'sının "ırk hijyeni" doktrini doğrultusunda uygulamayı tasarladığı pratiklerin yanı sıra Osmanlı devşirme sistemini de anımsatabilecek bir hibrit eğitim sonucunda çocuklar toplum için yararlı bireyler haline getirilir.

Yirminci yüzyıl başlarında gitgide İslami gelenekten koptuğu için lanetlenen, ancak geleneksel değer yargılarını yeniden benimsemesi neticesinde refaha eren İstanbul halkının yaşadığı kentte en ufak bir nostaljik öge bulunmaz. Bu kentsel dönüşümün kökeninde yazarın tutkuyla bahsettiği hız olgusu yatar; şehirde uçarcasına yer değiştiren arabalar, uyku makineleri sayesinde hızlıca alınan uykular, bir dakikada servis edilen yemekler, hatta bir günde davaları karara bağlayan mahkemeler bu kurgusal İstanbul'un bir hız kültü[7] etrafında şekillendiğinin göstergeleridir. Marmaray benzeri bir sistemle Avrupa Yakası'ndan Yakacık'a yarım saatte geçilebilmesi bile sağlanmıştır; yolcular önce bir tünel ile yeraltına iner ve trene aktarma yapar. Bir süre denizin altından giden tren devamında su yüzeyine çıkar ve dubaların üzerinde yol alarak Anadolu yakasına ulaşır. Her parseli birbirine bağlı bu 24. yüzyıl metropolünde Asya ve Avrupa yakaları da üç katlı bir Boğaz Köprüsü ile birleştirilmiştir. En üst katında insanların "karıncalar gibi kaynaştığı" bu köprünün birinci ve ikinci katından ise trenler, otobüsler ve otomobiller geçer. İstanbul, Barcelona ve New York gibi şehirlerde uygulanan ızgara planla yeniden tasarlanmıştır. Şehirde kaosa ve doğaya yer yoktur. Victoria devri bahçıvanlık kültürünün doğayı kontrol alma saplantısını hatırlatır biçimde Boğaziçi kıyılarının ardından görünen dağlar "güzelce düzleştirilmiş", üzerlerine konutlar inşa edilmiştir. Kadınlar ve hayvanların da iş gücüne katıldığı bu ütopyada özellikle kadınlar için haremlik-selamlık prensibi göz önünde bulundurularak bir formül icat edilmiş, erkeklerin günde 2.5 saatliğine ortalıktan çekilip şehri kadınlara bırakarak cinsiyetler arasında "eşitliğin" sağlanması yoluna gidilmiştir.[8] İstanbul'un kalkınması mekân ve zaman kullanımının optimizasyonu ile gerçekleşmiş, "İslam ilerlemeye engeldir!"[9] diyenlere ibret olmuştur.

İrlandalı yazar Samuel Madden'in *Memoirs of the Twentieth Century* eseri de hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem İngiltere dışındaki tüm Avrupa ülkelerinin inhitata uğradığı bir intikam fantezisi üzerine bina edilmiştir.[10] Romanın baş karakteri doğaüstü yöntemlerle 20. yüzyıldan gelen bir takım yazışmalara erişir; bu mektuplarda İstanbul, Paris, Moskova ve Roma şehirlerinde görev yapmakta olan İngiliz temsilciler, Londra'da ikamet eden Başbakanlarına kendi bulundukları şehirlerdeki politik ve sosyal gelişmeleri anlatırlar. Edebiyat tarihinde ilk kez, gelecekten günümüze yollanan bir doküman aracı-

İstanbul'da kolera salgının haritası
Sinan Kuneralp Koleksiyonu, görsel SALT Araştırma erişimindedir

lığıyla zamanda yolculuk fikrinin etrafına kurulan anlatı,[11] 3 Kasım 1997 tarihinde İstanbul'dan gönderilen bir mektupla açılır. Londra'daki Başbakan'ın yeni atanmış bulunması bahanesiyle ona son elli yılın bir özetini geçen temsilci, öncelikle IX. Mehmet adlı hükümdardan sonra bir halef çıkaramayan Osmanlı Hanedanı'nın sonunun geldiğini ve yönetimin Tatar ırkına geçmiş bulunduğunu bildirir. Yine İstanbul'u merkez alan bu yeni uygarlık her bakımdan soysuzlaşmış, Molla Davudzade'nin uykularını kaçıran anksiyeteler gerçeğe dönüşmüş, ülke topraklarını, halk dinini kaybetmiştir. Anlatının en büyük kısmı halkın İslam'ı terk ediş sürecini detaylandırmaya ayrılmıştır; anlaşılana göre Hristiyan misyonerler ve Cizvit papazları son derece stratejik adımlar atarak, kimi zaman doktor kimi zaman astrolog, hatta yeniçeri ve imam kılığında halkın arasına karışmış ve zamanla onları İslam'a olan inançları konusunda şüpheye düşürmeyi başarmıştır. Dönek İbrahim adında bir vezirin saraya kadar sızdırdığı İslam karşıtı doktrinlerin yayılması sonucu Türkler, Deizm ve Hristiyanlığa yönelmiş, minareler yıktırılmış, tekkeler kervansaraya çevrilmiştir. Ezanlar yasaklandığından sayıları son derece azalmış Müslümanlar ibadete çalgılar ve davullarla çağırılmaya başlanmıştır. Yasalara göre devletin dini halen İslam'dır fakat papanın koltuğu sallanmakta olduğundan tüm Vatikan'ın yakın zamanda dağılacağı ve Hristiyanlığın merkezinin yeniden, bir zamanlar Doğu Roma İmparatorluğu'nun kalbi olan İstanbul'a kayacağı iddia edilir.

Halkın İslam'a sırtını dönmesinin nedenlerinden biri olarak Vezir İbrahim'in ülkede matbaayı yaygınlaştırması ve bunun sonucunda dini zümrenin ayrıcalığını kaybedip gözden düşmesi gösterilir. Romanın basıldığı tarihlerde Osmanlı'da matbaanın İbrahim Müteferrika tarafından sistematik biçimde işletilmeye başlandığı göz önünde bulundurulursa vezirin isim seçimi herhalde tesadüf değildir. Madden'in dö-

nemin politik olaylarından esinlendiğini düşündüren bir detay da Avrupa'nın dört bir yanına gönderilen büyükelçilerin Türklerin İslam'dan çıkmalarının eşit derecede müsebbibi addedilmesidir. Metne göre elçilere gezileri esnasında paşa oğulları da eşlik etmekte ve bu üst düzey yetkililer Avrupa'da plastik sanatlarla tanışıp İstanbul'a resme, heykele, mimariye ve özellikle de şaraba tutkuyla bağlanmış, İslam'dan uzaklaşmış halde dönmektedirler. Anlatının kaleme alınmasından on üç sene önce Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Yirmisekizzade Mehmed Said Paşa ve maiyeti ile Paris'e gerçekleştirdiği gerçek anlamda ilk diplomatik ziyaret sırasında tiyatro ve opera gösterileri izlediğinin hatta şampanya içtiğinin[12] bilinmesi kitaptaki bu fikre yol açmış olabilir. Basite indirgenmiş bir yaklaşımla Osmanlı toplumunda Batılılaşmayı başlattığı öne sürülen bu seyahatin bu kurguda halkın dinden çıkmasıyla özdeşleştirilmesi son derece enteresan ve özgün bir yorumdur.

Osmanlı ordu ve donanmasına gelince onlar da disiplinin bozulmasıyla tamamen dağılmış, İmparatorluk Edirne'ye kadar olan tüm Balkan ülkelerinin yanı sıra Kıbrıs, Girit ve İran'ı da kaybetmiş, ticaret tamamen İngilizlerin eline geçmiştir. Ekonomi, hazinesi boşalan devletin halkı fahiş vergilere boğması sonucu hepten batmış, teba yükü taşıyamayacak duruma gelmiştir. Anlatıcı, şovenist duygularının zirveye çıktığı birkaç cümlede, hayatları ve kaderleri hakkında herhangi bir hak iddia edemeyen Türklerin, bulundukları köle statüsünden katî surette gocunmadığını belirtir; kendisi ise, aksine, dünyanın en iyi anayasası ile güvence altına alınmış, en iyi prensler tarafından yönetilen özgür bir Hristiyan ve bir İngiliz'dir.[13] Bu vesileyle Avrupa toplumsal belleğinde despot bir Monarşizmin Osmanlı tarafından temsil edilişine tanık olunabileceği gibi Padişah'ın buyruklarına zevkle boyun eğmenin Türklerin doğasına yeme-içme kadar uygun düştüğü fikriyle de bir kez daha karşılaşılır.[14]

Teknolojide herhangi bir gelişimin hayal edilmediği, iletişimin hâlâ mektuplarla sağlandığı, yalnızca krallığın düşmanlarının siyasi ve sosyal çöküşünün hayaline dalındığı bu romanda, İstanbul'dan mektup gönderen elçi, Türklerin mutlak başarı sağladığı nadir alanlardan birinin salgın hastalık kontrolü olduğunu yazar. Kurgudaki İstanbul'da uygulanan salgın hastalık yönetimi Covid-19 pandemisinin yaşandığı günlerde dünyada alınan tedbirlerle oldukça enteresan paralellikler gösterir. Önlemler limanların karantinaya alınmasıyla başlar; hastalığını gizleyen denizci veya yolcular cezalandırılırken, "enfekte" bir gemiyi ihbar eden kişiler mükafatlandırılır. Salgın hastalığın başlarında "Arayıcılar",[15] mahalle mahalle gezerek maddi durumu kötü hastaları bulur ve tedavi için devlet hastanelerine yatırır. Zengin hastalar[16] evlerinde kalarak kendilerine karantina uygular ve mahallenin doktoru gerekirse bu kişileri evinde ziyaret ederek tedavilerini gerçekleştirir. Devletin görevlendirdiği memurlar evlerine kapanan vatandaşların mağduriyet yaşamaması için kapılarının önüne erzak koyar. Tüm bu önlemlere rağmen salgın yayılırsa semt pazarları ve camilerde toplaşmalar yasaklanır. Dükkânlar kapatılır ve kurallara uymayanlara cezalar kesilir.

Molla Davudzade'nin ızgara planını baz alan kent düzenlemesi Samuel Madden'in imgeleminde iyice monoton bir hal almış, 1997 yılının İstanbul'unda tüm evlerin tek bir model doğrultusunda inşa edilmesi kanuna bağlanmıştır. Baş Mimar'ın planladığı ve sadece büyüklükleri hafifçe değişiklik gösterebilen evlerin tasarımı pencere ve kornişlerine kadar birbirinin kopyasıdır. Anlatıcı adeta fason binalardan oluşan bu mimari tarzın Londra'nın karman çorman şehircilik anlayışından kat kat üstün olduğunu dile getirir. Ona göre İstanbul bu mimari açılımla güzelleşmiş, her daim Batılıları rahatsız etmiş sokak hayvanlarının itlafı ve gece saat 1'den sonra uygulanan sokağa çıkma yasağıyla da güvenli bir kent haline getirilmiştir. Pedagojik prensipler hususunda ise Madden, Molla Davudzade'den epeyce ayrı düşer; *Rüyada Terakki*'nin, çocukları, hayata gözlerini açtıkları andan itibaren bilimsel düşünceye yüreklendiren, entelektüel gelişimi merkeze alan eğitim anlayışının aksine, Madden'in anlatıcısı Türklerin vücudu geliştirip, gençleri aktif ve sağlam kılan eğitimini övgüye değer bulur ve güreş, yüzme, at binme, eskrim gibi pratiklere dayalı bu öğretimi kendilerinin de uygulaması gerektiğini söyler.[17]

Davudzade'nin ütopyasında İstanbul, İslami süper gücün başkenti, Madden'in kurgusunda ise mutlak monarşiyle yönetilen ilkel bir Orta Çağ kenti olarak tasvir edilir. Burada ironik olan birbirine bu denli tezat projeksiyonlar yaratmış iki yazarın, devletlerinin ve devlet üzerinden tanımladıkları kendi kimliklerinin yok olmasına dair aynı anksiyeteyi paylaşmaları ve eserlerini de aynı rövanşist duygularla kaleme almalarıdır.

DİPNOTLAR

1 *Yirminci Yüzyıldan Anılar*
2 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, *Rüyada Terakki ve Medeniyet-i İslamiyeyi Rüyet*, İstanbul: Kapı Yayınları 2012, s. 43. "Hâlbuki bugün şu İstanbul şehr-i azîmi on milyondan fazla nüfusu ihtiva etmektedir. Hayret ettim."
3 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, s. 44.
4 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, s. 44.
5 Haluk Alkan, "Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Kurumsallaşma Süreci: Geçen Yirmi Yılın Bir Bilançosu", *Bilig*, Bahar, 2012, s. 54.
6 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, s. 112.
7 Hız kültü, tüketim ve savaş ilişkileri için bkz. Mansfield, *Theorizing War: From Hobbes to Badiou*. s. 126-146.
8 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, s. 46. "Tam iki buçuk saat devam eden bir müddet zarfında, İstanbul âdeta bir kadın dünyası hâlini alır."
9 Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî, s. 29.
10 Eserin çevrimiçi versiyonu için: https://monoskop.org/images/1/11/Madden_Samuel_Gillick_Liam_Memoirs_of_the_Twentieth_Century_Prevision.pdf
11 Paul Alkon, "Samuel Madden's Memoirs of the Twentieth Century", *Science Fiction Studies*, Temmuz, 1985, s. 186-187.
12 Fatma Müge Göçek, *East Encounters West*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1987, s. 42.
13 "A Reflection which I cannot make, but with the honest Joy every Britton must feel, who sees himself secur'd by Laws of his own making, in his Liberty, Life and Property, above the Reach of the highest Power and the strongest Arm; and in Peace and Security under his own Vine and Fig-tree, enjoys from the best of Constitutions, and (the usual and natural Consequence thereof,) the best Princes, all the Blessings Men can ask for as Freemen and Christians."
14 Alain Grosrichard, *Structure du Sérail*, Paris: Editions du Seuil,1994, s. 26-29. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3362985s.texteImage
15 Searcher.
16 The richer sick.
17 "We, who have so many schools for the improvements of our Minds, would have some to provide for the service of our bodies."

19. YÜZYILDA ALIŞVERİŞ MEKÂNLARININ DÖNÜŞÜMÜ

Pera'da Bon Marché Örneği

ESRA KARADAĞ

İSTANBUL'DA PERA, ADETA PARİS'İN KÜÇÜK BİR KOPYASI GİBİYDİ. KIRIM SAVAŞI SONRASI YOĞUNLAŞAN AVRUPALI NÜFUS PERA'DA KONUMLANMIŞTI. İSTANBULLU LEVANTENLER, ŞEHRİN RUM, ERMENİ VE YAHUDİ AZINLIKLARI DA BURADA YAŞIYORDU. TÜM BUNLAR FARKLI MÜŞTERİ TİPLERİNİ BİR ARADA TOPLAMIŞTI.

Avrupalıların ve Levantenlerin Pera olarak isimlendirdikleri Beyoğlu, 19. yüzyıl İstanbul'unda kendi şahsına münhasır bir yapılanma ile şehrin diğer bölgelerinden ayrılmış; 18. yüzyıldan itibaren açılan elçilikler, elçiliklerin çevresinde yoğunlaşan yabancılar, verilen kapitülasyonlar neticesinde gelen tüccarlar, halihazırda yaşayan Levantenler buraya rengini vererek bölgeyi cazip bir yer haline getirmişti.[1] 19. yüzyılın ortalarında Galata ve Pera adeta bir Avrupa kenti gibiydi ve bu haliyle orta-üst sınıf yerliler ile yabancıların ihtiyaçlarını karşılayan bir merkeze dönüşmüştü. Apartmanlar, Batı tarzı pasajlar, her türlü ithal malın satıldığı mağazalar, oteller, tiyatrolar, sanat galerileri ve okullar Pera'nın görünümünü tamamen değiştirmişti.[2] Fransız seyyah Marchebeus 1855 yılında Pera'yı şöyle tasvir ediyordu:

"Pera sadece bir Avrupa mahallesi değil, aşağı yukarı bir Fransız kenti. Burada sayımız fazla değil, etkimiz fazla. Modanın buraya ithal ettiği, kopya ettiği, taklit ettiği 'biz'iz ve şu sihirli cümledir: 'Tıpkı Paris'teki gibi'. Bütün mağazalar bu kurala uyar. Mevsim yeniliklerini görebilmek için bizim gemilerimiz beklenir. Sanatçılarımız, lükse dayalı bütün endüstri kollarının başında yer alır. Son 1848 yangınından sonra Pera yeni baştan ve hemen hemen tümüyle kârgir olarak inşa ediliyor. Mimarlar kendi hayat güçlerine yelken açtıkları gibi, patronların şairane arzularına da yer veriyorlar: Şu ev bir İtalyan taraçasına, öbürü bir Paris cephesine, bir başkası Malta balkonuna sahip. Hiçbir şeye benzemeyenleri de var tabii. Pera'nın bir de tiyatrosu var. İtalyan operaları şante ediliyor. Padişahın şeref verdiği olağanüstü günler de yaşanıyor."[3]

Cadde-i Kebîr - Grande Rue de Péra

Pera'daki bu dönüşüm Osmanlı'da tüketim alışkanlıklarının değişmesinde büyük bir rol oynamıştı. Galata'nın, İstanbul'un iktisadi kalbi haline gelmesi ve bölgenin Pera'ya doğru genişlemesi, yeni bir alışveriş kültürünün doğmasına sebep oldu. İstanbul'da yaşam geleneksel biçimini yavaş yavaş kaybederken Batı ile olan yakın ilişki "burjuvazi" olarak tanımlanabilecek katmanların doğuşuna neden oluyordu. Artık İstanbul'da yeni bir talep örüntüsü başlamıştı ve Pera bu yeni taleplerin karşılandığı ilk merkez olarak önemli bir yeri haizdi.[4] Elbette klâsik dönemin çarşıları, bedestenleri ve pazarları da varlığını korumaya devam ediyordu. Aslında bu Tanzimat'ın en önemli özelliklerinden biriydi: Eski ve yeninin bir arada yaşaması. Şehrin iki yakası henüz bir köprüyle ayrılmamıştı fakat yaşam tarzları ve yaşam biçimleri ayırıyordu İstanbul'u. Şehzadebaşı, Beyazıt ve çevresi yani Müslüman-Türk denilen yer ve buranın tam karşısında Küçük Avrupa denilen Pera, iki ayrı dünya gibiydi.[5]

Bununla birlikte dönüşüm kaçınılmazdı. Bilhassa Avrupa büyük bir hızla değişiyordu. Örneğin, Fransız İhtilali'nden önce Fransa'daki alışveriş yerleri de tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi lonca sistemi tarafından yönetilen geleneksel mekânlardı. Her satıcının tek bir uzmanlık alanı ve tek bir dükkânı bulunuyordu. Loncalar haksız rekabeti önlemek için bir satış fiyatı belirliyor, dükkân sahipleri de bu kurala uyuyordu. Pazarlık payı ise her daim mevcuttu. Her ne kadar loncaların yetki alanı dışında kalan seyyar satıcılar yahut büyük tüccarların satış yaptığı fuarlar sistemin içinde kendine yer bulmuş olsa dahi, bunların hiçbiri gelenekten kopuşu temsil etmiyordu, ta ki 18. yüzyılın sonuna kadar. Bu dönemde Paris'te *magasins de mode* (moda mağazaları) adı verilen yeni mağazalar ortaya çıkmaya başladı. Bu mağazalar geleneksel

***Annuaire Orientale*'de çıkan 1883 tarihli ilân**

çarşıları bir anda ortadan kaldırmadı fakat yeni bir tarzın doğduğu da açıktı. Baron Haussmann'ın inşa ettiği geniş bulvarlar yeni alışveriş mekânlarının doğuşunda önemli bir rol oynuyordu. 19. yüzyılın yarısına gelindiğinde Paris'te büyük bir dönüşüm gerçekleşmişti. Artık her türlü ürünün bir arada bulunduğu devasa mağazalar dönemi başlamıştı.[6] Bu mağazalar çeşitli ürünlerin aynı çatı altında satılmasının yanı sıra bir ürünü küçük dükkânlarda olduğundan daha ucuza, sabit fiyatlarla ve satıcı baskısı olmadan satın alma imkânı sunuyordu müşterilere.[7]

Bunun Osmanlı'ya sirayet etmesi de uzun sürmedi. Aynı dönemde İstanbul'da Pera, adeta Paris'in küçük bir kopyası gibiydi. Büyük mağazaların özellikle Pera'da açılması tesadüfi değildi. Kırım Savaşı sonrası yoğunlaşan Avrupalı nüfus Pera'da konumlanmıştı. Savaş sonrası İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerler Ahmed Cevdet Paşa'nın deyimiyle "su gibi para harcıyordu" ve İstanbullu tüccarlar bu beklenmedik durum karşısında büyük paralar kazanıyorlardı.[8] Bunun dışında İstanbullu Levantenler, şehrin Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkları da burada yaşıyordu. Tüm bunlar farklı müşteri tiplerini bir arada toplamıştı ki, çeşitli mal ve hizmetlerin pazarlanması için en makul yer Pera'ydı.[9]

YENİ BİR ALIŞVERİŞ DENEYİMİ: BON MARCHÉ

Pera'da bulunan bir mağaza ismi olarak Bon Marché, belirli bir mekânı ifade etse de kelimenin ayrıca genel bir anlamı da bulunmaktadır. Fransızca "ucuz" anlamına gelen Bon Marché kelimesi, uygun fiyatlı ürünlerin satıldığı mağazaların ismi olarak Türkçede kendisine "bonmarşe" olarak yer bulmuş, aynı türden mağazalar için genel bir kavram haline gelmiştir.[10] TDK'ye göre bonmarşe, içinde her türlü giyim, süs eşyası, oyuncak vb. satılan büyük mağazadır.

Bon Marché mağazası Pera'da açılan pek çok mağaza gibi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hizmet vermeye başlamıştır. Bazı kaynaklarda İtalyan oldukları belirtilse de Osmanlı Arşivleri'nde bulunan bir kayıtta bu kardeşlerin isimleri Lui (Louis) ve Jan (Jean) Bortoli olarak geçmektedir.[11] Bir başka belgede ise mağaza sahiplerinin Fransız oldukları ifade edilmiştir.[12] Mağazanın *Annuare Oriental*'de çıkan reklam ilânlarında 1854 yılında açıldığı anlaşılmaktadır. İlânlarda mağaza sahipleri "Bortoli Biraderler" olarak tanıtılmıştır.[13]

Bon Marché ilk olarak *Grande Rue De Péra No: 297*'de, şimdiki Mısır Apartmanı'nın olduğu yerde açılır. Sonrasında artan talepler neticesinde mağazanın küçük gelmesi üzerine aynı cadde üzerinde bulunan Alleon ailesine ait bir konak kiralanarak iki katlı yeni mekânına taşınır. İlânlarda görünen adres de burasıdır: *Grande Rue De Péra No: 354*. Mağazanın aynı zamanda, *Rue Mezarlık* adıyla bilinen bugünkü Meşrutiyet Caddesi'ne de bir çıkışı bulunmaktadır. Bu sokak üzerindeki kapı numarası ise 29'dur.[14]

Pera'daki Bon Marché'nin başka bir şubesinden bahsedilmese de aralarındaki isim benzerliğinden ötürü buranın Paris'teki Bon Marché'nin şubesi olduğu düşünülmüştür. Her ikisi de birbirinden farklı pek çok ürünün bir arada sergilendiği mağazalardır. Fransız modernleşmesi ve Osmanlı modernleşmesi arasındaki benzerlik ve etkileşim düşünüldüğünde, Paris'te açılmış bir mağazanın İstanbul'da da hizmet vermesi ihtimali makul bir açıklama olarak görülmektedir. Örneğin Zafer Toprak; "...Louvre, Bon Marché, Au Camelia, Bazaar Allemand, Carlmann et Blumberg, Orosdi Back, Au Paron, Baker 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da orta sınıfın beğenilerini yansıtan belli başlı büyük mağaza ya da bonmarşeler olarak ortaya çıkıyor. Bunlar Paris, Berlin, Viyana gibi Avrupa'nın büyük kentlerinde açılmış büyük mağazaların İstanbul'daki şubeleri."[15] sözleri ile bir genelleme yaparak tüm bu mağazaların Avrupa'daki mağazaların birer şubesi olduğunu

söylemiştir. Bir kısmı için bu doğru olabilir fakat Yavuz Köse'nin de belirttiği gibi Pera'daki Bon Marché ile Paris'teki Bon Marché'nin isim benzerliği dışında birbirleri ile alakaları bulunmamaktadır.[16] Bahsi geçen dönemde de Pera'daki Bon Marché'yi Paris'teki Bon Marché'nin şubesi olarak gören pek çok kimse bulunmuş olmalıdır ki Agâh Hüseyin İstanbul'daki Bon Marché'nin Paris'teki ile bir alakasının olmadığı şu sözlerle ifade etmiştir:

"Paris'in Bonmarşe [Bon Marché] mağazalarını elbette işitmişsinizdir. Zira bu mağazalar dünyanın en büyük ticarethanesi addolunuyor. Sakın Beyoğlu'ndaki Bonmarşeyi onun şubesi zannetmeyesiniz. Paris Bonmarşesinin hiçbir yerde şubesi yoktur fakat kendi kendine bir memlekettir."[17]

Paris'teki Bon Marché mağazası 1830'lu yıllarda Aristide Boucicaut ve eşi tarafından açılır. Hizmete girdiği andan itibaren büyük bir ilgi gören mağaza, yıllık yirmi milyon frank değerindeki iş hacmi ile kendini yenileyerek 1869 yılında devasa bir alışveriş merkezi formunda yeniden teşekkül eder.[18] Bu mağazanın açılış hikâyesi ilginç bir şekilde Salih Münir Çorlu'nun 3 Şubat 1939 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde yayınlanan köşe yazısında yer bulur:

"Paris'teki meşhur Bonmarşe mağazası muazzam ve müzeyyen saray gibi bir müessesedir. Bu müessesenin sahibi de küçük bir tuhafiyeci mağazası açmış, iyi tahsil görmüş zeki, dirayetli (Busiko) namında bir delikanlı ile dikişçilik ile geçinen kendi gibi zeki ve açıkgöz zevcesi idi. Bunlar ucuz ve süslü tuhafiyeye müteallik eşya meraklısı kadınların sabah akşam en çok gelip geçtikleri bir yerde bir mağaza kiralamışlar ve işçi sınıfının mizaçlarını iyice anlayıp hoşlarına giden ucuz ve gösterişli eşyanın dirayetleri iktizasınca en beğenilenlerini ayırıp camekânlarında teşhir ederek ve satış şartlarını ve usullerini kolaylaştırıp sadeleştirerek az vakitte birçok müşteri kazanmışlar ve satışlarını arttırdıkça mağazalarını büyüterek nihayet yirmi sene içinde milyonlar kazanıp saray gibi bir mağazaya malik olmuşlardı" [19]

Pera'daki mağazanın Paris'teki Bon Marché'nin bir şubesi olarak bilinmesi, bir tür prestij meselesi olarak da okunabilir. Halihazırda benzer bir işlev gören mağazada Fransız ürünleri satıldığına göre insanlar tarafından bu şekilde telakki edilmesinin ne sakıncası olabilir? Bu intiba mağaza sahiplerinin de işine gelmiş olmalıdır, zira Paris'teki bir mağazanın İstanbul'daki şubesi, mağazanın müşteri portföyünü yukarı çekecektir. Fransız mallarına düşkün olan Osmanlı burjuvazisi için Bon Marché, insanların kendilerini Paris'te hissedebildiği bir mekândır. Tıpkı Paris'teki Bon Marché gibi her türlü ürün çeşidinin bir arada bulunabileceği benzer bir formatla hizmet vermiştir.

Ahmed Midhat Efendi'nin İstanbul'dan Stockholm'e olan seyahatini gün gün anlattığı *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde Paris'te geçirdiği günler tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Paris'teki üçüncü gününde Bon Marché'yi ziyaret eden Ahmed Midhat'ın yazdıkları dikkat çekicidir:

"...Paris'te emsali nadir bulunan bu sokağın nihayetinde Bonmarché'ye vardık ki bizim Beyoğlu'nda bu nâmı gasp etmiş bulunan mağaza bunun yanında pek züğürt bir çerçi hükmünde kaldığını gördük."[20]

Ahmed Midhat Efendi Pera'daki Bon Marché mağazasının ismini Paris'teki mağazadan aldığını belirterek iki mağazayı kıyas eder ve birbirleri ile şekilsel olarak bir ilgisinin olmadığını söyler. Sonrasında mağazada ne tür eşyaların satıldığını, kaç eleman çalıştırıldığını ve alışverişin sistematiğini uzun uzun anlatır. Bu tasvirlerde Paris'teki Bon Marché'nin mükemmelliğini, Pera'dakinin ise sıradanlığını görürüz. Bunların birbirleri ile ilgisinin olması imkansızdır.

Aristide Boucicaut ve eşi Marguerite Boucicaut ile mağazanın sırasıyla 1863, 1873 ve 1910 yıllarındaki görünümleri

Peki Pera'daki Bon Marché nasıl bir mağazadır? Belki Paris'teki kadar şaşaalı değildir, isimdaşı kadar çok ürün sergileyecek bir alana da sahip değildir, fakat burayı cazip kılan sebepler nelerdir? En nihayetinde İstanbul burjuvazisinin uğrak mekânlarından birisi olduğundan en az Paris'teki kadar merak uyandırır. Burada neler satılır? Bu denli tercih edilmesinin altında hangi sebepler yatmaktadır?

Tıpkı Paris'teki isimdaşı gibi Pera'da açılan Bon Marché de gördüğü ilgiden genişleme ihtiyacı duyarak daha geniş bir mekâna taşınmıştır. Açıldığı andan itibaren yerli ve yabancı herkesin alışveriş yapmaktan keyif aldığı yerlerin başında yer almıştır. Sermet Muhtar Alus'un Bon Marché için yazdıklarına kulak verelim:

"...Gelelim efendim sadede: Evet, şimdi tamtakır velâ bakır kalan Karlman Pasajı, ondan önce Turkuaz Gazinosu olan o (Bonmarşe), bir vakitler adlı sanlı idi. İstanbul'da bir âlemdi. Müslüman, Hristiyan, en şık ve kibarlardan tutunuz da terzi ve şapkacı çırağı kızlara, berber, lokanta garsonlarına kadar herkes. Tanrının günü, bir kerecik olsun bir kapısından girip bir kapısından çıkacak. Doğru yol piyasasına katılanlar lâakal, tekrar tekrar sekiz on defa orayı boylayacak."[21]

Her ne kadar Ahmed Midhat ve Agâh Hüseyin burayı Paris'teki Bon Marché ile kıyaslayıp küçüm-

semişse de İstanbul sakinleri için Pera'daki Bon Marché'nin son derece kıymetli bir mekân olduğunu anlayabiliyoruz. Öyle ki bunun izlerini dönem romanları üzerinden de takip edebiliyoruz. Örneğin Halit Ziya Uşaklıgil'in sansasyonel eseri *Aşk-ı Memnu*'da Bülent Ziyagil'in gitmekten en keyif aldığı mekânlardan birisi Bon Marché'dir. Bülent buradan heyecanla bir oyuncak kılıç alır.[22] Refik Halit Karay'ın *Sonuncu Kadeh*'inde Bon Marché roman kahramanlarının en çok tercih ettiği mağaza olarak ön plana çıkar. "Galatasaray Liselileri için ise daha çocukluk zamanından babalarıyla gelip oyuncak, kırtasiye, kumbara, reglis şekeri aldıkları ferah, güzel kokulu, kibar bir mağaza..." olarak tanımlanır.[23]

Pera'daki Bon Marché tıpkı Paris'teki Bon Marché gibi şehrin ilklerinden birisidir. Her ikisi de geleneksel çarşılardan modern alışveriş merkezlerine geçişi temsil eder. Sırf bu açıdan bakıldığında bile her iki şehirde de insanlar tarafından merak edilen, alışveriş yapmasa bile "Orada neler oluyor?" sorusuna cevap bulmak için gidilen mekânlardır. Şehirler dönüşürken insanların ihtiyaçları da dönüşmektedir ve örneğin, artık çikolata, saç boyası yahut ayakkabı fırçası almak da bir ihtiyaç haline gelmiştir. Tüm bunların aynı çatı altında satılıyor olması ise büyük bir konforu beraberinde getirmiş; insanların her bir ihtiyacı için farklı yerlere gitmelerine gerek kalmamıştır. 1883 yılında *Annuaire Oriental*'de yayınlanan resimli ilânı yakından incelediğimizde, bazı sorularımıza yanıt alabiliyoruz. Bortoli Biraderlerin 1854 yılında açtıkları Bon Marché mağazasında bulunan ürün çeşitliliği ilânda göze çarpan ilk detaylardan birisidir. Buna göre Bon Marché'de; parfümeri ürünleri, fırçalar, sofra takımları, eldivenler, kravatlar, iç çamaşırları, ofis eşyaları, avcılık malzemeleri, oyuncaklar, ev eşyaları, kristal cam eşyalar, porselenler, yatak takımları, jimnastik malzemeleri, tuhafiye ürünleri, yün çoraplar, ayakkabılar, şaraplar, likörler, konserveler, şekerlemeler, İngiliz ve Fransız bisküvileri, çaylar, mücevherler ve Paris'ten gelen çeşitli ürünler satılmaktadır.[24] Birbirinden farklı bu kadar çok ürün çeşidinin bir arada bulunması Bon Marché tarzı mağazaların bu kadar cazip hale gelmesindeki en önemli etkenlerden birisi olmalıdır. Pera'nın duayenlerinden Said N. Duhani de Bon Marché'deki ürün çeşitliliğini şöyle ifade etmiştir:

"...Karşıda daha çok Paris ve taşra şehirlerindeki büyük mağazaları hatırlatan Bortoli Biraderlerin 'Bonmarşe'si yer alıyordu. Burada yok yoktu: Her çeşit ev eşyası, maroken bölümü, kâğıt, avcılık, parfümeri, kuyumcu, bronz eşya, oyuncak bölümü (kurşun askerleri, barut atan bronz topları ve yelkenli, buharlı, zemberekli gemileriyle yirmi yaşıma kadar gözlerimi ayıramadığım ünlü reyon), gözlükçü, fotoğraf bölümü, eczane, eldiven, tuhafiye, kadın çamaşırları, giysileri, şemsiyeleri satan reyonlar, porselen, kristal, kuyum işleri, Saksonya porselenleri, Galle vazoları, şekerci (gerçek Verdun drajeleri), şaraplar, konserveler, yolculuk gereçleri, sepetler, ısınma aletleri, yatak takımları vs..."[25]

Bu ürün çeşitliliğinin yanı sıra Bon Marché'de dergi ve gazete satışı yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde uygulanan basın sansürü Bon Marché'nin sık sık gündeme gelmesine neden olur. Bu hususta en dikkat çekici örneklerden birisi; çeşitli yabancı gazetelerin dağıtımını yapan Bon Marché'ye, dönemin sansasyonel gazetelerinden biri olan *Le Petit Journal*'in satışını yapmaması için uyarıda bulunulmasıdır. Fakat mağaza sahipleri mağazanın Fransızlara ait olduğu gerekçesi ile satışın durdurulmasına itiraz eder. Bunun üzerine gazetenin Osmanlı'ya girişinin tamamen engellenmesi

REVUE INDUSTRIELLE. — PÉRA

MAISON D'ACHAT
Rue de l'Entrepôt, 23
PARIS

MAGASIN UNIVERSEL
15, Calea Victoriei
BUCAREST

MAGASIN UNIVERSEL
TUNIS

BAZAR EUROPÉEN
5, Rue du Pont-Neuf
FLORENCE

AUX MILLE ARTICLES
247, Rue Maqueda
PALERME

BAZAR UNIVERSEL
10, Rue Babazoun
ALGER

PRIX FIXE

GRANDS MAGASINS
DU
BON MARCHÉ
BORTOLI FRERES

MAISON FONDÉE EN 1854

Grande Rue de Péra, 354, et Rue Mézarlik (Petits-Champs), 9.

n'a pas de Succursale dans cette ville.

Se défier des abus qui se font du nom du BON MARCHÉ, tant pour les Marchandises, que sur les affiches, annonces et enseignes.

MAGASIN GÉNÉRAL
23, Rue St-Ferréol
23, Rue Vacon.

BAZAR EUROPÉEN
9, Rue Noailles

MAGASIN UNIVERSEL
8, Rue Noailles
MARSEILLE

BAZAR UNIVERSEL
2, Rue Neuve St-Augustin
BONE

MAGASIN UNIVERSEL
Strada Domnesco
GALATZ

AU BON MARCHÉ
2, Place Massena
NICE

PRIX FIXE

Parfumerie, Brosserie, Tableterie, Articles de fantaisie, Articles de Fumeurs, Gants, Cravates, Lingerie, Articles de Bureau, Articles de Chasse, Jouets, Articles de Ménage, Cristallerie, Verrerie, Porcelaine, Faïence, Literie, Articles de Gymnastique, Mercerie, Rouennerie, Lainage, Bonneterie, Chaussures, Vins, Liqueurs, Conserves, Bonbonnerie, Confiserie, Biscuits anglais et français, Thé, Bijouterie, Articles de Paris.

Seuls Représentants de la Maison CHRISTOFLE & Cie

Imp. J. PALLIMARY. - Péra, Constantinople

***Annuaire Orientale*'de çıkan 1885 tarihli ilân**

Solda Bon Marché, Grande Rue de Péra

için Fransız Sefareti'ne tebligat gönderilir.[26] Bununla birlikte gazetenin satışının devam ettiği yine arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir zira bir diğer kayıtta Paris'te halkın polis merkezine yaptığı saldırıyı haber yapan *Le Petit Journal* için toplatılma kararı alındığı yazmaktadır.[27] Ülkeye girişi yasaklanan gazetenin hâlâ ulaşılır olması Bon Marché'nin bu yayınların satışına el altından devam ettiğini gösterir niteliktedir.

Ahmed Midhat Paris'teki devasa Bon Marché'yi gezerken adeta bir müze geziyormuş gibi hissettiğini, bu yüzden insanların buraya sadece alışveriş yapmak için değil vakit geçirmek için de geldiklerini söylüyordu. Pera'daki Bon Marché de esasen bu açıdan çok da farklı değildi. Ulaşılabilir konumu, büyüklüğü ve ürün çeşitliliği ile Bortoli Biraderlerin Bon Marché'si de İstanbul halkı için benzer bir işlev görüyordu. Nitekim Refik Halit Karay'ın romanlarında yer verdiği Bon Marché, kendisinin de bilahare uğradığı bir mekândı ve burayı bir buluşma yeri olarak tanımlaması hiç de şaşırtıcı değildi.[28]

Bon Marché Pera'da açılan ilk büyük ve modern mağazaydı ve kendisinden sonra açılan diğer mağazalar için de ilham kaynağı olmuştu. Bu mağaza geniş ürün yelpazesini tanıtırken aynı zamanda kentin tüketim alışkanlıklarını da dönüştürüyordu. Tıpkı Paris örneğindeki gibi bu yeni mağazacılık deneyiminin geleneksel çarşılar üzerinde sarsıcı bir etkisi oldu. Bu bağlamda Bon Marché Pera'nın çehresini değiştiren en önemli unsurlardan biriydi. İnsanlara içinde özgürce dolaşma ve uluslararası markalara ulaşma imkânı sunuyordu.[29]

Pera'nın İstanbul'un en nezih semti olduğu dönemlerde Bon Marché de uzun bir zaman Pera'nın en nezih mağazalarından biri olmuştur. Bortoli Biraderlerin burayı kaç yıl boyunca işlettiklerini bilmiyoruz. Arşiv belgelerinde kendilerine ait son kaydın 1894 tarihli[30] olduğu göze alındığında yüzyılın sonunda mağazanın başında hâlâ bu kardeşlerin olduğunu söyleyebiliriz. İlâveten *Annuaire Orientale*'de ulaştığımız Bon Marché'ye ait en son ilân da 1913 yılına ait.[31] Bu bilgi Bortoli Kardeşlerin 20. yüzyılın başlarında da Bon Marché'nin başında olduğu ihtimalini güçlendiriyor. Yine de mağazanın 1854 yılında açıldığı düşünüldüğünde oldukça uzun bir zamanı kapsadığından, mağazayı aynı isimle çocuklarının yahut devrettikleri başka birinin işlettiği ihtimali de bulunmakta. Kesin olarak bildiğimiz şey ise mağazanın 1924 yılında bölgenin bir diğer ünlü mağazası olan Carlmann'a devredildiği.[32]

Böylece Grande Rue de Pera'daki iki girişli Bon Marché mağazası, bu tarihten sonra Karlman (Carlmann) Pasajı olarak zihinlerde yer buldu. Carlmann ailesi 1942 yılında Varlık Vergisi çıkana kadar burada bir konfeksiyon mağazası işletmeye devam ettiler. Fakat vergiyi ödeyemeyecek duruma geldiklerinde Osmanlı Bankası devreye girerek verginin tümünü ödedi. Aile bu borcu ödeyene kadar mağazanın kapısında "Osmanlı Bankası Deposudur" yazısı asılı kalacaktı. Fakat Karlmanlar borçlarını ödeyemedi ve bina Sanayi Odası tarafından satın alındı. Yerine bir gökdelen dikilerek adına Odakule denildi ve 1854 yılında başlayan serüven böylelikle son buldu.[33]

DİPNOTLAR

1 Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 3.
2 Edhem Eldem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 244.
3 Çelik Gülersoy, *Beyoğlu'nda Gezerken*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1990, s.19. (Marchebeus'un *Voyage de Paris à Constantinople par beteau à vapeur* eserinden alıntılamıştır).
4 Zafer Toprak, "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları", *Cogito-Dünya Büyük Bir Mağaza*, İstanbul, 1995, S: 5, s. 26-27.
5 Kemal Öztürk, *Pera Palas: Beyoğlu'nun Batılılaşma Hikâyesi*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010, s. 87.
6 Michael B. Miller, *The Bon Marché Bourgeous Culture and the Department Store 1869-1920*, Princeton University Press, New Jersey, 1981, s. 21-22.
7 Nursel Gülenaz, "İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 98.
8 Ebru Boyar & Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 314.
9 Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 221.
10 Behzat Üsdiken, "Bonmarşeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, C: 2, s. 297.
11 "Beyoğlu'ndaki Bonmarşe mağazası müesseselerinde Mösyö Lui (Louis) Bortoli'nin üçüncü ve Mösyö Jan (Jean) Bortoli ile mezkûr mağaza müdürü Mösyö 'Veve'nin(?) dördüncü rütbelerden mecidi ... bir kıt'a Osmâni nişân-ı zîşânlarıyla taltifleri..." bkz. BOA, İ.TAL, 59-77 (20 Safer 1312 / 23 Ağustos 1894).
12 BOA, HR.TH., 113/82 (23 Ekim 1891).
13 Raphale C. Cervati, *Indicateur Oriental Annuaire Almanach du Commerce*, 1885.
14 Behzat Üsdiken, "Bonmarşeler", s. 297.
15 Zafer Toprak, *a.g.m.*, s. 27.
16 Yavuz Köse, *a.g.e.*, s. 131.
17 Agâh Hüseyin, "Paris'ten Mektub", *Servet-i Fünûn*, 1897, Sayı: 353, s. 232.
18 Michael B. Miller, *a.g.e.*, s. 20.
19 Salih Münir Çorlu, *Akşam Gazetesi*, 3 Şubat 1939, Taha Toros Arşivi (Dosya No: 62-Salih Münir Paşa).
20 Ahmed Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 553.
21 Sermet Muhtar Alus, "Eski Bonmarşe", *Gördüklerim Duyduklarım*, Taha Toros Arşivi (Dosya No: 123- Ticarethaneler).
22 Halit Ziya Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 46.
23 Kaan Yalnız, "Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekânsal Dönüşüm Sürecinde İstanbul", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 130.
24 Raphale C. Cervati, *Indicateur Ottoman Illustré Annuaire Almanach du Commerce*, 1883.
25 Said N. Duhani, *Eski İnsanlar Eski Evler 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1984, s. 67.
26 BOA, HR.TH., 113/82 (23 Ekim 1891).
27 BOA, HR.TH., 131/52 (14 Temmuz 1893); BEO. 238/17800 (1310/ 1893).
28 Kaan Yalnız, a.g.t., s. 130.
29 M. Sami Bayram, "Transformation of Pera into the Cultural District of Istanbul in the Second Half of the 19th Century", Charles University in Prague-Faculty of Arts, 2016, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 45-46.
30 BOA, İ.TAL, 59-77 (20 Safer 1312 / 23 Ağustos 1894).
31 *Annuaire Oriental Commerce, Industrie, Administration, Magistere de l'Orient 1913.*
32 Behzat Üsdiken, "Bonmarşeler", s. 298.
33 Behzat Üsdiken, "Karlman Pasajı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, C: 4, s. 470.

I. Dünya Harbi'nde Londra Kulesinde Kurşuna Dizilen Bir "Alman Yahut Türk"

YAHYA YEŞİLYURT

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINDA LONDRA'DA CASUSLUKLA SUÇLANAN ALBERT MEYER'İN ENTRİKALARLA DOLU HİKAYESİ. O SIRADA HALA TARAFSIZ OLAN OSMANLI DEVLETİ'NİN VATANDAŞLIĞI MEYER'İ KURTARABİLECEK MİYDİ?

I. Dünya Savaşı, Avrupa'da çeyrek asrın üzerinde süren bir barış dönemine son vermişti. Savaşa giren ülkelerin hükümetleri, diğerlerine karşı ilan-ı harp ederken, savaşa girişlerini meşru zemine oturtmak ve kitlelerin desteğini alabilmek için ciddi efor sarf etmişlerdi. Hükümetler eliyle yapılan propagandalar kitlelerin savaşa katılmalarını haklılık zeminine oturturken onların hislerine de hitap etmiş ve onları hızlıca askeri söyleme çekmişti. Savaşa katılan ülkelerde yaşayan yabancılar potansiyel casus olarak görülmüştü ki bunda kısmen haklılık payları da yok değildi.

Devletler ordularını savaşa hazırlarken, hasım devletin hazırlıklarını da takip etmekteydiler. Özellikle Birleşik Krallık ile Almanya arasında savaş teknolojileri alanına yönelik ciddi rekabet yaşanıyordu. O nedenle her iki devlet bizzatihi casusları vasıtasıyla birbirlerinin hazırlıklarını takip ettikleri gibi kendilerine bu işi vazife bellemiş yurtdışında yaşayan vatandaşlarından da adeta casus gibi bilgi akışına kavuşabiliyordu.[1] Albert Meyer de savaş yıllarında Birleşik Krallık'ta "casus" olarak yargılanmış; eldeki mevcut deliller ışığında suçlu bulunarak Londra Kulesi'nde kurşuna dizilmişti. Meyer, savaş yıllarında kurşuna dizilen en genç casus unvanını elinde bulundurmakla birlikte, günümüzde Londra Kulesi'nde bulunan rölyefinin altında yazan "German or Turkish" yazısıyla nazar-ı dikkat çekmektedir. Meyer neden suçlanmıştı ve onun Osmanlı vatandaşı olma ihtimali neydi?

EN GENÇ CASUS: ALBERT MEYER KİMDİ?

Albert Meyer, I. Dünya Savaşı'nda Londra'da yakalanan, mahkum edilen ve nihayetinde kurşuna dizilen casusların en gençlerinden birisi idi.[2] Almanya,

Londra Kulesi Rölyef. Yahya Yeşilyurt Arşivi

Albert Meyer
German Spies at Bay

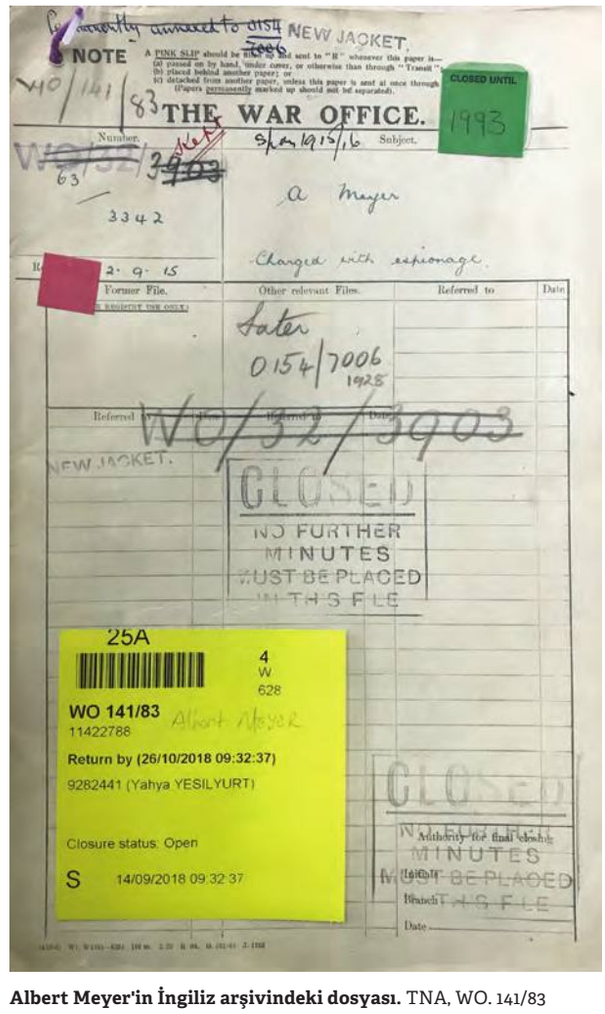
Fransa'yı "yıldırım" hızıyla savaş dışı bırakmayı hedefleyip, doğuda savunmada kalarak Ruslarla çarpışmayı sonraya ertelemişti. Ancak İngiltere'nin savaşa girme ihtimalini bir türlü idrak edemeyen Almanya, Anglo-Saksonların da savaşa girmesiyle adeta Avrupa kıtasında abluka altına alınmıştı. Almanya'nın bu ablukayı kırmasının iki yolu vardı ki birincisi denizler, diğeri ise Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyaları idi. Bu nedenle Almanya, İngiltere hakkında ciddi bilgi akışına ihtiyaç duyuyordu. Danimarka, Hollanda, İsveç gibi tarafsız ülkeler, Almanların "haberleşme" ağında önemli adresler olarak kullanılmaya başlanmıştı ki özellikle Rotterdam, Alman casuslarının adeta başkenti haline gelmişti. Gerçi o günlerde savaş, toplumları ciddi oranda germiş, artan milliyetçi duygular nedeniyle Avrupa ülkelerinde yaşayan her yabancıya adeta casus gözüyle bakılmıştı.[3]

Albert Meyer, Londra Osmanlı Sefaretine gönderdiği mektubunda "İstanbul'da doğduğunu", dokuz yaşına geldiğinde ailesiyle birlikte Danimarka'ya göç ettiğini yazmıştı.[4] Babası Siegfried Meyer, Danimarka'da Hotel Bristol'u açmış, Albert de ailesiyle Danimarka'ya yerleşmiş, ardından çalışmak için çeşitli ülkelere seyahat etmişti. 1914'te Londra'ya gelmiş, Oxford Caddesi'ndeki "Cabins Limited" adlı şirkette çalışmaya başlamıştı. Ağustos'ta İngiltere'nin savaşa girmesiyle Meyer, "Harp Esiri" olarak tutuklanmıştı.[5]

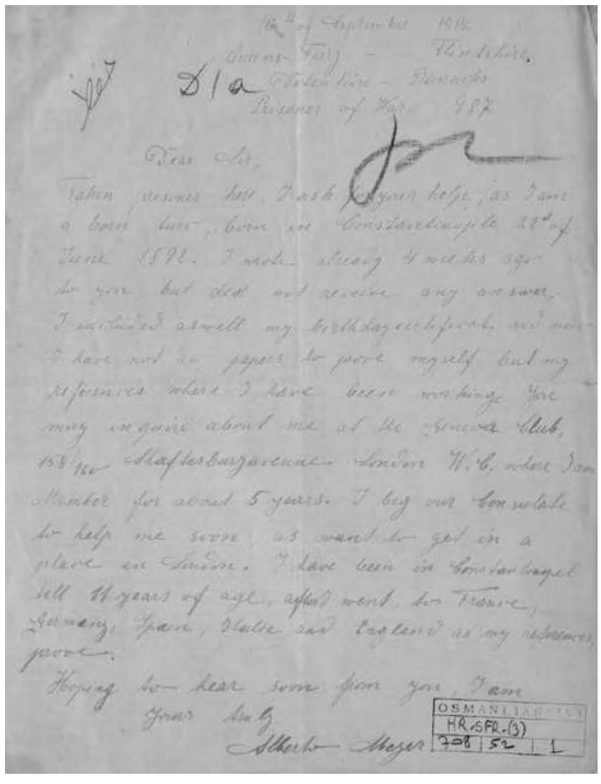
O tarihlerde Londra'da Alman olmak, adeta şeytana davetiye çıkarmak gibiydi. O yüzden Meyer, İngiliz yetkililere, "Osmanlı tebaası" olduğunu söyleyerek, üzerindeki bu yaftadan kurtulmaya çalışmıştı. Şüphesiz kendisinin Osmanlı vatandaşı olduğunu söylemesinin altında, o tarihlerde henüz savaşa girmemiş olan Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı yatıyordu. Çünkü onu esaretten çekip kurtaracak olan tek şey, tarafsız bir devletin vatandaşlığı idi. Ekim 1914'te, ilk tutuklandığında Horsham Karargahı'na götürülmüş, orada Osmanlı vatandaşı olduğunu söylemiş ve bunu ispatlamak için Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği'ne mektup yazmasına izin verilmişti. Queensferry Flindshire Askeri Hapishanesi'nden gönderdiği dilekçesinde "Harp Esiri" olarak dört hafta önce tutuklandığını, 22 Haziran 1892'de İstanbul'da doğduğunu ve bunu tutuklayan makamlara ibraz ve ispat edebilmesi için nüfus kağıdının tescil edilmesini rica etmişti. Üstelik bu ikinci mektubuydu ki önceki yazdığı mektubuna da cevap alamamıştı.[6] Meyer'in yazdıklarına göre on bir yaşına kadar İstanbul'da kalmıştı ve çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunduktan sonra halihazırda Londra'da karar kılmış ve Geneva Club'a da beş yıldır üye olmuştu. Mektubunun sonunda Elçiliğe kendi inandırmak için "gerçekten sizden birisiyim" diye yazmıştı.[7]

İngiliz makamlarının kafası karışmıştı. Meyer'in "Osmanlı vatandaşı" olma ihtimali diplomatik bir krize neden olabilirdi ki İngilizler henüz üzerlerinden dretnot krizinin etkilerini atabilmiş değillerdi. O nedenle Türklerle yeni bir kriz çıkarmayı arzu etmiyorlardı. Queensferry'deki hapishaneden sefarete 14 Eylül 1914'te gönderilen resmi yazıda ise Meyer'in İstanbul'daki Hahambaşılıktan aldığını ileri sürdüğü Fransızca bir doğum belgesini kendilerine ibraz ettiği belirtiliyordu. İngiliz görevli, "şüphesiz Albert Meyer ile yapılan sorgulamalar ve görüşmelerden onun İstanbul'da doğmuş olduğuna inanıyoruz" diyor ve ekliyordu: Her ne olursa olsun, "Müttefik Güçlerin vatandaşı olmayan" birinin serbest kalabilmesi, Osmanlı vatandaşı olduğunu ispatlayan bir belgeye bağlıydı ve böyle bir belge varsa, acilen Queensferry'ye gönderilmesi talep ediliyordu.[8]

İngiliz yetkililer, Meyer'in iddiasını ispatlaması için onu Queensferry'den 29 Eylül 1914'te serbest bı-

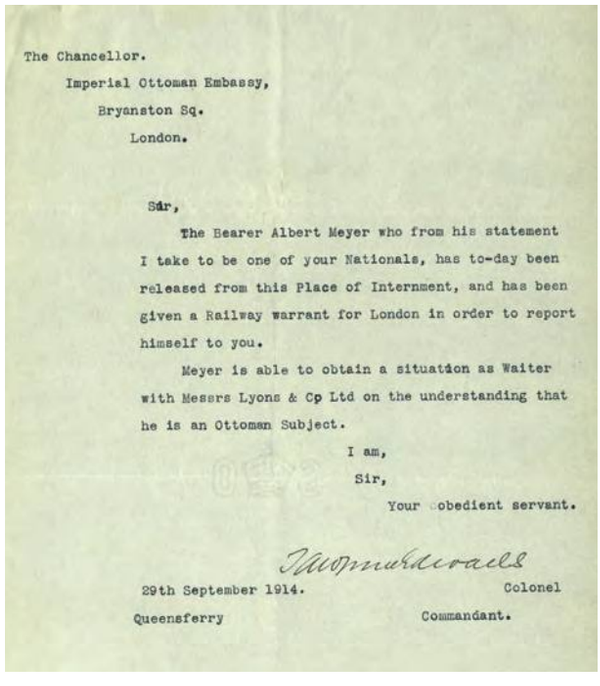

Albert Meyer'in İngiliz arşivindeki dosyası. TNA, WO. 141/83

Albert Meyer'in dilekçesi-Londra Sefaretine
BOA.HR.SFR_3.,708/52

rakmışlar ve onun Londra'daki Bryanston Square'da bulunan Osmanlı Sefareti'ne gönderilerek, durumunun netleştirilmesine karar vermişlerdi.[9] Meyer, sefaretle görüşmüş olacak ki Queensferry'den gelen resmi yazıya sefaretin verdiği cevapta Meyer'le mülakat yapıldığı ve onun Yahudi olduğu ancak "hangi devletin tebaası olduğunu tespit etmenin zor olduğu" belirtilmişti. Ayrıca sefaretin son cümlesi çok dikkat çekiciydi ki bu, Meyer hakkında İngiliz otoritelerinin kafasındaki karışıklığı (en azından şimdilik) ortadan kaldırıyordu: "İstanbul'da doğduğu iddiasını destekleyecek nitelikte yazılı ifadelerinde, görünüşünde

The Chancellor.
Imperial Ottoman Embassy,
Bryanston Sq.
London.

Sir,

The Bearer Albert Meyer who from his statement I take to be one of your Nationals, has to-day been released from this Place of Internment, and has been given a Railway warrant for London in order to report himself to you.

Meyer is able to obtain a situation as Waiter with Messrs Lyons & Cp Ltd on the understanding that he is an Ottoman Subject.

I am,
Sir,
Your obedient servant.

29th September 1914. Colonel
Queensferry Commandant.

Osmanlı Sefaretine gelen resmi yazı. BOA, HR.SFR_3., 708/78

yahut konuşmalarında hiçbir emareye rastlanılamamıştır."[10]

Meyer'in tabiiyeti meselesi geçici olarak halledilmiş gözüküyordu ancak İngiliz otoriteler, onu serbest bırakmakla birlikte takibe de devam etmişlerdi. 22 Mart 1915'te Flushing ve Almanya üzerinden Hollanda'ya gitmek için ilgili makamlara müracaat ettiğinde, kısa bir soruşturma geçirmiş ancak yine de izin almıştı. Meyer, bu kısa seyahatinden sonra Mayıs'ta İngiltere'ye geri dönmüş ve Soho bölgesine taşınmış, Rebecca Godleman adındaki bir kadınla 20 Mayıs 1915'te evlenmişti.[11] Muhtemelen Meyer bu seyahatinde Alman istihbaratıyla irtibata geçmişti.

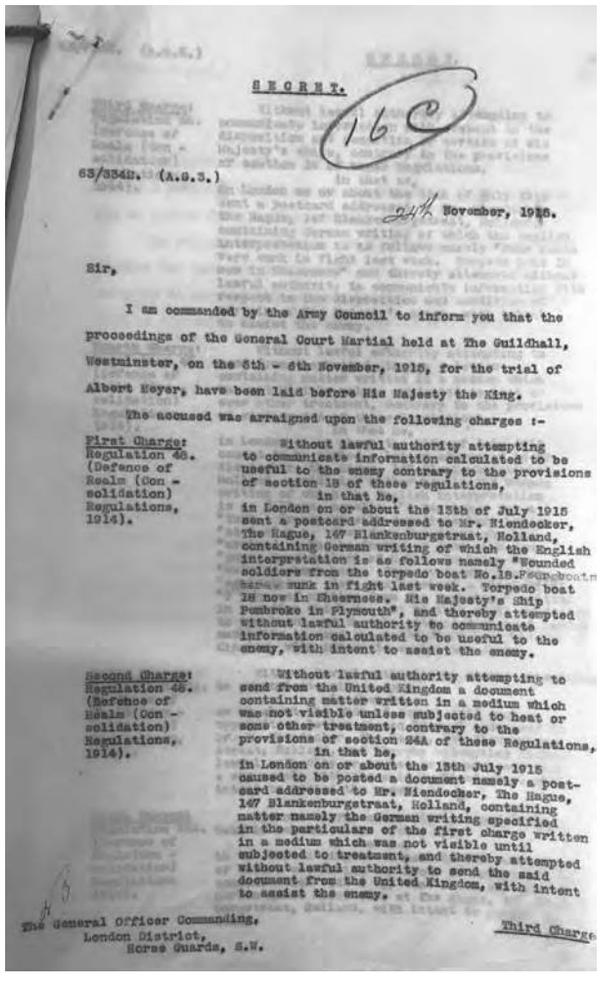
Meyer, çeşitli restoranlarda çalışıyordu ve hayatını da bu yollardan kazanıyordu. Eşi Rebecca'nın sicili de pek temiz sayılmazdı. Polis kayıtlarına göre Rebecca, evlenmeden önce fahişelik yapıyordu ve onun kabarık geçmişi, ikinci kez tutuklandığında mahkemenin Meyer'e ön yargılı bakmasına neden olacaktı.[12] Acaba Meyer bu evlilikle özel yaşamını perdelemeye mi çalışmıştı?

LONDRA'DA BİR CASUSLUK DAVASI

29 Haziran 1915'te Londra Birleşik Krallık Posta idaresinden La Haye'de Van Blakenburgstraat adresindeki M. Goedhardt adlı kişiye hitaben bir mektup gönderilmişti.[13] Mektupta şunlar yazıyordu:

"İlk mektubumu almış olduğunuzu umuyorum. Chatham'a gittim. Kraliyet Tersanesi, tamamıyla kapatılmıştır. Fakat her şeye rağmen içeri girdim. Burada birkaç kruvazör, destroyer gibi çok sayıda silah ve... var. Örneğin, 'Duncan' adlı gemi, 2. sınıf ve 14000 ton, 'Lowestroft' gemisi 3. sınıf, 'Boadicea', 'Lance', Pembroke', 'Wildrer', ve 'Acteon' gibi. Thames'in girişi olsa olsa Humber gibi çelik bir zincirle kapatılmakta. Açılış... (çözülememiş) gemiler gece geçiyor. Bu geçiş, dikey olarak düzenlenmiş üç kırmızı deniz feneri sayesinde bir nöbetçi botun delaletiyle oluyor. Size Londra'daki devlet çalışmaları hakkında bahiste bulundum. Yaralı bir hemşerim, sohbet esnasında bana, bir Alman'ın Kitchener'in on iki askerine bedel olduğunu söyledi. Bu, çoğunlukla... Burada, onların arasında 16 ve 17 yaşında birçok genç var. Onlar asker olmak için epey bir çaba ve gösteriş sarf ediyorlar. Her bir sokak köşesinde, tiyatro ve sinemada insanlar, (savaşa) katılmaya zorlanıyor. Hükümet, kadınları ve genç kızları, nişanlılarını ve babalarını ikna etmeye davet ediyor. Her yer cephanelik. Dartford'da (Thames) büyük bir metal fabrikası mühimmat fabrikasına dönüştürüldü ve buradaki her küçük metal atölye mühimmat yapıyor. Askere alınabilmeleri için işyeri sahiplerinden bazı çalışanlarını kovması talep edildi ve işçiler, başka bir yerde çalışmak istediklerinde başvuruları reddediliyor ve onlara, neden orduya katılmıyorsunuz diye soruluyor. Bu ülkede insanlar zorlanıyor. Şimdiye kadar pek önemli bir şey bulamadım ama ilerleyen vakitlerde gelecektir."[14]

13 Temmuz 1915'te ise bu kez "Niendecker" adına, "Lope" imzalı bir kartpostal gönderilmişti. Posta idaresinin dikkatini ise 29 Haziran'da gönderilen mektu-

SECRET.

63/354D. (A.G.3.)

24th November, 1915.

Sir,

I am commanded by the Army Council to inform you that the proceedings of the General Court Martial held at The Guildhall, Westminster, on the 5th - 6th November, 1915, for the trial of Albert Meyer, have been laid before His Majesty the King.

The accused was arraigned upon the following charges :-

First Charge: Regulation 46. (Defence of Realm (Consolidation) Regulations, 1914).

Without lawful authority attempting to communicate information calculated to be useful to the enemy contrary to the provisions of section 18 of these regulations, in that he, in London on or about the 15th of July 1915 sent a postcard addressed to Mr. Niendecker, The Hague, 147 Blankenburgstraat, Holland, containing German writing of which the English interpretation is as follows namely "Wounded soldiers from the torpedo boat No.18.Pfeilboot have sunk in fight last week. Torpedo boat 18 now in Sheerness. His Majesty's Ship Pembroke in Plymouth", and thereby attempted without lawful authority to communicate information calculated to be useful to the enemy, with intent to assist the enemy.

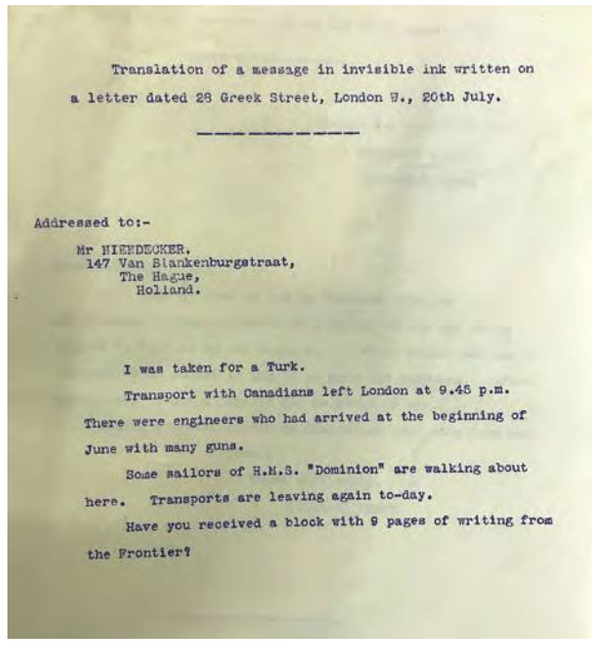
Second Charge: Regulation 46. (Defence of Realm (Consolidation) Regulations, 1914).

Without lawful authority attempting to send from the United Kingdom a document containing matter written in a medium which was not visible unless subjected to heat or some other treatment, contrary to the provisions of section 24A of these Regulations, in that he, in London on or about the 15th July 1915 caused to be posted a document namely a postcard addressed to Mr. Niendecker, The Hague, 147 Blankenburgstraat, Holland, containing matter namely the German writing specified in the particulars of the first charge written in a medium which was not visible until subjected to treatment, and thereby attempted without lawful authority to send the said document from the United Kingdom, with intent to assist the enemy.

The General Officer Commanding, London District, Horse Guards, S.W.

Third Charge

Meyer'in yazdığı iddia edilen bilgiler. TNA, WO. 141/83

Translation of a message in invisible ink written on a letter dated 28 Greek Street, London W., 20th July.

Addressed to:-

Mr NIENDECKER.
147 Van Blankenburgstraat,
The Hague,
Holland.

I was taken for a Turk.

Transport with Canadians left London at 9.45 p.m.

There were engineers who had arrived at the beginning of June with many guns.

Some sailors of H.M.S. "Dominion" are walking about here. Transports are leaving again to-day.

Have you received a block with 9 pages of writing from the Frontier?

Meyer'in yazdığı iddia edilen mektup. TNA, WO. 141/83

bun adresiyle aynı olması çekmişti; adresler aynı ama gönderen isimler farklıydı. Teğmen Cooke bunların birer kopyalarını çıkardıktan sonra asıl nüshalar La Haye'deki adrese gönderilmişti. Zira bu bir casusluk davasına dönüşmüştü, İngiliz yetkililer gönderen kişinin kimliğini tespit etmek, kısacası "hainin" kim olduğu ortaya çıkarmak istiyorlardı.[15] 13 Temmuz tarihli bu kartpostalda; "18 no.lu torpido bottaki askerler yaralandı. Dört bot geçen haftaki çarpışmada battı. 18 no.lu torpido bot, şu an Sheerness'de. HMS Pembroke, Plymouth'ta" şeklinde bilgiler veriliyordu.[16] Gönderenin adı ve adresi sahte olduğu için İngiliz Metropolitan polisi bir netice elde edemiyordu. O an için Albert Meyer adını çağrıştıracak bir durum söz konusu değildi ve bu ilk mektupların sahibini yakalamak, gönderici adresinin bilinçli bir şekilde yanlış yazılmasından ötürü mümkün olmamıştı.[17] Beklemekten başka yapacak bir şey yoktu.

20 Temmuz 1915'te üçüncü bir posta daha gönderilmişti. Bunun gizli bölümündeki yazıların daha önce gönderilen kartpostalda el yazısına benzerliği ve adresinin La Haye'deki Blankenburg Caddesi'nde 147 numaraya gönderilmesi dikkatleri üzerine çekmişti. Bu kartpostal "Türk zannedildim" ifadesiyle başlıyordu ve şayet Meyer'e ait ise onun büyük bir sahtekâr olduğunu ortaya koyacaktı.[18] Bu son kartpostalda; "Kanadalıları taşıyan gemi, akşam 9'da Londra'dan ayrıldı. Onlar, Haziran başlarında silahlarla gelmiş olan mühendislerdi. HMS Dominion gemisinin bazı mürettebatı burada dolaşıyor. Nakliye bugün yeniden yapılacak. Huduttan, 9 sayfa yazılmış bir klişe aldınız mı?" şeklinde ifadeler bulunuyordu.[19] Bu da "Tommy" adında imzalanmış ve yine "T. Niendecker" adına, İngilizlerin "casus" olarak nitelediği kişiye gönderilmişti.[20]

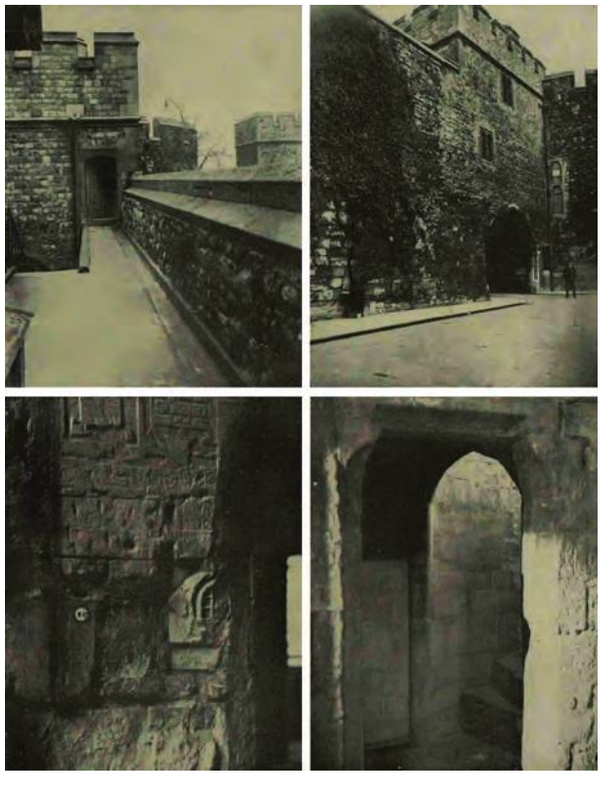
Londra'nın dört bir yanında casus avına çıkmış olan İngiliz polisi nihayet 29 Ağustos 1915'te bu mektuplara bir anlam verebildiler. Çünkü o gün Londra'nın batısından postalanan bu mektubun zarfı üzerindeki el yazısı, önceki gönderilen mektup ve kartpostallardaki el yazısıyla aynı idi. Üstelik bu da "Niendecker" adına gönderilmişti. Ancak bunu diğerlerinden ayıran bir fark vardı; daktiloda düzgün bir şekilde yazılmıştı ve gizli hiçbir bölümü yoktu. Yalnızca Amsterdam'daki fabrikadan sigara ve 50 sterlinlik nakit talep ediliyordu.[21] Üstelik bu kez zarftaki gönderenin adresi doğru kaleme alınmıştı. Londra polisi, bu mektupta bulunan Margaret Caddesi'ndeki adrese baskın yapmayı kararlaştırdı.[22] Adrese gittiklerinde, mektuplardaki el yazılarını anımsatan bir şeye rastlamadılar, fakat ev sahibesi Emma Waack'ın gösterdiği kiracısına ait olan kolilerde "Albert Meyer" adı bulunmaktaydı ve bu isim mektuplardaki el yazılarına benziyordu. Ayrıca polise, Albert Meyer adı oldukça tanıdık gelmişti. Tahkikat derinleştirildi. Evde arama izni alan polis, yaptığı baskında Meyer ve Rebecca'nın kaldığı dairede bazı deliller ele geçirmiş ve ev sahiplerinin eve dönmelerini beklemişlerdi. Nitekim akşama doğru Meyer ile Rebecca'nın ellerine kelepçeyi vuran polis, onları "casusluk" iddiasıyla gözaltına almıştı.[23]

Meyer, ellerine kelepçe vurulurken, "La Haye'e yazılan mektuplar hakkında" bir şey bilmediğini söylemişti. Ancak deliller onun yakasını ele vermişti: görünmez mürekkep, limon suyuna batırılmış bir kalem ve en son yazdığı mektup için kullandığı küçük bir daktilo. Ayrıca polis ondan el yazısı örneği istediğinde de Meyer öfkesine yenik düşmüştü.[24]

Albert Meyer'in yakalandığı ev. Girişinde Davis Brown yazan bina

İlk alınan ifadelerde Meyer'in ev sahibesi, onun farklı isimler kullandığını söylemişti. Onlar evde olmadığında paketleri teslim alan ev sahibesi, farklı isimler adına fakat onların oturduğu daireye gelen posta ve kolilerden bahsetmişti. Meyer ve Rebecca sorgulanmak üzere Cannon Row Polis Karakoluna götürüldüler ve ilk sorguda Rebecca'nın herhangi bir bilgisi olmadığına kanaat getirilerek hemen serbest bırakıldı.[25] Ancak Meyer her ne kadar itiraz etse de ele geçirilen kanıtlar, onun casus olduğuna inanılmasına yetmişti. Meyer'in evinde yapılan aramada ele geçen 31 Temmuz 1915 tarihli Danimarka Büyükelçiliği'nden gönderilen bir yazıda Meyer'in pasaport talebinin reddedildiği bilgisine de erişilmişti. Bu evrakta İstanbul'da doğan Danimarkalılar listesinde Albert Meyer adında bir kayda rastlanılmadığı belirtiliyordu.[26] Meyer köşeye sıkışmıştı, 1 Eylül 1915'te Cannon Row Polis Merkezi'nden alınarak doğruca Wandsworth Askeri Hapishanesine götürüldü.[27]

"The Famous Bloody Tower"
The Illustrated London News, April 3, 1915

Polis kayıtlarına göre Meyer, iş birliğine yanaşmayan, hareketli ve keçi gibi inatçı birisi idi. Önüne konulan boş kâğıda yazmayı reddetmiş, mağdur olduğunu ifade etmişti.[28] Dairesinde bulunan daktilo, görünmez mürekkep, kalem ve kağıtların kendinden önce dairede oturan "Bridges" adlı kişiye olduğunu iddia etmişti.[29] Polis kayıtlarına göre bunlar Meyer'in uydurması idi ve 5 Kasım 1915'te mahkemeye çıkarılmasına karar verildi. Mahkemede onu savunan avukata göre polisin topladığı, mektuplar, limon suyu, kalem ve yazmaya hazır bir daktilo müvekkilinin suçlanması için "gerçekçi" deliller değildi.[30] Ancak buna rağmen hakkındaki iddialar kabul edildi ve yargılamaya geçildi.

Meyer, Alman casusları arasında en çok suçla yargılananlardan birisi idi. İddia edilen suçlar, "Düşmana yararlı olduğu düşünülen bilgileri iletmek, Birleşik Krallık'tan görünmez şekilde yazılmış mektuplar göndermek, özellikle savaş gemilerinin durum ve özelliklerini içeren bilgileri iletmek, casus olduğu bilinen bir kişiyle iletişim kurmak ve onunla irtibatlı olmak" şeklindeydi.[31] Nitekim hakkındaki iddiaların aksini ispatlayamayan Meyer, 6 Kasım 1915'te mahkemede suçlu bulunmuştu; kurşuna dizilecekti!

Kararın infazı V. George'un onayı ile gerçekleşiyordu ki Meyer bu kez ümidini krala bağlamıştı. Belki Majesteleri, delilleri ve mahkemede söylediklerini haklı bularak son anda hayatını bağışlayabilirdi. Ancak Kral, 24 Kasım 1915'te onun "kurşuna" dizilme cezasını onaylamıştı. Kasım'ın 25'inde, soğuk bir Londra sabahında Meyer -İngiliz Kraliyeti'nin karanlık geçmişiyle nam salmış- Londra Kulesi'nde infaz edilmesi için yoğun bir koruma altında kuleye nakledildi.[32]

LONDRA KULESİNDE BİR ALMAN YAHUT TÜRK!

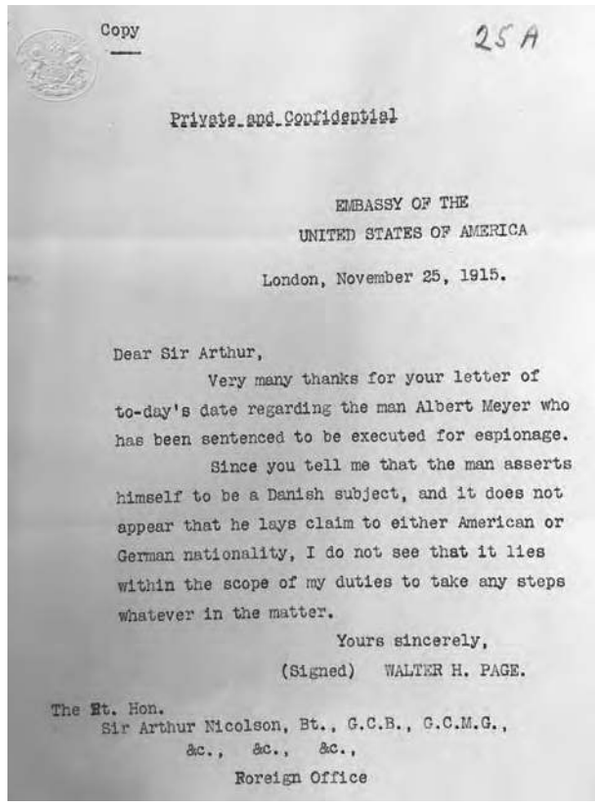
Londra Kulesi'ndeyken Meyer, avukatı Percy Robinson aracılığıyla 26 Kasım 1915'te mahkemeye bir di-

lekçe sunmuştu.[33] Dilekçesine göre Danimarkalı olduğunu iddia ediyordu, bu iddia ona birkaç gün de olsa nefes aldıracaktı. Zira onun bu iddiası tarafsız ABD gibi ileride savaşın seyrini değiştirecek bir devletin elçisini de harekete geçirmeye yetmişti. İnfazdan bir gün önce gelen bu dilekçeye istinaden Amerikan Büyükelçisi Walter Hines Page, bilgi talep ediyordu ve İngiliz yetkililer istisnaen ona Meyer'i ziyaret etme ve görüşme izni dahi vermişlerdi.[34]

ABD Büyükelçisi Page, garip bir şekilde "bu konuda adım atmanın" yetkisi dışında olduğunu söyleyerek, Meyer davasından geri çekilmişti. Zira İngilizler, Page'e Meyer'in Amerikan yahut Alman vatandaşı olmadığını söylemişlerdi.[35] Bu bilgi Page'in meseleye ilgisini yok etmişti ki muhtemelen Page, Meyer'in daha önce de Osmanlı tebaası olduğunu iddia ettiği yönünde bilgilendirilmişti. Üstelik Danimarka Büyükelçiliği de onun başvurusunu reddetmişti. Meyer'in bu kez tarafsız Danimarka üzerinden davadan kurtulmaya çalıştığı görülüyordu. İlkin Osmanlı Devleti üzerinden serbest kalmıştı ancak şimdilerde Osmanlı Devleti de Müttefiklerle birlikte savaştığından Meyer için tek çare başka bir tarafsız devletin adını vermekti. Bu ince düşünülmüş bir taktik idi.

İngiliz yetkililer bu kez Danimarka Büyükelçiliği'ne durumu sordu. Ancak Danimarka onu tanımadı. Meyer'i yargılayan mahkeme, kayıtları tekrar incelemeye gerek görmeyerek 2 Aralık 1915'te infazın gerçekleştirilmesine kesin karar verecekti.[36]

Kayıtlara göre Meyer, kurşuna dizileceği zaman adeta "kurban edilmek istenen keçi gibi gergin ve sinirliydi". Kendisine tüfek menziline kadar eşlik eden gardiyanlara, "Bu Tipperary'ye giden uzun bir yoldur."[37] diye başlayan meşhur İrlanda şarkısını söylemeye başladı.[38] İngilizler ile İrlandalılar arasındaki çekişmeden haberdardı ve o tarihlerde İrlandalıların bir kısmı İngilizlerle birlikteliğe isyan ediyordu. Bu şarkıda İrlandalıları öven ve İngilizleri kızdıran bir taraf vardı ve gardiyanlar onu susturamadılar. Tüfek menziline girdiğinde, soluk soluğaydı. Kendisini

Copy

25 A

Private and Confidential

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

London, November 25, 1915.

Dear Sir Arthur,

Very many thanks for your letter of to-day's date regarding the man Albert Meyer who has been sentenced to be executed for espionage.

Since you tell me that the man asserts himself to be a Danish subject, and it does not appear that he lays claim to either American or German nationality, I do not see that it lies within the scope of my duties to take any steps whatever in the matter.

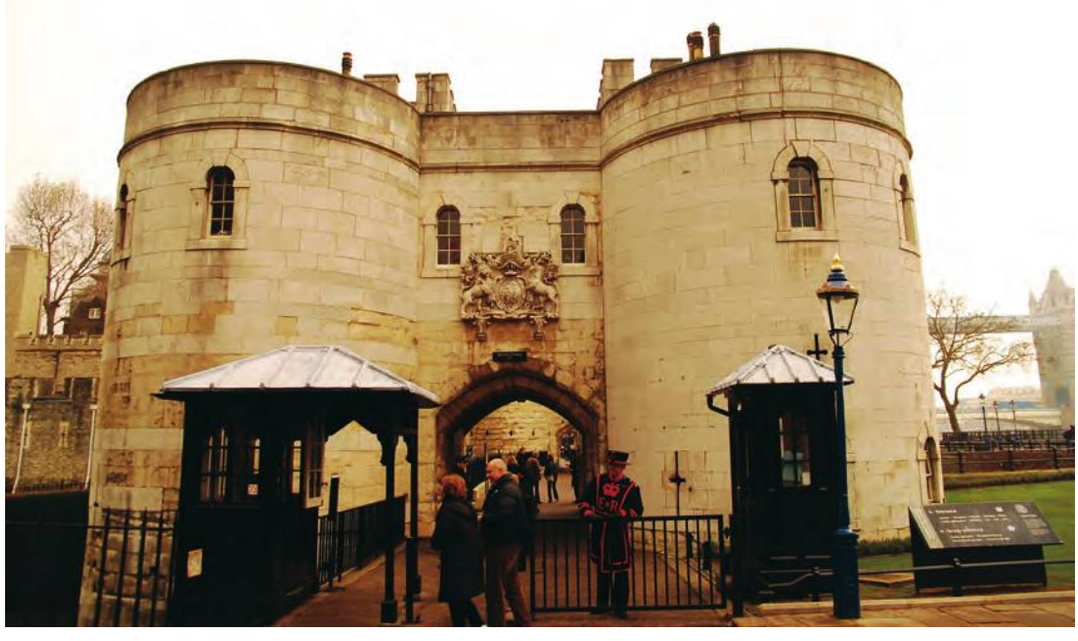
Yours sincerely,
(Signed) WALTER H. PAGE.

The Rt. Hon.
Sir Arthur Nicolson, Bt., G.C.B., G.C.M.G.,
&c., &c., &c.,
Foreign Office

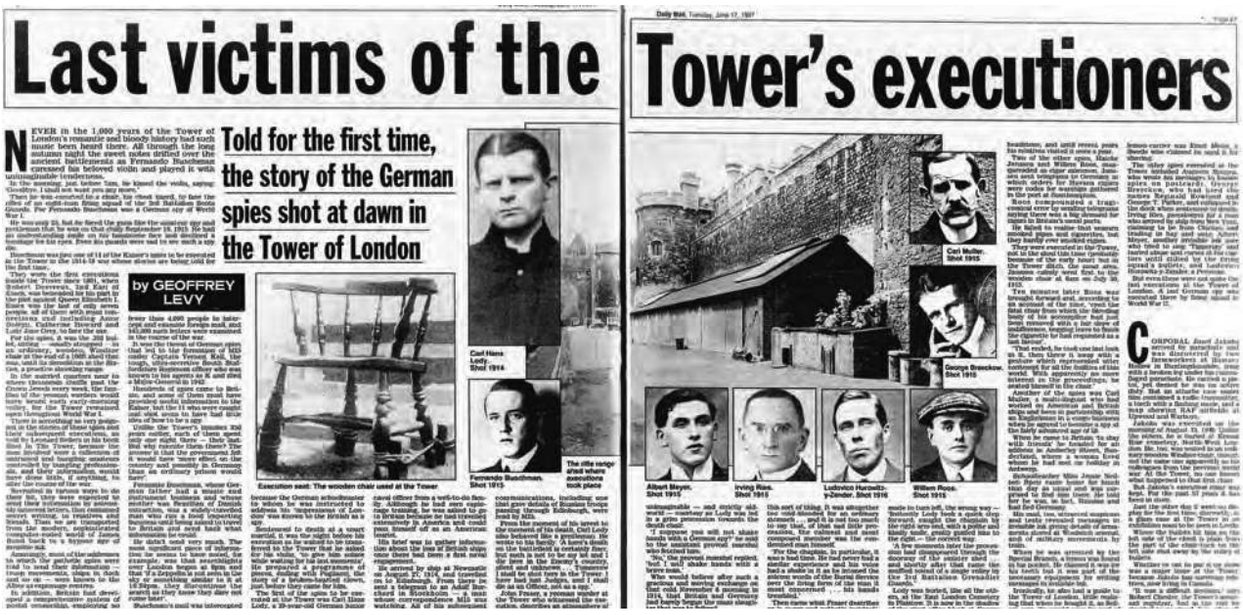
ABD Büyükelçisi Page'in yazısı. TNA, WO. 141/83

"haksız olarak buraya getiren ve bu duruma sokan herkesten intikamının bir gün alınacağını" söyleyerek, etrafa küfürler savurdu. Gardiyanlar sıkıca bağlamak için epey zorlandılar ki infaz timine «ateş» emri verilmeden önce Meyer, gözlerini örten bandajı söktü. Etrafa küfürler savururken[39], 3. İskoç Muhafız Taburu'nun sıktığı kurşunlarla hayata veda etti.[40]

İnfazın ardından yapılan basın açıklamasında şöyle deniliyordu: "Bir mahkûm casusluk suçlamasıyla tutuklandı ve yakın bir zamanda mahkeme tarafından yargılanarak, Westminster Guildhall'de suçlu bulundu. Ölüme mahkûm edildi. İnfaz usulüne uygun olarak onaylandı ve bu sabah gerçekleştirildi."[41]

Londra Kulesi (Tower of London)
Yahya Yeşilyurt Arşivi

Last victims of the Tower's executioners

Told for the first time, the story of the German spies shot at dawn in the Tower of London

by GEOFFREY LEVY

Tower's executioners

Last Victims of the Tower's executioners. *Daily Mail*, 1997

NETİCE-İ MERAM

Meyer vakasında deliller ve suçlamalar yeterince gözden geçirilmeden gerçekleştirilmişti. Meyer'in 1914'ün başında neden tutuklandığına dair bilgiler kısıtlıyken, sonrasında casusluk davasında adının geçmesi ilginçti. Zira Eylül 1914'te tutuklandığında hakkında casusluk iddiası yoktu. Sadece "Prisoner of War" yani "Harp Esiri" olarak muamele görmüştü ve tarafsız bir devletin vatandaşı olduğunu söylediği anda da serbest bırakılmıştı. Ancak 1915'te tutuklandığında ne değişmişti? Gerçekten mektuplar, Meyer'den değil de ondan önce evde kalan "Bridges" tarafından gönderildiyse, Meyer masum sayılmaz mıydı? Ancak şunu da ifade etmek gerekiyor ki Meyer'in yargılaması oldukça kısa sürmüş ve eldeki mevcut deliller, savaş ortamının da etkisiyle yeterli görülerek kurşuna dizilmişti. Hangi devlet olursa olsun, böylesi bir ortamda en küçük dedikoduya bile tahammül edemeyeceğini bu vakada gösteriyordu.

Bu araştırmada Meyer'in Osmanlı tebaası olmadığı net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Gerçi Meyer, Hollandalı bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğduğunu söylemişti ama bu, onun Osmanlı tabiiyetinde olduğu anlamına gelmiyordu. Uzun süre önce Türkiye'den ayrılmışlardı. Zaten kendisinin gönderdiği söylenilen bir kartpostaldaki "beni Türk zannediyorlar" cümlesi, şayet gerçekten Meyer'e aitse, vardığımız sonuç onun Osmanlı vatandaşı olmadığı kanaatini güçlendirmekteydi.

YAHYA YEŞİLYURT - KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ İİBF, ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

* İbrahim Uylaş'a bu yazının hazırlanmasında gösterdiği yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

1 Osmanlı'nın silahlı tarafsızlığı ve el konulan gemiler nedeniyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarına şüpheyle yaklaşmıştı. Churchill hatıralarında buna temas eder ve Osmanlı'nın savaşa girmesiyle de sivil temsilcilikler ve vatandaşlara yönelik yaptırımlar uygulanmıştı. Bir örnek için bakınız Evren Küçük, "Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 12, S. 1 (2017), ss. 83-108.

2 Diğeri Robert Rosenthal'dir. Samuel Weber, "First as Tragedy, Second as Farce: Executing German Spies at the Tower of London During World War One", *Voces Novae: Chapman University Historical Review*, Vol. 4, No. 1 (2003), p. 164.

3 Sidney T. Felstead, *German Spies at Bay*, Brentano's, New York 1920, p. 135.

4 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), Dosya No: 708/Gömlek No: 52-1, From Albert Meyer's Letter to Turkish Embassy, 16th September 1914.

5 Küçük, "Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı...", s. 85.

6 BOA, HR.SFR.3, 708/52-1, From Albert Meyer's Letter to Turkish Embassy, 16th September 1914.

7 BOA, HR.SFR.3, 708/52-1, From Albert Meyer's Letter to Turkish Embassy, 16th September 1914.

8 BOA, HR.SFR.3, 708/52-2, From Queensferry to Imperial Ottoman Embassy, 14th September 1914.

9 BOA, HR.SFR.3, 708/78-1, From Queensferry to Imperial Ottoman Embassy, 29th September 1914.

10 BOA, HR.SFR.3, 708/78-2. Undated and untitled.

11 https://www.findagrave.com/memorial/65847441/albert-meyer (Erişim Tarihi: 19.02.2020)

12 The National Archives (TNA), War Office (WO), 141/83, From Percy Robinson, to The Secretary of State for War, November 26th, 1915.

13 TNA, WO., 141/8, Secret Document From Carter, 10 September 1915.

14 TNA, WO., 141/8, Translation of a message in invisable ink written on a letter dated London, June 29th, 1915.

15 TNA, WO., 141/8, Secret Document From Carter, 10 September 1915.

16 TNA, WO., 141/8-16C, 63/3342 Secret Document, 24 November 1915; Felstead, German Spies at Bay, p. 156.

17 Weber, "First as Tragedy, Second as Farce...", p. 164.

18 BOA, HR.SFR.3, 708/78-2. Undated and untitled.

19 TNA, WO, 141/8-16C/2, Secret Document, 24 November 1915.

20 TNA, WO, 141/8-16C/2, Secret Document, 24 November 1915.

21 TNA, WO., 141/8, Secret Document From Carter, 10 September 1915.

22 Felstead, *German Spies at Bay*, p. 156.

23 Weber, "First as Tragedy, Second as Farce...", p. 164.

24 Felstead, *German Spies at Bay*, p. 157.

25 TNA, WO., 141/8, Secret Document From Carter, 10 September 1915.

26 TNA, WO., 141/8, Secret Document From Carter, 10 September 1915.

27 TNA, WO., 141/83, Register No: 63/3342, 1/9/1915 From A.A.G; Bu hapishane halihazırda 1628 kişi kapasitesiyle Batı Avrupa'nın en büyük hapishanesidir. http://www.justice.gov.uk/contacts/prison-finder/wandsworth (Erişim Tarihi: 17.02.2020)

28 Felstead, *German Spies at Bay*, p. 157.

29 Weber, "First as Tragedy, Second as Farce...", p. 164

30 TNA, WO., 141/83, From Percy Robinson, to The Secretary of State for War, November 26th, 1915.

31 TNA, WO., 141/83, From Percy Robinson, to The Secretary of State for War, November 26th, 1915.

32 TNA, WO, 141/8-16A, Secret Document From B. Gulitt, 24 November 1915.

33 TNA, WO., 141/83, From Percy Robinson, to The Secretary of State for War, November 26th, 1915.

34 TNA, WO, 141/8-16B, Secret Document From B. B. Gulitt, 24 November 1915.

35 TNA, WO., 141/83, From Walter H. Page, to Sir Arthur Nicolson, November 25, 1915.

36 TNA, WO., 141/83, From The General Officer Commanding, to The Secretary War Office, 2nd December 1915.

37 1912'de Jack Judge tarafından bestelenmiş, o dönemlerde meşhur olmuş bir şarkıdır. Bakınız Niall O'Dowd, "The true history of 'Long Way to Tipperary' finally revealed this Armistice Day", *Irish Central*, Nov 11, 2018, https://www.irishcentral.com/roots/history/history-long-way-to-tipperary-song (Erişim Tarihi: 17.02.2020)

38 Felstead, *German Spies at Bay*, p. 158.

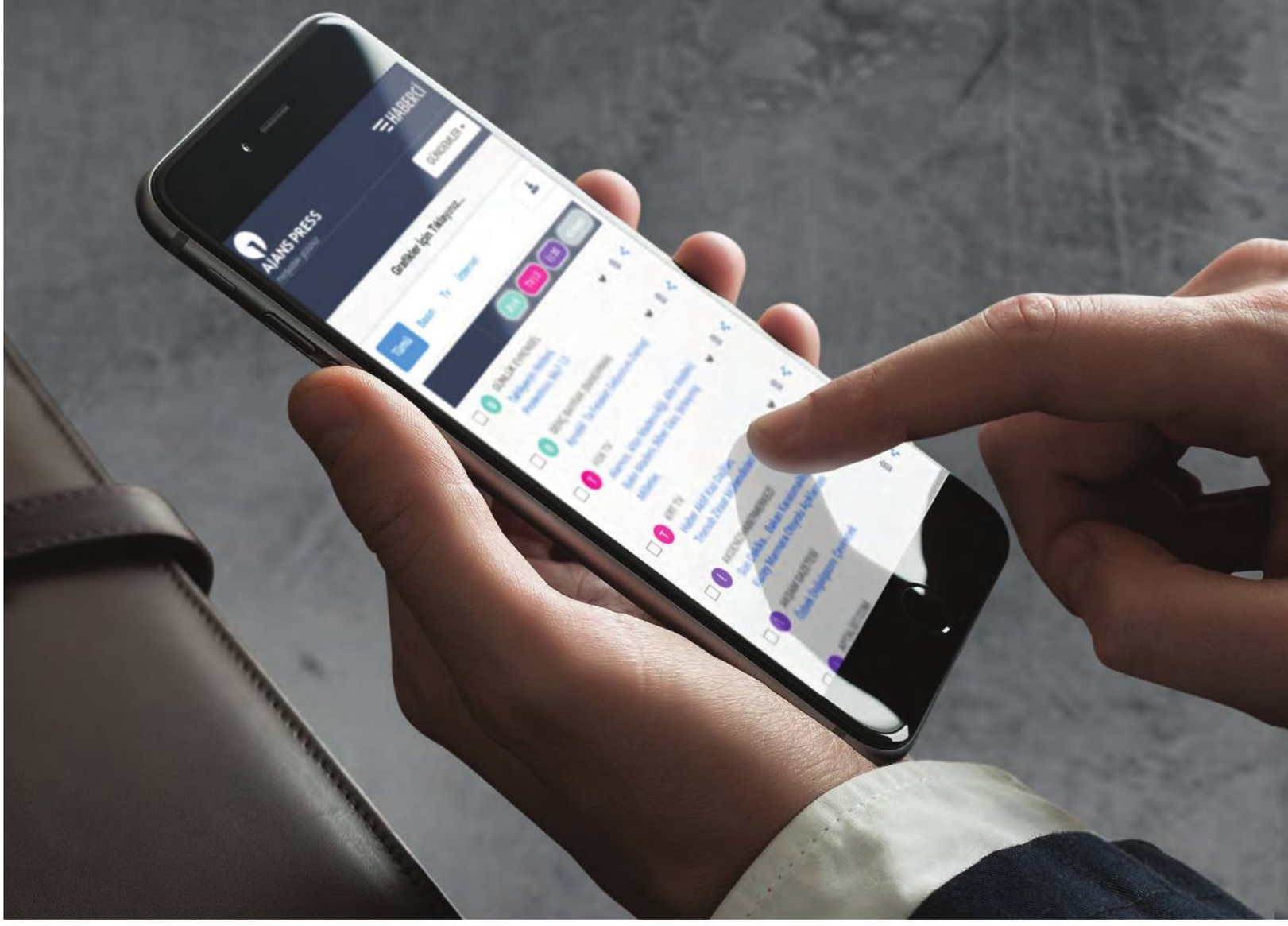
39 Michael Evans, "Kaiser's Agents Were Shot at the Tower of London", *The Times*, June 16, 1997, p. 7.

40 Felstead, *German Spies at Bay*, p. 158.

41 TNA, WO., 141/8-32A, Press Communique, 02.12.2015.

GELENEKSEL VE DİJİTAL MEDYA
TEK BİR TIKLA
PARMAĞINIZIN UCUNDA!

Ajans Press, markanız hakkında tüm mecralarda yer alan haberleri **yapay zekâ** modülleri ile takip ederek her sabah size toplu haber sunumu yapıyor.

AJANS PRESS
medyadaki gözünüz

444 7 212
info@ajanspress.com.tr
AjansPressMT AjansPress.Turkey

1921 Maarif Kongresi'ni Nasıl Anlamak Gerekir?

AHMET ŞİMŞEK

YÜZÜNCÜ YILDÖNÜMÜNÜ ANDIĞIMIZ 1921 MAARİF KONGRESİ, MİSAKI MAARİF VE MİLLÎ EĞİTİM DAVASINA TEMEL TEŞKİL EDECEK KARARLARA İLİŞKİN İLK GİRİŞİM OLMASI BAKIMINDAN BÜYÜK ÖNEM TAŞIMAKTADIR.

GİRİŞ

15 Temmuz 1921- Cuma

"Türklerin gece saldırılarından sonra gün, çetin çarpışmalarla başladı. Türkler araziyi adım adım savunarak çekiliyorlar. Birçok ölü ve yaralı verildi. 4. Tümen'in Kurmay Başkanı Şerafettin Bey, esir düştü. Bir Yunan tümeni, Türk 3. Grubu'nun mevzileri karşısında tahkimat yaparak kaldı. Yumruçal ve Nasuhçal çarpışmaları. Türkler, 1799 metre yüksekliğindeki dağ tepelerini savunuyorlar. Afyon yakınlarında Yunanlılara ait bazı mevziler ele geçirildi. Yunanlılar ele geçirdikleri Yumruçal'ı bütün yedeklerini savaşa sokarak koruyabildiler. Bozüyük ve Tavşanlı yeniden Yunanlıların eline geçti. Önceki gün Yunanlıların işgal ettiği Bilecik geri alındı, ancak gece yeniden Yunanlıların eline geçti."

"Ankara'da Maarif Kongresi toplandı. Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey'in çabasıyla toplanmış olan kongreye 250 kadar bay ve bayan öğretmen katılıyor. Kongre 21'(n)de kapanacak."[1]

Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* adlı eserinde 15 Temmuz 1921 Cuma günü hakkında bu notları düşmüştü. Kurtuluş Savaşı en sıcak haliyle sürüyorken, Ankara'da ilk kez bir Maarif Kongresi toplanıyordu.

***

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı, önce Mondros Mütarekesi'ne, sonra da Sevr Antlaşması'na maruz kalmış, 15 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerleri İtilaf devletlerince işgale uğramıştı. Yapılan mahalli ve millî kongrelerle yurdun işgaline karşı bir millî direniş hareketi başlatılmıştı. Millet Meclisi, Anadolu topraklarının işgalden kurtarılmasını koordine etmek için 1920'de açılmış, kısa zamanda ülkenin gerçek temsilcisi konumuna gelmişti. Bu süreçte işgallere karşı yapılan mahalli ve millî direniş çabaları Ankara'dan yönetilmiştir. Gelişmelere ilişkin Millet Meclisi'nin verdiği izinler ve Gazi Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının isabetli kararlarıyla kazanılan Millî Mücadele, işgallere son vererek yeni bir devletin kurulmasını sağlamıştı.

23 Nisan 1921 TBMM'nin açılışının ilk yıldönümü. TBMM, 23 Nisan 1921'de aldığı kararla 23 Nisan gününü "Hâkimiyet-i Milliye Bayramı" olarak kabul etmiştir
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima: 2, 23 Nisan 1337

Kurulan yeni Türk devletinin, yüz yıllık modernleşme birikiminden de yararlanılarak çok daha pragmatik biçimde "yaşanan acıların bir daha yaşanmaması" olarak tarif edilebilecek bir yaklaşımla millî bir karakterde ve modern biçimde yapılanması öngörülmüştü. Yeni devletin, uzun süren savaşlar sonucunda bozulan ekonomi, altüst olan sosyal yapı, yaygınlaşan salgın hastalıklar ve hepsinden daha büyük sorun olarak tanımlanabilecek genel moralsizlik ve derin cehaletle de baş etmesi gerekmişti. Bu çerçevede hem bezgin - umutsuz kalan halkın yeniden iyileşmesi hem de zorunlu göçlerle gitgide bozulan demografik yapının yönetilebilir kılınması için ortak bir ülküde birleşilmesi amaçlanmıştı. Böylelikle yeni kurulan Türk modern ulus devletini yaşatacak biçimde toplumun kısa sürede çeşitli inkılaplarla, orta-uzun vadede eğitimle dönüştürülmesi planlanmıştı.

Yeni devletin kurumsallaşması ve toplumun yeniden yapılandırılması çerçevesinde "üç misak" üzerinde önemle durulmuştur. Bunlar, *Misakı Millî*, *Misakı İktisadi* ve *Misakı Maarif*'tir. Misakı Millî bilindiği üzere yeni Türk devletinin sınırlarını tayin eden son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin aldığı, sonrasında Millet Meclisi'nce tasdik edilen ve verilen Türk Millî Mücadelesinde rehber kabul edilen kararlardı. Misakı İktisadi, yeni kurulan Türk devletinin iktisadî bakımdan kendi ayakları üzerinde durabilmesi için İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara dayanıyordu. Misakı Maarif ise hem siyasi hem ekonomik hem de toplumsal bağımsızlığı sağlamak adına 1922 Birinci Heyeti İlmiye toplantısında alınan kararlarla sistematik hale gelmişse de aslında 1921 Maarif Kongresinde alınan kararlarla başlatılıyordu.[2] 1922'de Dönemin Maarif Vekili İsmail Safa Bey tarafından raporlaştırılan ve daha sonrasında millî maarife yön vermesi beklenen Misakı Maarif,[3] Mustafa Kemal Atatürk'ün bilgisi, muhtemelen de talimatıyla hazırlanmış, Misak-ı Maarif olarak da adlandırılmış ve "ulus olarak eğitimde uygulamaya söz verdiğimiz amaçlar, ilkeler" anlamına gelmekteydi. Çok ayrıntılı olan bu belgenin ana fikri Yahya Akyüz'ün[4] ifadesiyle şu dört temele dayanıyordu:

Yeni nesilleri ülkenin bağımsızlığını koruyacak şekilde yetiştirmek.

Yeni nesilleri millî varlığı ile çatışmayan her fikre saygılı olarak yetiştirmek.

Yeni nesilleri iktisadî esaret altında kalmayacak, hayatta başarılı olacak şekilde yetiştirmek.

Her alanda güçlü, disiplinli, kişilikli, yüksek karakterli nesiller yetiştirmek.

Bizim burada ele alacağımız 1921 Maarif Kongresi, Misakı Maarif ve millî eğitim davasına temel teşkil edecek kararlara ilişkin ilk girişim olması bakımından önemli görülür.

1921 MAARİF KONGRESİ

Türk millî silahlı mücadelesinin en sıcak biçimde devam ettiği 15 Temmuz 1921'de,[5] Ankara'da toplanan ve iki haftalık bir süre için planlanmasına rağmen işgalci Yunan ilerleyişi karşısında 21 Temmuz'da sona erdirilmek zorunda kalan Maarif Kongresi'nin Türk eğitim ve ulusal tarihi içinde önemli bir yeri vardır. Kongre, devrin Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve Muallimeler ve Muallimler Dernekleri Birliği[6] başkanı Mazhar Müfid tarafından organize edilmiştir. Bunu Atatürk, irad ettiği nutkun notlarında şöyle yazmıştır:

Hamdullah Suphi Bey

Mazhar Müfid Bey

> "Maarif Vekaleti'nin halkı tanımış, muhiti ve memleketi takdir etmiş, muallim ve mütehassıslardan mürekkep bir ilim ve irfan kongresini Ankara'da toplamayı düşünmüş olmasını ve bugünkü şerâit-i müşkileye rağmen bu teşebbüste muvaffak olmuş bulunmasını kemâl-i takdir ile yad ederim."[7]

Bu sözlerde her ne kadar maarif vekili ön plana çıksa da toplantının Gazi Mustafa Kemal'den bağımsız olacağını düşünmek mümkün değildir. Zaten 15 Temmuz'da başlayan kongrenin açılış konuşmasını 16 Temmuz'da Gazi bizzat kendisi yapmıştır.

Kongreyle; yeni devletin maarif sahasındaki bilançosunu çıkarmak, Anadolu'nun dört bir yanından gelen 250 civarındaki bakanlık görevlisi ve öğretmenle buluşmak, bunlarla geleceğin ülke eğitimine de bir projeksiyon tutmak, eğitime millî bir yön vermek amaçlanmış görünmektedir.[8] Aynı günlerde Eskişehir, Kütahya ve Bursa'nın işgale uğradığı, Yunan işgal kuvvetlerinin Polatlı'ya kadar ulaştığı düşünülürse toplanan bu kongrenin Türk eğitim tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmesinin amaçlandığı düşünülebilir. Bu sebepten kongrenin taşıdığı birden çok anlama dikkat çekmek gerekli görünmektedir.

Maarif Kongresi'nin toplanma amacı, biçimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler açısından değerlendirildiğinde, ilk sırada şüphesiz ki henüz adı bile konmamış yeni Türk devletinin meşruiyetini genişletmek adına birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini göstermek istemesidir. Osmanlı saltanatının, başkent İstanbul'da tüm kurumlarıyla etkisiz de olsa cari olduğu düşünülürse, Ankara hükümetinin nasıl bir hamle içine girdiği daha iyi anlaşılabilir. Bu hamlenin özünde Ankara'daki Meclis hükümetinin kendi yönetim ve meşruiyet sahasını genişletmek yanında, kurumsallaşmaya yönelerek kalıcılığa gönderme yapması anlamı da çıkarılabilir. Nasıl ki Orhan Gazi devlet henüz teşekkül ederken Bursa'da medresesini

Ankara Darülmuallimin binası 1900'de Sanat Okulu olarak inşa edilen bina, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla Darülmuallimin-i Rüşdi'ye dönüştürülüyor. Uzun zaman Maarif Vekaleti'ne hizmet veren bina 1947'de yangında kullanılamaz hale geliyor
Metin A. Kansu Arşivi, Online: https://kansu.weebly.com/ (Erişim Tarihi: 18.06.2021)

kurmuşsa, nasıl ki II. Mehmet İstanbul'u alınca ilk iş Ayasofya'da bir medrese teşkil etmişse Gazi de aynı ruhla hareket ederek, sanki maarife en başında yön vermek yanında yeni devletin askeri saha dışındaki varlığını da vurgulamak istemiştir. Gazi Mustafa Kemal'in, Türk tarihini iyi bildiği düşünülürse bu çıkarım abartılı olmasa gerekir.

Anadolu'nun farklı illerinden gelen maarif müdürü, okul müdürü ve öğretmenlerin yanında, Telif ve Tercüme Heyeti azaları, Maarif Vekaleti görevlileri, Alî Dersler ve Konferanslar müderrisleriyle[9] her bir gazeteden bir temsilcinin ortak bir amaç çerçevesinde yeni devletin bir görevlisi olarak bir araya getirilmesi, kongrenin açılış konuşmasını Millî Mücadelenin lideri Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yapması, konuşmasında gelinen bu durumun ana sorumlularından birinin mevcut eğitim olduğunu işaret etmesi, bu çerçevede verilmesi gereken eğitimin mahiyetine ilişkin ilkeler sunması iki yönlü değerlendirmeye tabi görünmektedir. Bunlardan ilki Gazi Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının verdiği mücadelenin öneminin kongre katılımcılarının kavramaları ve geldikleri yerdeki insanlara bunu anlatmalarının beklenmesi olabilir. Diğer önemli bir çıkarım ise kongreyi düzenleyen Ankara hükümetinin Maarif Bakanı Hamdullah Suphi başta olmak üzere yine Birinci Grubun, devlet teşkil ettikten sonraki genel modernleşme görüş, tavır ve tutumlarına da gösterge oluşturmasıdır. Bu kongrede Atatürk'ün konuşmasında vurguladıkları başta olmak üzere yaşanan gelişmelerin de sonraki eğitim zihniyetinin çekirdeğini teşkil ettiği söylenebilir. Bunlardan en dikkat çarpıcı olanı kongre sırasında yaşanan çok bilinen bir anekdottur:

> Salonda ön sırada milletvekilleri ve bakanlık yöneticileri oturuyorlardı. Bütün arka sıralar kalpaklı erkek öğretmenlerle doluydu. Üçüncü ve dördüncü sıranın sol yanında, kapalı başlı, on kadar kadın öğretmen yer almış, arkalarındaki, önlerindeki ve yanlarındaki koltuklar boş bırakılmış, böylece kadınlarla erkekler birbirlerinden ayrılmıştı. Bu görünüm M. Kemal Paşa'yı rahatsız etti. Bu yüzden konuşmaya durgun bir sesle başladı. Konuşma sonrasında aranarak, "Mazhar Müfit Bey?" diye seslendi. Mazhar Müfit Bey yaklaştı:
>
> "Buyurun efendim."
>
> M. Kemal Paşa sesini herkesin duyacağı kadar yükseltti:
>
> "Kongreye hanım öğretmenlerimizi çağırdığınız için sizi kutlarım. Ama hanımefendileri niye böyle ayrı oturttunuz? Sizin kendinize mi güveniniz yok, yoksa Türk hanımlarının faziletine mi? Bir daha böyle bir ilkellik görmeyeceğimi ümit ederim."[10]

Herkesçe malum olan bu anekdot incelendiğinde çarpıcı olduğu fark edilir. Atatürk, Maarif Kongresi'yle birlikte adeta simgeleşen bu sözleriyle birçok mesajı aynı anda vermiştir. "Kadın öğretmenlerin erkeklerle eşit olduğu" söylemi yanında, tanımlamada öğretmenler arasındaki cinsiyet ayrımını kaldırarak bir anlamda yan yana oturmalarını sağlayarak ilerde uygulanacak "karma eğitimi" de hedef göstermiş gibidir. Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere kongreyi düzenleyenlerin bunun dışındaki konuşmaları ve gösterdikleri tavırlar izlendiğinde sonraki yıllarda uygulanacak millî ve modern eğitim anlayışına ilişkin birçok işaret bulmak mümkündür. Atatürk'ün açılış konuşmasında bu izleri daha iyi görebiliriz.

Atatürk kongrede, eğitim, bilim ve kültür alanındaki düşüncelerini, yapılacak inkılapların esaslarını, öğretmenler için neler düşündüğünü ve onlardan neler beklediğini anlatan tarihsel bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, millî, modern ve hem yabancı fikirlerden hem de hurafelerden uzak bir eğitimin temellerinin atılmasının önemini işaret etmiş, bunun milletin bağımsızlığı ve kalkınması için hayati önem taşıdığını vurgulamıştır. Savaşın sıcaklığı içinde ikinci bir ordunun da milletin geleceğini yoğuran irfan (bilgi-kültür) ordusu olduğunu söylemiş, askerî zaferin böylece kalıcı olabileceğini belirtmiştir.[11]

Atatürk konuşmasında mevcut eğitimin bu düşülen durumun asıl nedeni olduğunu, bundan kurtulmak için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini şöyle anlatmıştır:

> "Şimdiye kadar takib olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin tarih-i tedenniyâtında

en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için, millî terbiye programından bahsederken eski devrin hurafâtından ve evsaf-ı nazariyemizle hiç münasebeti olmayan yabancı fikirlerden tamamen uzak seciye-i millîye ve tarihiyemizle mütenasip bir (culture) kastediyorum. Çünkü dehâ-yı millîmizin inkişâfı tammı ancak böyle bir culture ile te'min olunabilir. La-ale-t-ta'yin bir ecnebi culture şimdiye kadar takib olunan beyanımı (culture)lerin muharrib neticelerini tekrar ettirebilir. (Hıraset-i fikriye) zemini ile mütenâsiptir. O zemin milletin seciyesidir. Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa hakkı ve birliği ile ta'arruz eden bil'umum yabancı ânâsır ile mücadele lüzûmu ve efkâr-ı millîyeyi kemâl-i istigrak ile her mukabil fikre karşı mücadele lüzûmu şiddetle ve fedakarâne müdafaa zarûreti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuvâ-yı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir."[12]

Atatürk'ün bu konuşmasında görüleceği üzere aslında yeni eğitim paradigmasının unsurları, millî bir eğitim için gerekli kültürü oluşturmak, yabancı unsurlarla mücadelenin yeni nesle kazandırılması olarak artık belirlenmiştir.

KONGRENİN SİYASİ YANKILARI

Maarif Kongresi sonrasında Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Gruba mensup milletvekillerinden Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in Diyarbekir Maarif Müdürü ile Sultani Edebiyat Mualliminin tayinleriyle ilgili verdiği soru önergesi üzerinden Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e yönelik eleştiriler süreç içinde yön değiştirerek uzun tartışmalara yol açmıştır. Bu şikayetler, Bitlis'te iptidaî ve sultanî olup-olmadığı, Vekaletçe görevine son verilen Anadolu'daki yüz civarındaki öğretmen ve müdürün yerine İstanbul'dan gelenlerin yerleştirildiği, Malatya Maarif Müdürü'nü askerlikten kurtarmak için Diyarbakır Sultani Müdürlüğü'ne tayin edildiği ve nihayet Maarif Kongresi'nin normalin üzerinde bir maliyetle düzenlendiği gibi bazı başka iddia ve eleştirilerle sürmüştür.[13] Bu sürece eleştirileriyle başta Hasan Basri (Karesi) ve Abdülgafur Efendi (Karesi) olmak üzere İkinci Grubun diğer milletvekilleri de destek vermişlerdir. Bir süre sonra Maarif Vekili'ne karşı güvenoyuna dönüşecek girişimin Maarif Kongresi'yle ilgili kısmı üç ana noktada tartışmalara yansımıştır. Bunlar; Maarif Kongresi'nde muallim ve muallimelerin yan yana oturtulması, savaş zamanında kongrenin bütçesinin normalden çok fazla olduğu iddiası ve yanlış planlama yüzünden erken kapatılmak zorunda kalmasıdır.

Meclis tutanaklarına yansıyan tartışmanın yönü takip edildiği zaman Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmayıp (bir tür üstü kapalı biçimde) mesele edilen asıl gelişmenin, Maarif Kongresi'nde kadın ve erkek muallimlerin, o zamana kadar alışık olunduğu üzere haremlik-selamlık biçimde değil de aynı yerde yan yana oturma cüretini göstermeleri olduğu söylenebilir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi konuşması sırasında bu duruma şöyle değinir ama konuşturulmaz:

—Şimdi arkadaşlar; bir noktaya daha temas ettiler. Dediler ki; mahlut kongrede muallimler de bulunmuş. (Gürültüler). Bu bahsi mahsus açıyorum. (Şiddetli gürültüler, istemez sesleri)

—Pekâlâ geçiyorum.

Mehmed Şükrü B. (Karahisarı Sahip) — Kadınlığı tahkir demektir.

REİS (Mustafa Kemal) — Bu sualin mevzuu değil, sual haricindedir.

Bir Mebus B. — Anlıyalım Reis Bey neden işitmiyelim ve dinlemiyelim.

Maarif Vekili Hamdullah Subhi B. (Devamla) — Arkadaşlar bendeniz noktai nazarımı söylemeye amadeyim. (Hacet yoktur sesleri).[14]

Görüldüğü üzere Meclis'te gündeme getirilmesinden bile imtina edilmesine rağmen özellikle Hasan Basri (Çantay) Beyin maarifte dini vurgunun eksikliğinden şikâyetle başlayan konuşmasında dile getirdikleri düşünülünce asıl mesele daha iyi anlaşılır.

Hasan Basri Bey (Karesi) konu bağlamı dışında ama konuşması içinde şu itirazı açıkça yapar: "Hayır katiyen efendim. İslam'a iftiradır. Sen İslamiyet'i bilmiyorsun(uz). Bilmediğin için böyle söylüyorsun. Bunu hususi bir mecliste sizinle görüşebiliriz. İslam'ın kanaatleri teshil edilmiştir."[15] Aslında bu itiraz şahsi değil, oradaki hükmetme mekanizmasının daha dünyevi bir icraatı benimsemiş olmasına karşı topyekûn Birinci Gruba yönelik söylenmiş gibidir.

Atatürk, Birinci Meclis'ten çıkarken

Maarif Kongresi'yle ilgili Meclis'te eleştiri konusu yapılan ikinci husus, savaş zamanında, tabiri caizse yokluk içinde toplanan bu kongrenin bütçesinin normalden çok fazla olduğudur. Bu uzun bir tartışma konusu olmuştur. Özeti, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in iddiasına göre kongre için 10 bin lirayı aşan bir masraf yapılmıştır. Bu bağlamda kongreye davet edilen bazı katılımcılara, özellikle Darülfünun pedagoji müderrisi İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) ve Mehmet Emin (Erişir) beyler başta olmak üzere bazılarına Ankara'ya kadar yolluk ödendiği konusu çok tartışılmıştır. Buna cevaben Hamdullah Suphi Bey ise şöyle cevap vermiştir:

> "Bu davet için on bin lira sarf olmuş buyurdular. Halbuki sarfiyatın mecmuu iki bin liradır. Hesabat benim elimin altında olduğu kadar sizin elinizin de altındadır. Tetkik buyurunuz. Ben bu muallimleri eşya dengi gibi naklettim. Eğer harcırah vermeye razı olsaydım, değil on bin, daha fazla tutacak idi. Efendiler böyle yapmadım. Doğrudan doğruya kendilerine, üç dört zat bir araya toplanarak gelmeleri için emir verdim. Dünyanın hiçbir tarafında kongreye böyle davet vâki olmamıştır. Para hususunda memleketin darlığını, imsak lüzumunu nazarı dikkate aldım... Otel parasını, iaşe parasını vermedim. Mekteplerde yatırdım ve hepsini beraber bir kazandan yemek yedirdim. Hepsinin parası 3 - 4 bin liradan fazla olmamıştır. Böyle on bin liraya çıkarılması müthiş bir mübalâğadır."[16]

Maarif Kongresi'yle ilgili üçüncü itiraz ise kongrenin zamansız planlanması nedeniyle erken sonlandırılmak zorunda kalınmasının önemli bir kayıp olduğudur. Hamdullah Suphi bu konuda da şu sözleri sarf etmiştir:

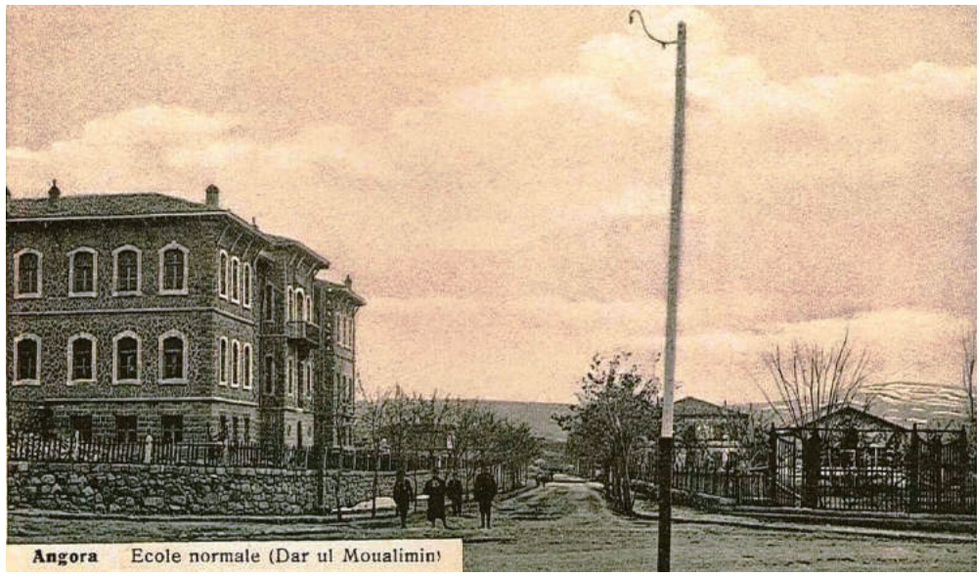
> "Bendeniz hocaları topladım. Yalnız arkadaşlar muhtacı teemmül bir şey vardır. Efendiler benim davetimi tarihiyle tetkik buyuracak olursanız daha Afyon-Kütahya, Eskişehir üzerine Yunan taarruzu başlamamıştı. Ben davetimi taarruzdan üç ay evvel yapmıştım. Eğer bana kusur isnad edecek olurlarsa; sen ne için taarruzun olacağını keşfetmedin derlerse, ben kâhin değilim, ilhama malik değilim, istikbalde olacak vakayii evvelce keşfetme sırrı bende mevcut değildir."[17]

Görüldüğü üzere devrin Maarif Vekili tüm iddialara karşı kendini savunmuştur. Lakin Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey de karşı iddialarını sürdürmüştür. Yusuf Ziya Bey'in üzerinde durduğu önemli iddialardan biri de bir tür kadrolaşmanın yaşandığıdır:

> "Maarif Vekili muhteremi yedi ay evvel buradan itimat reyi alıp çıktıktan sonra bütün maarifin esasatının tahrib etmek için baltayı eline almıştır. İşte kuyudatı, işte yaptıkları tahribat. Ne kadar meslekten yetişmiş, ne kadar ilmiyle, irfanıyla bu milletin maarifine çalışmış insanlar varsa, malikânesinde çalışan amele gibi, hademe, gibi kolundan tutup atmıştır. Yerine bilir misiniz kimleri getirmiştir! Ya müddeti hayatında gazeteye bir makale yahut bir risaleye bir şiir göndermiş adamları getirmiş. Bunu ne için yapmış? Zannetmiş ki, mutlak muallim olmak için ya şair, ya muharrir olmak lâzımdır. Efendiler; şairlik başka, muallimlik, başkadır? Bunlar ayrı ayrı sanatlardır. Bunu tefrik edememiş maateessüf."[18]

Öyle anlaşılmaktadır ki Maarif Kongresi'nin bütçesi üzerinden başlayan tartışmalar, muhalefetçe biriktirilmiş pek çok başka sorunun da konuşulmasını sağlamış gibidir. Burada dikkatimizi çeken husus, bu tartışmaların münferit olmayıp, Meclis'teki iki grubun arasındaki gerilim konularına odaklı sürdürüldüğüdür. Zaten bundan dolayı Gazi Mustafa Kemal, bu tartışmaların alevlendiği zamanlarda meclis başkanı olarak tartışmaları yönetmiş ve yakından takip etmiştir. Meclis ceridelerinde dikkatimizi çeken diğer önemli bir husus ise Birinci Meclis'in, hükümeti denetleme yetkisini sonuna kadar ancak, büyük bir nezaketle ve titizlikle kullanmasıdır. Müzakerelerdeki konuşma dili ve üslubunun nezaket yanında yüksek bir edebiyat içerdiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Bu da Birinci Meclis'in üyelerinin entelektüel yetkinleri olan meslek erbabından kaynaklansa gerektir.

Uzun tartışmalardan sonra Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in bizzat isteği üzerine kendisi için

Ankara Dârülmuallimin'i, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan çalışmalarla, "Yüksek Muallim Mektebi" adını almış, Fransız Yüksek Öğretmen Okulu'nu (Ecole Normale Superieure) kendine model almıştır
İsa Eşme, "Öğretmen Yetiştirmede 130 Yıllık Bir Sürecin Öyküsü: Yüksek Öğretmen Okulları", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 160, (Güz 2003), online: https://dhgm.meb.gov.tr/ (Erişim Tarihi 18.06.2021)

Milli Mücadelede Maarif Vekaleti Erkanı

güvenoyuna gitmiştir.[19] Meclis tüm bu müzakereler sonunda yapılan oylamada Hamdullah Suphi Bey'e 75 beyaz, 68 kırmızı (ret) oyu vermiştir. Bu bir güvenoyu anlamına gelmesine karşın Hamdullah Suphi, kendisini vekalete getiren Meclis'in oy birliği içinde devam etmediği gerekçesiyle bu desteği yeterli bulmamış ve vekaletten istifa etmiştir.[20]

SONUÇ

1921 Maarif Kongresi, dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve Muallimler ve Muallimeler Dernekleri Birliği'nce Ankara'da, o zamanki maarifin bileşenlerinin katılımı ile gerçekleştirilmiş, ele alınan konular ve kararlar bakımından Cumhuriyetin sonraki eğitim hamlelerine de zemin oluşturmuştur. Kongre, Millî Mücadelenin en zor savaş şartlarında başlamış, Gazi Mustafa Kemal'in cepheden kısa bir süreliğine Ankara'ya gelerek açılış konuşması yapmasıyla sürmüştür.

15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen ve işgalci Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya doğru ilerlemesi üzerine sona erdirilen kongrenin siyasi yankılarının da Meclis'te bir süre devam ettiği görülmüştür. Maarif Kongresi, önceden kararlaştırıldığı gibi çalışamadığı için gündemindeki konuların hepsini inceleyememiş, ele alınan konular da yeterli derinlikte ele alınamamıştır. Bunun nedeni, savaşın tüm şiddetiyle sürmesidir. Ancak bu şartlara rağmen, ilk ve ortaöğretime ilişkin bazı önemli konular tartışılmıştır. Kongrenin maliyetine ilişkin başlayan eleştiriler, Maarif Vekiline yöneltilen başkaca eleştiriler ve iddialar sonunda gidilen güvenoyu ve istifa eden bir bakana neden olmuştur.

AHMET ŞİMŞEK – İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA HASAN ALİ YÜCEL EĞİTİM FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt 3., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 607-8.
2 Bkz. Burhan Göksel, "Atatürk'ün Millî Eğitim Politikası ve Misak-ı Maârif", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994.
3 Akgün, S., Uluğtekin, M., Misak-ı Maarif, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1989, 1 (03), s. 285-349.
4 Yahya Akyüz, "Atatürk Döneminde Çocuk Eğitiminin Temel Amaçları ve İlkelerine Bir Bakış", *Atatürk Ansiklopedisi*, Online: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr, (Erişim Tarihi: 12.06.2021)
5 Kongrenin 15-21 Temmuz tarihleri arasında olduğu kesindir: Zeki Sarıhan, *1921 Maarif Kongresi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 61-64. Kongrenin adının tam olarak ne olduğu, kimlerin katıldığı, nerelerden katılımın olduğu konularındaki tartışmalar için de aynı esere bakılabilir.
6 Osmanlı'da özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra pek çok sivil örgütün genellikle dernek çatısı altında ortaya çıktığı görülür. Bunların en önemlilerinden biri Muallimler Cemiyeti, 8 Mart 1918'de İstanbul Türk Ocağı'nı merkez seçerek kurulmuş, Millî Mücadele sırasında önemli işler başarmıştır. İzmir'in işgali dolayısıyla 22 Mayıs 1919'da İstanbul Sultanahmet'te düzenlenen meşhur protesto mitingini bu dernek organize etmiştir. Mustafa Gündüz, II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri (I), *Turkish Studies*, 5(2), (2010), s. 1093. II. Meşrutiyet'le birlikte deneyimlenen mesleki örgütlenme biçimlerinin Ankara'daki yeni Türk devleti tarafından da devam ettirildiği görülür. Konu bağlamında bunlardan biri de Muallimler ve Muallime Cemiyeti'dir. Atatürk'ün teşviki ile kurulan Ankara merkezli ilk muallim örgütüdür. Cemiyet, Ankara Lisesi muallimlerinin girişimleri ile 1920 yılı Temmuz ayı ortalarında tesis edilmiştir. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940*, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s. 299. Bu sıralarda Avrupa'daki bazı aydınların ülkeye dönmesiyle birlikte Muallimler ve Muallime Cemiyeti'nin örgütlenme ihtiyacını tam karşılamadığı görülmüş, bunun üzerine daha organize, geniş tabanlı ve geniş programa sahip bir muallim örgütlemesi gereği ön plana çıkmıştır. Böylelikle Türkiye'deki tüm muallimleri tek çatı altında toplamak amacıyla "Türkiye Muallimler ve Muallime Dernekleri Birliği" adıyla daha kapsayıcı bir oluşuma gidilmiştir. Bu yeni oluşumun en önemli faaliyeti hemen bir ay içinde Ankara'da Maarif Kongresi'ni düzenlemek olmuştur. Yunus Pustu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleriyle Türkiye Muallimler Birliği (1921-1936)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (1), 2019, s. 54.
7 Zeki Sarıhan, *1921 Maarif Kongresi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 80
8 Cumhuriyetin İlk Eğitim Kurumları, http://ttkb.meb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 13.06.2021). Kongrenin gündemini "istatistiki bilgiler, nüfusun unsurlara göre taksimi, okulların sayısı ve dereceleri, okul binaları, öğretmenlerin sayısı, öğretmenlerin dereceleri, öğrencinin sayı ve dereceleri, kız okullarının sayısı ve dereceleri, Meşrutiyetten beri memleketin eğitimindeki gelişmeler, özel okullar ve yabancılar, ziraat ve sanayi okullarının hâli, sıbyan mektepleri, mahalli eğitimin geliştirilmesi için düşünülen hususlar, iktisadî bilgi, mahalli iktisadî üretim hakkında bilgi ve bunu mekteplerimize tanıtmak için yerli uzmanların olup olmadığı, bu meselenin incelenmesi, son beş sene zarfında mecburi masrafın mekteplere geçen kısmı" gibi konular oluşturmuştur.
9 Alî Dersler, Yusuf Akçura'nın başkanlığında Haziran 1921'de planlanan ve Ağustos 1921'de uygulanmaya başlanan Anadolu halkına yönelik Darülfünun hocaları başta olmak üzere ülkenin aydınlarının verdikleri derslerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Sarıhan, *1921 Maarif Kongresi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2019, s. 32-37.
10 Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 184. Alıntı yaparken doğrudan anekdota odaklanmış, aradaki konuşmalar çıkarılmıştır.
11 Adem Yüksel, *Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
12 *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Atatürk'ün Not Defterleri VIII*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 72-86.
13 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10.11.1337, Devre I, C. 14, Celse 3, s. 162.
14 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10.11.1337, Devre I, C. 14, Celse 3, s. 170.
15 *A.g.e.*, s.198.
16 *A.g.y.*
17 *A.g.y.*
18 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 12.11.1337, Devre I, C. 14, Celse 1, s. 186.
19 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 12.11.1337, Devre I, C. 14, Celse 1, s. 195.
20 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 12.11.1337, Devre I, C. 14, Celse 2, s. 202.

Anlatıların Kırmızı Çizgileri ve Herkül Millas

DAMLA DEMİRÖZÜ

YA KIYI EĞRİ YA DA BİZ DENİZDE EĞRİ YOL ALIYORUZ[1]

Ulusal kimliklerini birbirinin 'öteki'liği üzerinden oluşturan iki anlatı arasında yaşamak ve çeviri yapmak kolay değildir. Bir tarafın milli bayramı diğer taraf için bir yas günü olabilir. Birbirine zıt yorum yüklenen bu tarihi olayların tekrarı karşı tarafın 'öteki'liğini ispatlarken kendimiz için seçtiğimiz kimlik değerlerimizi de pekiştirir. Yunan anlatısı için 'Konstantinapol'ün Düşüşü' olan 1453, Türk anlatısı için 'İstanbul'un Fethi'dir. Yunan anlatısı için Osmanlı/Türk boyunduruğundan kurtulmak anlamına gelen 1821 Yunan Devrimi bugün bile Türkiye'deki bazı tarihçiler tarafından Yunan İsyanı olarak yorumlanır. Yunan anlatısı 1922'yi Küçük Asya Felaketi olarak okur. Bu Felaket bir sona işaret eder, Yunanların Küçük Asya'daki yaşamlarının sonuna. Türk anlatısının merkezinde ise 1923 vardır. Tarihi bir hak iddiasıyla 1919 yılında Anadolu'ya çıkan Yunan ordusu yenilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

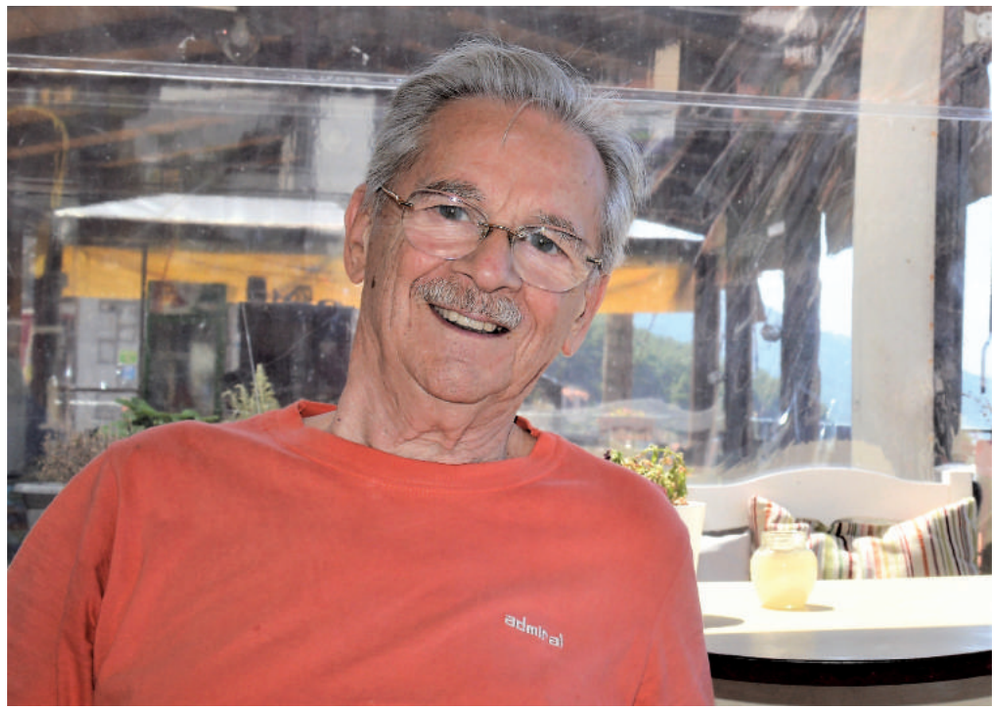
Bu makale okuyucuya ulusal kimliklerini birbirinin ötekiliği üzerinden kuran Türk ve Yunan anlatısı arasında yaşamak zorunda kalan Herkül Millas'ın Yunancadan Türkçeye yaptığı çeviriler hakkında bilgi vermeyi hedeflemektedir. Ancak öncelikle Herkül Millas'ın yaşamı ve bazı eserlerine kısaca değinmek istiyorum. Çalışmaları bize iki ülke anlatısını, ilişkilerini, tarih ve edebiyatını bambaşka bir açıdan okuma olanağı sağlamıştır.[2]

KİMLİĞİ VE ARAYIŞLARI

Herkül Millas'ın çok sayıdaki eserine değinmek ya da yaşamı hakkında ayrıntılı bir biyografi sunmak gibi neredeyse imkânsız bir işe kalkışmayacağım.[3] Onun bireysel arayışı hakkında bize ipuçları verebilecek, hayatında önemli olduğunu düşündüğüm olaylardan bazılarına kısaca değineceğim. Böylece, çevirileri aracılığıyla bize ne söylediğini daha iyi yorumlayabiliriz.

1940 doğumlu Herkül Millas'ın 1994-1998 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda yaptığı doktora tezinin başlığı *"Türk Edebiyatında Yunanlı'nın İmajı-Karşılaştırmalı Bir Yöntemle Ulusçuluk ve Kimlik Sorunları"*dır. Herkül Millas doktora tezini yazarken bir yandan da Türkiye'de açılan (1990-1991) ilk Çağdaş Yunan Dili

Herkül Millas

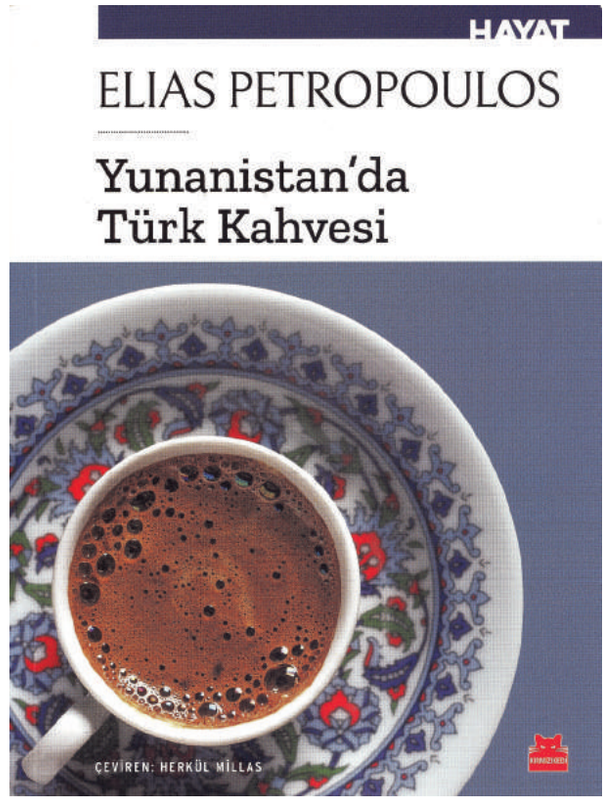

ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda[4] hocalık yapar (1990-1995). Yaşamını kazandığı ilk mesleği olan mühendislik işinden kendini emekli etmiştir. Erişkin bir insan olarak, 54 yaşındayken, 'okula dönmek' üzere seçtiği konu elbette rastlantısal değildir. Aksine kendi kimliği ile birebir ilişkilidir.

İçine doğduğu kimlik (Rum/Yunan) içinde yaşadığı toplumun anlatısı (Türk) tarafından 'öteki' olarak görülmektedir. Dolayısı ile araştırmacı doktora tezinde içinde yaşadığı resmi anlatının kendini nasıl gördüğüne odaklanır. Türk anlatısının kaydolduğu, kimliğini yeniden ürettiği edebi metinlerdeki Türk kimliğini ve Rum/Yunan imajını inceler. 1998 yılında yani 58 yaşındayken başarıyla tamamladığı tezi önce Türkiye'de *"Türk Romanı ve 'Öteki' Ulusal Kimlikte Yunan İmajı"* adıyla kitap olarak yayımlanır[5] daha sonra da genişletilmiş şekli ile Yunanistan'da.[6] Yunanistan'da yayımlanan kitap Yunan okuyucuya Türk anlatısının oluşumu hakkında sunduğu bilgilerin yanı sıra Yunan anlatısındaki 'Türk' imajı hakkında da bilgi verir.

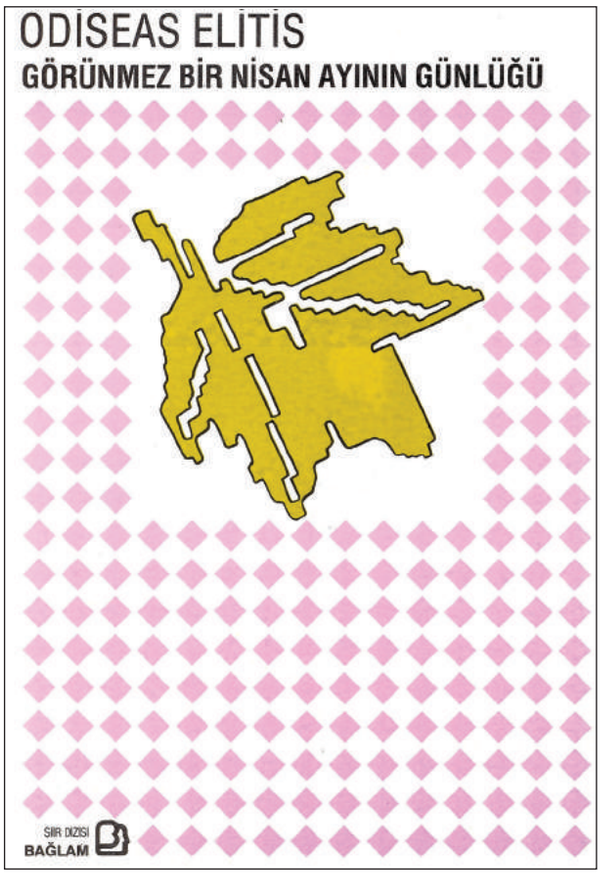
Araştırmacının yukarıda adı anılan bu büyük eserle yapmak istediği açıktır. İçine doğduğu, arasında yaşamak zorunda kaldığı anlatıların birbirine bakışını inceler. Araştırmaya kendine ait 'öteki' imajı ile başlar. Önce Türk anlatısının Yunan'ı nasıl gördüğünü tespit ve analiz eder. Sonra, diğer anlatıya yönelir, Yunan anlatısının Türk için yarattığı imajı inceler. Kısacası Herkül Millas imaj çalışan pek çok araştırmacı gibi 'öteki' imajının rastlantısal olarak oluşmadığının, aksine bir tür ideolojik 'kısaltma' olarak işlediğini farkındadır.[7]

Herkül Millas, olasılıkla, farklı kimliği nedeniyle günlük yaşamında deneyimlemek zorunda kaldığı pek çok olayın nedenlerini yaptığı araştırmalarla 'açıklamaya', anlamaya çalışıyordur. Henüz on beş yaşındayken 6-7 Eylül 1955'i yaşamıştır. Babasının dükkânındaki kumaşların kesilip yok edildiğine, babasının kısa bir süre içinde saçlarının beyazladığına tanıklık etmek zorunda kalmıştır. Bireysel olarak kendi yaşamını etkileyen bu korkunç olay bile onun anlama, çözümleme çabasına konu olur. Sokaktaki güruh kimdir, onları harekete geçirenler kimlerdir, neden bu kalabalıktan farklı davranarak kendilerini koruyan tanıdıklar vardır? Davranışlarımız somut ve soyut ötekine göre çeşitlilik mi sergiler? Lozan Antlaşmasına rağmen neden olması gerektiği gibi yurttaş olarak kabul görmüyordur? Neden, Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin gergin olduğu kimi dönemlerde yaptırım uygulanacak bir rehine muamelesi görüyordur? Bu duruma itirazını yirmi beş yaşındayken yükseltir. Türkiye ile Yunanistan arasında 1965 yılında Kıbrıs nedeniyle yaşanan krizlerden birinde dönemin başbakanı, Suat Hayri Ürgüplü Kıbrıs'ta eğer bir tek Türk öldürülürse İstanbul'daki Rumlara karşı yeniden 6/7 Eylül türünde saldırıların yapılacağı uyarısında bulunur. Herkül Millas bu 'uyarıya' cevap olarak 17 Ekim 1965 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir açık mektup yazar. Bu mektupta *"Biz vatandaşız, intikam almak için el*

altında bulundurulan rehineler değiliz." demektedir.[8] Bu olaydan hareketle Herkül Millas'ın içinde yaşamak zorunda kaldığı gerçekliğin kendisine sunduğu ikili rolü kabul etmediğini görürüz. Ne yaptırım uygulanacak bir azınlık olarak yaşamayı kabul eder ne de susmanın; 'göze batmamanın' öğretildiği 'Rum/Yunan azınlık' anlatısının içine hapsolur. Kısacası kendisini çevreleyen anlatıların kırmızı çizgilerini aşma cesareti gösterir. Üstelik kendi özgür iradesi ile oluşturduğu siyasi kimliği başka bir dünyanın arayışındadır. 1962 yılından başlayarak Türk solunun değil Türkiye solunun (Türkiye İşçi Partisi) bir üyesidir. Bütün bu arayışları karşılıksız kalmaz, sonuç bir iyileşme değil yaptırım-ceza olarak gelir. Subay olarak yapması gereken 'vatani görevini' çavuş olarak Türkiye'nin sürgün yeri olarak kabul edilen bir ilinde, Muş'ta yapacaktır (1967-1968 yılları arası). O artık bir 'sakıncalıdır'. Sakıncalı olma durumu içine sığmadığı resmi anlatılar nedeniyle yaşamı boyunca her iki ülkede de devam edecektir.

Kendi deyişiyle *"azınlık olma sendromundan"*[9] hiç kurtulamaz. Ne 31 yaşına kadar yaşadığı Türkiye'de, ne de 1971 sonrası yaşamaya başladığı Yunanistan'da. Dolayısıyla araştırmaya kendi kimliği için kurgulanan öteki imajından başlamış olması doğaldır. Ama içinde yaşamak zorunda kaldığı bir diğer anlatının, Yunan anlatısının da Türk için kurguladığı 'öteki' imajının farkındadır. Bu farkındalık kimi zaman günlük yaşamdaki pratiklerle beslenir. *Yunan İlkokul Kitaplarındaki Türk İmajı* adlı çalışmasına böyle bir olay neden olur. Kendisi bu olayı şöyle anlatıyor: "Biz evde 'Türkler aleyhine' konuşmazdık. Atina'dayken eve ayrıca arada sırada Türk dostlarımız gelirdi. Oğlumuz ilkokula gidince Türkler aleyhine laflar etmeye başladı. Merak edip okul kitaplarını inceledim. Bu konudaki ilgim böyle başladı. Bu kitapların nasıl

zararlı olduklarını gördüm ve bu konuda altı-yedi yazı yazdım: Türkçe, Yunanca ve İngilizce."

1821 Yunan ulusçu hareketi sırasında Mora'da öldürülen Müslüman/Türk nüfusu görüp dikkat çeken ve Yunan toplumuna bunun bir katliam olduğunu söyleyen 'ilk Yunan' araştırmacıdır. Bu cesareti Yunan milliyetçilerinin ve Yunan devletini yöneten siyasetçilerin şimşeklerini üzerine çeker. Türkiye'de kurulan ilk Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda 'çalışmış olması' (hocalık yapmış olması değil) Yunanistan'daki milliyetçi ve Türkiye ile açılım istemeyen çevreler tarafından aleyhinde kullanılmıştır. İronik bir şekilde Atina Üniversitesi'nde kurulan (2003-2004) ve Türkiye Çalışmaları olarak adlandırabileceğimiz bölümde de hocalık yapacaktır (2004-2008).[10]

Herkül Millas'a Yunanistan'daki milliyetçi çevreler kuşku ve rahatsızlıkla bakmışlardır. Alışılmış Türk aleyhtarı basmakalıp dili kullanmamış olması onu 'şüpheli' kılmıştır. Ancak son yıllarda, belki de Yunanistan'ın AB üyesi olmasının bir etkisiyle de bu milliyetçi anlayış oldukça gerilemiş olduğundan Herkül Millas da saygın bir Türkiye uzmanı sayılmaya başlanmıştır. Herkül Millas 2009-2010 yıllarında Işık ve Bilgi Üniversitelerinde de ders vermiştir.

ÇEVİRİLERİ

Herkül Millas'ın kimi eserleri okuyucuya dolaylı yoldan çeviriler sunar. Doktorasından esinle Yunanca yazdığı *Yunanların ve Türklerin İmajları* adlı eseri böyledir. Türkçede yayımlanan *Yunan Ulusunun Doğuşu,*[11] *Çağdaş Yunan Edebiyatı,*[12] *Ayvalık ve Venezis*[13] başlıklı kitapları içinde çeviriler barındıran inceleme kitaplarıdır. Bunların yanı sıra yalnızca çeviri olarak tanımlayabileceğimiz toplam yirmi dört eseri vardır. Bunlardan yirmisi Yunan edebiyatından Türkçeye, dördü ise Türk edebiyatından Yunancaya kazandırılmış kitaplardır.

Herkül Millas'ın Yunan edebiyatından Türkçeye yaptığı çevirilerin daha fazla olması, olasılıkla, doktora konusunu şekillendiren arayışı ile paralellik gösterir. Türkiye'ye Yunan edebiyat dünyasından sesler taşıyordur. Türkiye'de bilinmeyen sesler. Bu eserlerin tek bir ortak noktası vardır: bize resmi anlatıların anlattığından farklı bir yorum sunmaları.

Türkçeye çevirmek üzere seçtiği şairlerden bazıları; Konstantinos Kavafis (1863-1933), Kostas Varnalis (1884-1974), Yorgos Seferis (1900-1971), Yannis Ritsos (1909-1990), Odisseas Elitis (1911-1996) ve Nikos Gatsos (1911-1992) Yunan şiirinin tanınan, Yunan edebiyatı tarihinde bir başlık oluşturan isimleridir. Çevirdiği şairlerden Pantelis Eftimiu (1923-1996) ve Aleksandros Adamopulos (1953-) ise daha çağdaş şairlerdir.

1963 yılında Nobel'e layık görülen Yorgos Seferis Yunan edebiyatının ilk Nobel ödüllü şairidir. Onu 1979 yılında bu ödülü alan Odisseas Elitis izler. Çevirdiği şairlerden Konstantinos Kavafis ve Kostas Varnalis Yunanistan'ın değil Yunanlılığın sınırları içinde doğmuşlardır. Yannis Ritsos gibi Kostas Varnalis de Marksist'tir. Her iki şair de Lenin Barış Ödülü'ne layık görülmüştür, Kostas Varnalis 1959, Yannis Ritsos ise 1977 yılında. Varnalis'in *Yakan Işık* adlı şiirini Türkçeye çeviren Millas bu eser için "*...geleneksel dünya görüşlerine karşı çıkmak amacını edinmiş gibidir.*"[14] der.

Kuşkusuz ödüller şairlerin büyüklüğünü belirlemez ancak kimi eleştirmenler Ritsos'a Marksist ve sol dünya görüşü nedeniyle bu ödülün verilmediği yorumunda bulunur. Yine solda, ödülü olmayan ama hayattayken yayımladığı Amargos adlı tek şiir kitabıyla Yunan edebiyat tarihinde çok önemli bir isim Nikos Gatsos da Herkül Millas tarafından Türkçeye çevrilmiştir (1995). Nikos Gatsos'un dizeleri Mikis Theodorakis, Manos Hacıdakis'in bestelediği Yunanca pek çok şarkının güftesini/sözlerini oluşturur. Sinema tarihinde önemli bir yer tutan, yönetmenliğini Kostas Ferris'in yaptığı *Rembetiko* filmindeki pek çok şarkının da sözleri Nikos Gatsos'a aittir. Gatsos'un şiirlerinde resmi Yunan tarihinin, özellikle 1922 ile göçmen olan çocuklarına kayıtsız kalan Yunanistan'ın sert eleştirisi vardır. *Γύφτισσα Μαϊμού*/*Çingene Maymun* adlı şiiri bu eleştirinin en karakteristik örneğidir. Gatsos 1922 nedeniyle evlerini kaybetmiş göçmenleri görür, bu insanların 1 Mayıs tarihinde yürüyecek sokağı bile yoktur!

Geniş Yunan coğrafyasının çeşitli dönemleri hakkında yazan İskenderiyeli Konstantinos Kavafis kuşkusuz Yunan edebiyatının en önemli şairleri arasındadır. Kavafis, Mısır'daki milliyetçi Urabi hareketi nedeniyle (1879-1882) üç yılını annesinin memleketi olan İstanbul'da geçirir. Kavafis Yunanistan'ın değil Yunanlılığın konuları üzerinde şiirler kaleme almıştır. Türkçeye Ari Çokona ve Herkül Millas tarafından çevrilen üç şiirinde kendi eşcinselliğini de konu edinmekten kaçınmaz.[15] *Tanrı'nın Antonius'u Bırakma-*

sıdır (*Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον*) başlıklı şiiri, bir göçmenin şehriyle, bu sefer İskenderiye ile vedalaşması hakkındadır. *Barbarları Beklerken* (*Περιμένοντας τους Βαρβάρους*) başlıklı şiirinde 'barbar öteki'nin bizim meselelerimiz için ne kadar kolay bir çözüm olduğunu dile getirir. Türkçe'de genelde İthaki (Ιθάκη) adlı şiiri ile tanınan Kavafis en çok çevrilen Yunan şairleri arasında yer alır. Herkül Millas'ın hem azınlık hem de göçmen olan Kavafis'in eserlerini Türkçeye çevirmesi sanırım şaşırtıcı değildir.

Herkül Millas'ın çevirmek üzere seçtiği şairler arasında 'tutucu' bir dünya görüşüne sahip olan tek şair Yorgos Seferis'dir denebilir. Öte yandan Seferis ile Herkül Millas'ı birleştiren ortak bir noktadan bahsedebiliriz: Türkiye'de kalan evlerine, memleketlerine duydukları sıla özlemi: "İlk çevirilerimden biri Seferis'in bütün şiirleridir. Bu çalışma Türkçeye ve Türkiye'ye olan özlemimden oldu sanıyorum." Seferis'i çevirmeye karar verdiğinde Endonezya, Sumatra'da bir şantiyede çalışmaktadır (1975 yılında). Seferis de 1922 ile evlerini kaybeden pek çok Küçük Asyalı göçmen yazar gibi eserinde milli bir trajediyi değil kendi kişisel trajedisini anlatıyordur. 1922 ile sonsuza dek kaybettiği şey, evi yani vatanıdır, üstelik hala bu eve yeniden dönmek arzusunu taşır.[16] Başka türlü söylemek gerekir ise vatan ve Yunanistan konularında Seferis de göçmen kimliği ile Yunan resmi söyleminin dışında kalmış bir şairdir.

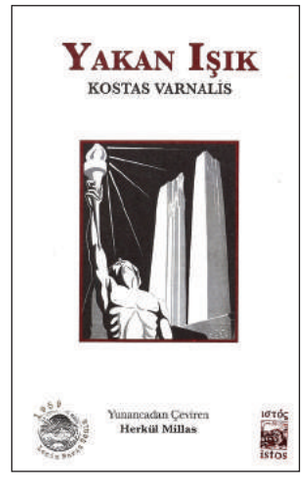
Herkül Millas'ı şiiri ve dünya görüşüyle etkileyen bir başka isim, olasılıkla, Yannis Ritsos'dur. 1979 yılında yayımlanan ilk çeviri kitabı Yannis Ritsos'un *Boyun Eğmeyen Ülke*'sidir. Süreç içinde Yannis Ritsos'un 6 şiir kitabını -kimi zaman Özdemir İnce ile birlikte- Türkçeye kazandıracaktır.

Yannis Ritsos Yunan milletinin değil, Rum halkının şiirlerini yazmaktadır. Bu Rum halkının 'öteki'si yoksul işçiyi grevde öldürenler, baskıcı Metaksas rejimi, II. Dünya Savaşı yıllarında İşgal güçlerinden yana tavır alanlar ve Albaylar Cuntası'dır. Bu durum, yani Yannis Ritsos'un Yunan milletinin değil Rum halkının şiirini yazması, olasılıkla, Herkül Millas'ın onu sevmesinde, Türkçeye aktarmasında etkili olmuştur. Öğrenciliğimde evinde çalıştığım masanın bir yanında Yannis Ritsos'un diğer yanında Nazım Hikmet'in resimlerinin yükseldiğini hatırlıyorum.

Herkül Millas'ın resmi söylemlerin dışındaki şairleri Türkçeye çevirdiğini söyleyebiliriz. Bu şairler, elbette, Yunan edebiyatının önemli şairleridir. Herkül Millas resmi söylemlere, bilhassa 1919-1922'de yaşanan savaşa, bu savaşın mahvettiği insan hayatlarına duyduğu üzüntüsünü bir başka çevirisinde açıkça dile getirir. Türkçesi 2004 yılında yayımlanan *Oğlunuz Yorgos Savaşırken Öldü* (*Επεσεν Ηρωικώς*) İstanbul'da yaşayan ve 1919 savaşında Yunan Ordusunda savaşan bir askerin ailesine yolladığı kartpostalların kronolojik olarak sıralanmasından oluşur. Bu kartpostallar yok olmaktan bir rastlantı sonucu (Herkül Millas'ın amcaoğlu) Akillas Millas tarafından kurtarılıp yazıldıkları dilde Yunanca yayımlanır (1983), Herkül Millas tarafından da Türkçeye çevrilir. Kartpostallar kitaba adını veren cümlenin bilgi notu olarak gelişi ile sonlanır. Millas'ın bu eserin tanıtım için yazdığı önsöz bir hayli çarpıcıdır. Bu önsözde okuyucuya asıl önemli olanın büyük ve resmi anlatıların 'önemsemediği' insan hayatı olduğunu söyler.

Türkçeye çevirdiği tek roman İsmail Ferik Paşa'nın Hayatı Türk ve Yunan milliyetçilerinin tahmin edemeyeceği bir iç dünyayı anlatır bize. İki anlatı, iki kimlik arasında kalmış bir kahramanın hayatını.

Herkül Millas'ın Türkçeye çevirmek üzere seçtiği iki araştırma kitabının da yazarı, Elias Petropulos (1928-2003) ve Alexis Heraclides (1952-), resmi Yunan anlatısına karşı seslerini yükseltme cesaretini göstermiş iki araştırmacıdır.

Herkül Millas'ın en yakın tarihli çevirisi 2017 yılında yayımlanır. Bu, Nikos Dimu'nun *'Ne Mutsuz Yunanım Diyen'* (*Δυστυχία του Να Είσαι Έλληνας*) adlı aforizmalar şeklinde yazılan eseridir. 1973 yılında Albaylar Cuntası zamanı yazılan bu kitap ancak Cunta düştükten sonra 1975 yılında yayımlanabilmiştir.

Dimu'nun aforizmaları Yunan anlatısının çizdiği geçmiş yorumu ve kalıpların bugünkü Yunan kimliğine getirdiği yükü çarpıcı bir dille örnekler: "Yunan aynaya baktığında ya Büyük İskender'i ya Kolokotronis'i ya da en azından Onassis'i görür. Karagöz'ü ise hiçbir zaman görmez."[17] Buradaki Karagöz'ün Yunan Karagözü olduğunu söyleyelim; alay konusu olan, acınacak durumda olduğu halde önemli bir şahsiyetmiş gibi davranan kişi demektir Yunanca Karagöz.

Millas 2014 tarihli önsözünde Türk toplumunun bu kitap için artık daha olgun olduğu düşüncesini paylaştıktan sonra şu temennide bulunur: "Umarım bu kitabı okuyanlar, muhtemel önyargılarının kanıtı diye okumazlar. Dikkatli okuyucudan benim beklediğim, Yunanların kusurlarına aynaya bakar gibi bakmalarıdır."[18] Zaten başlığın çevirisi resmi Türk anlatısının kullandığı bir sözü çağrıştırır; "Ne Mutlu Türküm Diyene" ifadesinin aynadaki bir yansıması gibidir.

Yunanca'dan Türkçeye yaptığı çevirilere baktığımızda Herkül Millas'ın çevirilerinin göçmenlerin, solcuların, azınlıkta kalanların ve resmi anlatıdan farklı hikâyeler anlatan yazar ve araştırmacıların eserleri

olduğunu görürüz. Kendisi bu konuda şunları söyler: "Edebiyat eserinin iyi olması için ille de sol olması gerekmiyor. Ama sağ ve milliyetçi edebiyatın iyisini henüz görmedim! İyi edebiyat insancıldır, gerçekçidir ve önyargısı çok sınırlıdır." Kendisinin politik arayışları ve yaşadığı topraklardan ayrılmak zorunda kalan bir 'göçmen', dahası milliyetçiliğin resmi anlatılarıyla kavgalı olduğunu düşündüğümüzde neden bu yazarları ve eserleri çevirdiğini anlamak zor olmasa gerek.

Kendisinden bu yazıyı okumasını istediğim Herkül Millas çeviri etkinliği ve kimliği hakkında birkaç önemli şey söyledi: Bunlardan ilki sol kimliği ve sol hareketlerle düşüncesi hakkındadır: "Çeviri yaptığım 1980'li yıllarda solculuğum da 'gerilemişti.' Ben artık kendime sol demiyorum. Bu kelimenin ne anlama geldiğini de bilmiyorum. Kendini sol olarak gören bazı kişilerle kendimi aynı kategoride görmüyorum. Bugün kendime bazen sol gelenekten gelen diyorum. Kimi zaman da liberal sol diyorum."

Buraya olduğu gibi aktarmak istediğim bir diğer yorumu da hangi eserleri, niçin çevirdiği hakkındadır: "Şiir çevirilerimin hemen hemen hepsi okurken sevmiş olduğum şiirlerdir. Ve çoğu da hiç 'sol' değildir. Çünkü ben iyi şiirin sol olmadan olacağına, hatta 'sol kokmaması' gerektiğine inanırım. Seferis'i keşfedince doya doya çevirdim. Çeviri benim için bir tür okuma biçimi oldu. Çevirdikçe daha iyi anladım şiirleri. Zamanla okumak ile çevirmek arasında sınır kalmamış gibi oldu. Anlamak için çevirdim."

Herkül Millas çevirmen kimliğiyle ödüller alır: 1992 yılında Abdi İpekçi Barış (Özel) Ödülü'ne, 1996 yılında Atina Çevirmenler Derneği ödülüne, 2001'de, ikinci kez, Abdi İpekçi Ödülü'ne ve 2004 yılında Yunan Yazarlar Derneği'nin 'Dido Sotiriu' ödülüne layık görülür. Herkül Millas'ın yaptığı edebi çeviriler akademik alandaki arayışlarını destekleyen içeriğe sahiptir. Pek çok çevirmen gibi Herkül Millas da Yunan edebiyatından Türkçeye kendi anlatısına uygun anlatıları çevirmeyi yeğlemiştir.

DAMLA DEMİRÖZÜ - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, ÇAĞDAŞ YUNAN DİLİ VE EDE. ANABİLİM DALI

Yunancadan Türkçeye çevirdiği eserler: Liste en eski çeviriden en yeniye göre sıralanmıştır. Türkçe ilk basımı tarihlerinin yanında yer alan S şiir, R roman anlamındadır. * ile ilave açıklamalar verilmiştir.

Türkçe ilk basım tarihi	Yazar adı	Eserin başlığı	Yayınevi	Eserin Yunanca orijinal başlığı
1979(S)	Yannis Ritsos	Boyun Eğmeyen Ülke[19]	Ankara: Çark Yayınları	Ανυπόταχτη Πολιτεία
1980(S)	Odisseas Elitis	Üç Kitaptan Şiirler	İstanbul: Cem Yayınevi	Επιλογές
1983(S)	Yannis Ritsos	Şiirler	İstanbul: Varlık Yayınları	Επιλογές
1987(S*)[20]	Yannis Ritsos	Dikkatli Ariostos	İstanbul: De Yayınları	Αρίοστος Ο Προσεχτικός
1989(S)	Yannis Ritsos	Rumluk	İstanbul:Varlık Yayınları	Ρωμιοσύνη
1989(S)	Yannis Ritsos	Rumluk Yaşlı Kadınlar ve Deniz	İstanbul: Varlık Yayınları	
1989(S)	Yannis Ritsos	Erotika[21]	İstanbul: Varlık Yayınları	Τα Ερωτικά
1990(S)	Konstantinos Kavafis	Bütün Şiirleri	İstanbul: Varlık Yayınları	Άπαντα
1990(S)	Yorgos Seferis	Bütün Şiirleri	İstanbul: Varlık Yayınları	Άπαντα
1991(S)	Odisseas Elitis	Görünmez Bir Nisan Ayının Günlüğü	İstanbul: Bağlam Yayınları	Ημερολόγιο Ενός Αθέατου Απριλίου
1995(S)	Nikos Gatsos	Bütün Şiirlerinden Seçmeler	İstanbul: Kavram Yayınları	Αμαργός και Επιλογές
1999(R)	Rea Galanaki	İsmail Ferik Paşa'nın Hayatı	İstanbul: İletişim Yayınları	Ο Βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά
2000(S)	Aleksandros Aadamopulos	On İki Artı Bir Yalan	İstanbul: Adam Yayınları	Δώδεκα και ένα ψέματα
2001(S)	Pantelis Eftimiu	Umut Elde Var Bir	İstanbul: Adam Yayınları	Ελπίδα ένα το κρατούμενο
2004(R*)[22]	Akillas Millas	Oğlunuz Yorgos Savaşırken Öldü	İstanbul: Kitap Yayınevi	Έπεσεν Ηρωικώς
2014	Kostas Varnalis	Yakan Işık	2014	
2017(S*)[23]	Nikos Dimu	Ne Mutsuzum Yunan Diyen!	2017	Δυστυχία του Να Είσαι Έλληνας

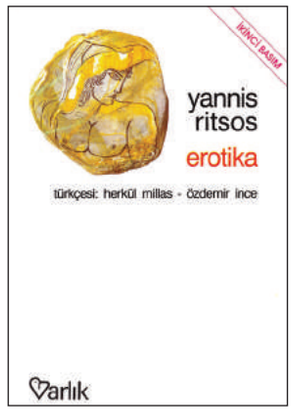
Çevirdiği araştırma eserleri ya da yazdığı araştırma eserleri içindeki çeviriler:

1999		Yunan Ulusunun Doğuşu	İstanbul: İletişim Yayınları	
1995 (A) 2019	Elias Petropulos	Yunanistan'da Türk Kahvesi	İstanbul: İletişim Yayınları yeni basımı İstanbul: Kırmızıkedi	Ο Τουρκικός Καφές Εν Ελλάδι
1998 (A)		Ayvalık ve Venezis	İstanbul: İletişim Yayınları	
2002 (A)	Alexis Heraclides	Yunanistan ve Doğu'dan Gelen Tehlike[24]	İstanbul: İletişim Yayınları	Η Ελλάδα και ο Εξ Ανατολών Κίνδυνος

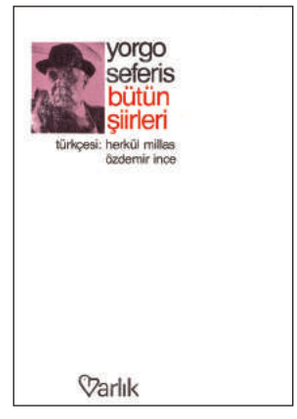
Türkçeden Yunancaya çevirdiği eserler, liste eskiden yeniye doğru sıralanmıştır:

Yunanca çevirinin 1. basımı	**Yazarın ismi**	**Eserin ismi**	**Yazarın ve eserin Yunanca yazılışı, yayın künyesi**
1987	Nazmi Akıman	Su Serper Gibi, Seçmeler	Ναζμί Ακιμάν, Σαν Να Ράντιζε Νερό, Αθήνα: Υάκινθος, 1987
1989	Özdemir İnce	Burçlar Kuşağı	Οζντεμίρ Ιντζέ, Ζωδιακός Κίκλος, İstanbul: 1000 Tane Yayınları, 1989
1995	Yunus Emre	Güldeste	Γιουνούς Εμρέ, Πάλι Ξεχείλισες Τρελλή Καρδιά, Αθήνα: Φλώρος, 1995 (Yunus Emre, Güldeste)**
2002	Can Yücel	Şiirlerinden Seçmeler	Τζαν Γιουτζέλ, Επιλογές, Αθήνα: Γαβριηλίδης, 2002

DİPNOTLAR

1 Öğrencisi olduğum yıllarda hocamdan sıklıkla duyduğum Yunanca bir deyim. Είτε ο γιαλός είναι στραβός είτε εμείς στραβά αρμενίζουμε.
2 Bu makaleyi yazdıktan sonra hocam Herkül Millas'tan metni okumasını rica ettim ve kendisine konu hakkında bazı sorular yönelttim. Yorumları ve cevapları bize iç dünyası hakkında bilgi veriyor. Bu nedenle onun kendi çeviri etkinliği halindeki yorumlarını da okuyucuyla paylaştım.
3 Yaşamı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. www.herkulmillas.com
4 Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, bölümün ve bölüme ait kütüphanenin kurulmasına emek vermiştir.
5 Herkül Milas, *"Türk Romanı ve 'Öteki' Ulusal Kimlikte Yunan İmajı"*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2000.
6 Ηρακλής Μήλλας, Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνικά και Εθνικά Στερεότυπα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001. (*"Yunanların ve Türklerin İmajları: Okul Kitapları, Tarih Yazıcılığı, Edebiyat ve Milli Stereotipler"*)
7 Αγοραστού-Οικονόμου Ιωάννα. Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία, University Studio Press , Θεσσαλονίκη, 1992.
8 Bu bilgiler kendisinin yayımlanmamış anılarından alıntılanmaktadır.
9 Μήλλας, Ηρακλής. Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα:2001, s. 16.
10 Ekonomi ve Siyasal Bilimler Fakültesine bağlı bu bölüm tam olarak Türkiye ve Çağdaş Asya Çalışmaları Bölümü (Τμήμα Τουρκικών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών) adını taşır. 1999-2003 yılları arası Ege (Rodos) ve Makedonya Üniversitelerinde Türk Dili, Edebiyatı ve Siyasi Tarihi dersleri vermiştir.
11 *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. basım 1994.
12 *Çağdaş Yunan Edebiyatı, Ozanlar, Yazarlar, Söyleşiler, Çeviriler*, Dünya Kitapları, İstanbul, 1. basım 2005.
13 *Ayvalık ve Venezis*, İletişim Yayınları, İstanbul 1. basım 1998.
14 Kostas Varnalis, *Yakan Işık*, çev. Herkül Milas, İstanbul: İstos Yayınları, 2014.
15 Florentina Gümüş & Mustafa Zeki Çıraklı, "Slightly Less" or "Slightly More" Home Erotic Cavafy: A Comperative Analysis of the translation of Cavafy's Sensual Poems, *Translation Studies: Retrospective and Prospective Views*, Year XII. Vol.22, 2019 p. 42-52.
16 Herkül Millas, *Çağdaş Yunan Edebiyatı, Ozanlar, Yazarlar, Söyleşiler, Çeviriler*, Dünya Kitapları, İstanbul, 2005, s.17.
17 Nikos Dimu, *Ne Mutsuzum Yunan Diyen!*, çev. Herkül Milas, İstanbul:İstos Yayınları, 2017, s. 26.
18 *A.g.e.*, s. 20.
19 Özdemir İnce ile birlikte.
20 Nesir şeklinde şiirdir.
21 Özdemir İnce ile birlikte.
22 1919-1922 arası cephede savaşan bir erin bulunmuş kart postalların kronolojik sıralanması ile oluşan bir hikaye-kurgudur.
23 Dizeler şeklinde yazılmış aforizmadır.
24 Misailidis Vasilyadis ile birlikte çevrilmiştir.

Cumhuriyet Sonrası Kürt Gençliğinin Eğitiminde Dicle Talebe Yurdu'nun Yeri

BİLAL NERGİZ

1939 YILINDA İSTANBUL'DA KURULAN DİCLE TALEBE YURDU, ÜNİVERSİTE OKUMAYA GELEN KÜRT GENÇLERİNİN BİRBİRİNİ TANIDIĞI, SOSYAL AĞLAR OLUŞTURDUĞU BİR MEKAN OLUŞUNUN YANI SIRA, BU DÖNEMDEKİ MODERN KÜRT KİMLİĞİNİN İNŞASI AÇISINDAN BİR NEVİ KULUÇKA MERKEZİ İŞLEVİ GÖRMÜŞTÜ.

Türkiye Kürtleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından 1938 Dersim olaylarına kadarki süreçte çeşitli ayaklanmalar gerçekleştirmişti. Bu zaman zarfında güç kaybeden Kürtler, çok partili hayata geçişle birlikte farklı bir devlet politikasıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu yeni dönemdeki amaç, Kürt sorununa çözüm bulmaktan ziyade muhalif sesleri eritme ve kendine benzetme düşüncesiydi. Yani Kürtler, ulus-devlet politikasının devamı olarak sisteme entegre edilmek isteniyordu.[1]

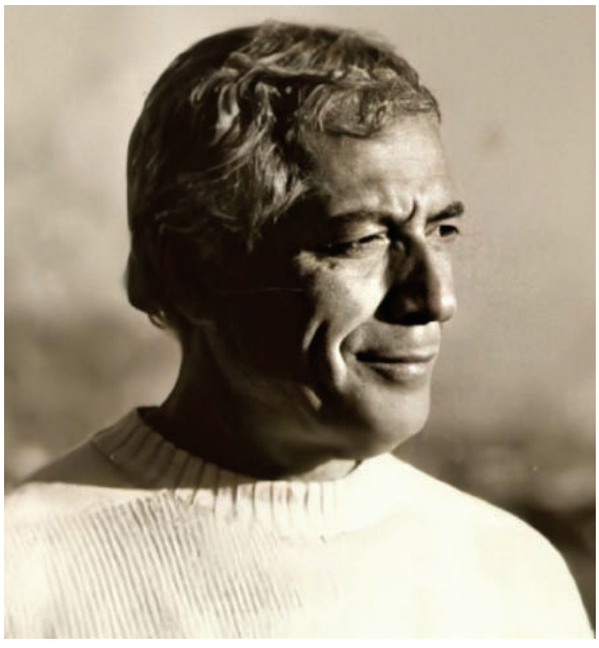
1945 sonrası Batı'ya yönelen ve kısa süre içerisinde ABD kaynaklı dış yardım alan Türkiye, bu yardımları daha çok tarımsal alanda kullanmıştı. Tarımdaki makineleşme zaten zor geçinen köylüyü daha da yoksullaştırmıştı. Sanayi sektörünün az olduğu Doğu ve Güneydoğu için bu durum büyük bir travmaydı. Birçok insan mecburen topraklarını terk ederek Batı'ya göç etmiş, gittikleri yeri memleketleriyle karşılaştırdıklarında Doğu-Batı farkını yakından görmüştü. Bu süreçte kimileri çalışırken kimileri okumaya başlamış, gittikleri şehirlerde birbirleriyle dayanışma halinde hareket etmeye başlamıştı. Bütün bu etkenler Kürtlük bilincinin oluşmasına katkı sağlamıştı. Çok partili hayatın gelişi ve yeni üniversitelerin açılmasıyla daha çok Kürt genci okumaya başlamıştı. Okuyanlar yeni bir Kürt aydın neslinin oluşmasını sağlıyordu. Özellikle 1950'den sonra okuyan Kürt genci misliyle artmıştı.[2]

1940'lı ve 1950'li yıllarda üniversite eğitimi alan birçok Kürt kökenli genç ileriki yıllarda Kürtlerin sesinin duyurulmasında önemli katkılar sağlamıştır. Yakın geçmişin tedirginliğini yaşayan bu gençler, henüz örgütlenme aşamasına gelmemiş olsa da kültürel anlamda birlikte hareket ediyor, yaşadıkları ülkede "Kürt" olmanın ne demek olduğunun farkına varıyordu. Bu anlamda "Dicle Talebe Yurdu" önemli bir boşluğu doldurmuştu. Yani bu ve benzeri yurtlarda Türkiye siyasi tarihinde yer edecek olan Kürt hareketinin tohumları atılmıştı.

Dicle Talebe Yurdu Nizamnamesi

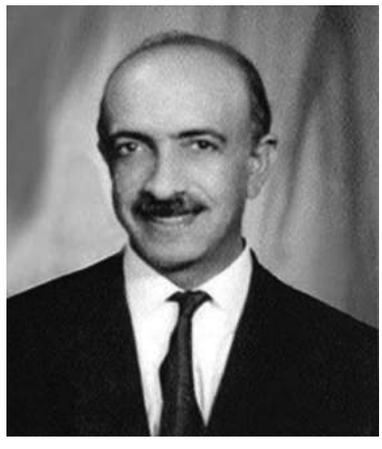
Dicle Talebe Yurdu 1939 yılında İstanbul'un Fatih ilçesinin Şehzadebaşı semtindeki eski bir konakta açılmış, kısa süre sonra Eminönü ilçesi Sultanahmet civarında yer alan Binbirdirek Mahallesi'ne taşınmıştı.[3] Yurtta kalan öğrenci sayısının artması sebebiyle ikinci şubesi Bozdoğan Kemeri'ne yakın bir yerde hizmet vermeye başlamıştı. 1940'lı ve 1950'li yıllarda İstanbul'a Doğu ve Güneydoğu'dan yüksek tahsile gelen az sayıdaki Kürt gençleri çoğunlukla Dicle Talebe Yurdu'nda kalıyordu. Yurt, Cumhuriyet Halk Partisi'nin öncülüğünde dönemin Birinci Umumi müfettişi Abidin Özmen'in ve bazı Kürt kökenli öğrencilerin desteği ile kurulmuştu.[4] Yurdun kurulmasındaki amaç, söz konusu umumi müfettişlik[5] bölgesinde yaşayan lise mezunlarının yüksek tahsilleri sürecinde barınmasını sağlamaktı.[6] Ayrıca imkânı olmayan öğrencilere burs da sağlanıyordu. Belki de devlet nezdinde burada barınan öğrencilerin makbul birer Türk vatandaşı olması hedefleniyordu.

Musa Anter (1920-1992)

Yusuf Azizoğlu (1919-1970)

Faik Bucak, 1919-1966
rudaw.net sitesinden alınmıştır

Yurdun kurucuları arasında Mustafa Remzi Bucak[7], Yusuf Azizoğlu[8] gibi tanınmış Kürt şahsiyetleri vardı.[9] Musa Anter[10] de yurdun kurulmasına yardım etmiş, daha sonra yurdun yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştu.[11] Yurdun ihtiyaçlarını Birinci Umumi Müfettişliği ile gönüllü Doğu ve Güneydoğulu tüccarlar karşılıyordu.[12] Ayrıca Mustafa Ekinci[13], ünlü Kürt şairi Abdürrahim Zapsu[14] gibi kişiler yurt ile yakından ilgileniyordu. Yurt yönetimi tarafından öğrencilere Kürt değerleri anlatılıyor, yöresel oyunlar düzenleniyor, böylece aralarındaki dayanışma artırılıyordu.[15] Mesela senede bir yurdun kuruluş gününü kutlamak adına Taksim Belediye Gazinosu'nda gece düzenleniyor, bu organizasyona bazen milletvekilleri bile katılıyordu.[16] Bu gecelerden birine 30 Mart 1950 tarihinde Celal Bayar, Mükerrem Sarol[17] gibi isimler de iştirak etmişti.[18]

Yurt öğrencileri arasında sıkı hemşerilik ilişkisi yaşanıyordu. Çoğu öğrencinin ailesi Tek Parti Dönemi'nde sürgün edildiği için öğrenciler CHP'ye ve İsmet İnönü'ye karşı düşmanlık besliyordu. Bu yüzden 1945 yılında kurulan ve çok partili rejimin ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) öğrenciler arasında destek görmüştü. Aslında bu partiyi desteklemelerinin tek sebebi CHP iktidarına karşı olmasıydı. Hatta öğrenciler, 1946 yerel seçimlerinde partinin broşürlerini bile dağıtmıştı.[19]

Öğrenciler arasında Doğu ve Güneydoğu'nun geri kalmışlığı, yıllardır baskı altında oldukları, dillerini konuşamadıkları ve demokratik haklardan yoksun olmaları sık sık dile getirilen konuların başında geliyordu.[20] Yurtta kalan öğrencilerin bu tür mevzuları konuşması Kürtlük bilincine katkı sağlıyordu. Bunun yanında yurtta kalan eski öğrenciler yeni gelenlerin kendi aralarında Kürtçe konuşmalarını teşvik ediyorlardı.

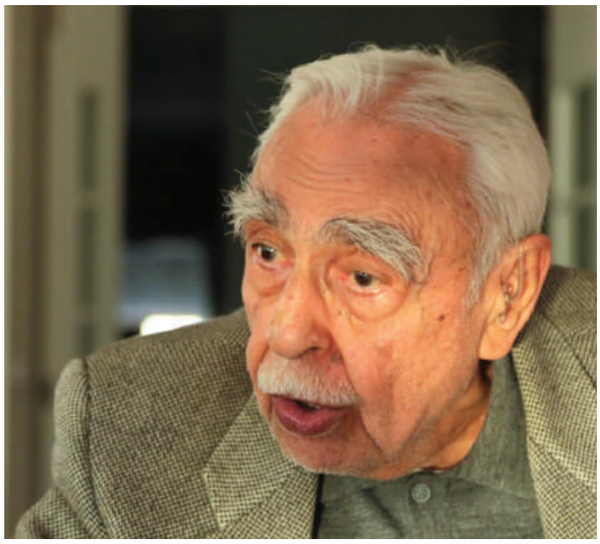
Yurt hayatı içerisinde resmi olmayan bazı örgütlenmeler vardı. Fakat bu oluşumlar kısa süreli, programsız ve kültürel temelde kalıyordu. Örneğin öğrenciler "Siverekliler ve Diyarbakırlılar grubu" olarak ikiye ayrılsa da bu ayrılmanın temelinde bir mücadele veya farklılık yoktu.[21] Sadece Kürtlerin içinde bulunduğu kötü durumun daha iyi duyurulabilmesi için "tatlı bir rekabet" yaşanmaktaydı. Yine buna benzer şekilde Musa Anter'in öncülüğünde yurda gelen öğrencilerin Kürtlük bilincini artırmak için resmi olmayan bir örgüt kurulmuştu. Örgütün amacı, gelen öğrencilere benliklerini kazandırmaktı. Bu yapı içerisinde Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Ziya Şerefhanoğlu[22] ve Faik Bucak[23] ile birlikte beş kişi vardı.[24] Kendi aralarında Doğu ve Güneydoğu illerini paylaşarak talebelerle ilgileniyorlardı. Beyaz, kırmızı ve yeşil renkli, ortasında güneş resmi olan Kürt bayrağı ile silah üzerine yemin etmişlerdi. Beyaz barışı, kırmızı kan ve ihtilali, yeşil renk Kürdistan ve Mezopotamya bereketini, güneş ise Kürt milli dini Zerdüştlüğü[25] temsil ediyordu.[26] Örgütün adı Kürtleri Kurtarma Cemiyeti'ydi.[27] Amaçları Kürtlerin kötü durumunu herkese duyurmaktı.

Tek Parti Dönemi'nde Batı'ya sürgün edilmiş Kürtlerde, "Kürtlük" bilinci erken oluşmuştu. Bu kesimin çocukları sürgün edildikleri yerde liseyi bitirdikten sonra üniversite okumaya başlamıştı. Bu gençler Türkçeyi güzel konuşuyordu. Fakat Doğu ve Güneydoğu'dan gelen Kürt gençleri şiveli konuştuğu için öğrencilik ortamında dışlanabiliyordu. Üniversitede karşılaştıkları Türkçü akımlar ve anadillerinde konuşamamanın verdiği sıkıntı onları daha çok

bilinçlendiriyordu. Yerleşik Kürt gençleri yeni gelen arkadaşlarına Kürt oldukları için nasıl sıkıntı çektiklerini, baskı gördüklerini, haksızlığa uğradıklarını anlatıyor adeta yeni gençliği endoktrine ediyordu.[28] Dolayısıyla yurttaki öğrenciler "Kürt" olmanın ne olduğunu, okumaya geldikten sonra anlamaya başlamıştı.

Yurtta kalan öğrenciler, Kürtlük bilinçlerinin artmasıyla kimlikleri konusunda daha duyarlı hale gelmişti. Örneğin ülkeye girişi yasak olan bazı Kürtçe dergileri gizlice okumaya başlamışlardı. Mesela o dönem Suriye'de çıkan *Hawar Dergisi*'ni takip ediyorlardı.[29] Yine o dönem 1946 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği güdümünde İran topraklarında kurulan özerk "Mehabad Kürt Cumhuriyeti" yurtta kalan öğrencileri heyecanlandırmıştı.[30] Fakat bir sene sonra İran devleti bu yeni oluşumu sona erdirmişti. Bu süreçte olup bitenleri takip eden öğrenciler arasında farklı görüşler oluşmuştu. Kimisi İran'a gidip Kürtlerin yanında savaşmak gerektiğini düşünürken, kimisi de eğitimlerini tamamlayıp meslek sahibi olmanın daha faydalı olduğunu söylüyordu.[31] Sonuçta İran'a gidip savaşan herhangi biri olmamıştı.

Dicle Talebe Yurdu 1955 yılında siyasal gerekçelerle kapatılsa da Kürt gençliği hem bilinçlenmiş hem de aldığı eğitim sonrası birçok alanda çalışmaya başlamıştı. Örneğin yurtta kalanlar arasında olan Yusuf Azizoğlu, 1946'da CHP'den Silvan Belediye Başkanı olmuştur. Daha sonra DP'ye katılan Azizoğlu, 1950'de ve 1954'de aynı partiden Diyarbakır milletvekili olarak görev yaptıktan sonra DP'den istifa ederek Hürriyet Partisi'ne katılmıştı. Ardından 1961'de kurulan "Yeni Türkiye Partisi"nden 1961, 1965 ve 1969 dönemlerinde tekrar Diyarbakır milletvekili olmuş, kısa bir süre "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı" görevinde bulunmuştu.[32] Faik Bucak hukuk fakültesini bitirdikten sonra hakimlik ve avukatlık görevlerinde bulunmuş, 1965'te kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Yine yurtta kalanlar arasında olan Ali Karahan, milletvekilliği ve savcılık görevlerinde bulunmuştur.[33] Bu isimlerin dışında Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Nejat Cemiloğlu gibi daha birçok ismin yolu bu yurttan geçmiştir.[34]

Tarık Ziya Ekinci. independent Türkçe sitesinden alınmıştır

***Hawar* dergisi.** archive.org sitesinden alınmıştır

Üniversitelerin sayısının artmasıyla yurtlar da artmaya başlamış, İstanbul'da Dicle Talebe Yurdu gibi başka yurtlar kurulmuştu.[35] Artık Kürt gençliği daha görünür ve sosyal olmuş, özellikle Beyazıt, Aksaray ve Süleymaniye çevresindeki belli kahvehanelerde bir araya gelip sohbet etmeye başlamıştı.[36] Sonuçta Dicle Talebe Yurdu, Kürt aydın sınıfının oluşmasında önemli bir fonksiyon icra etmiş, sonraki yıllarda gerçekleşecek Kürt siyasi hareketine zemin hazırlamıştı. Çok partili hayata geçiş sonrası Kürtlerin sesini duyuracak kesim bu üniversite gençliği olmuştu.[37]

BİLAL NERGİZ - KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bkz. Bilal Nergiz, *Devletin Kürt Politikası ve Kürt Hareketi 1945-1960* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
2 Aytekin Gezici, *Kürt Tarihi*, Ankara, Tutku Yayınları, 2015, s. 167.
3 Safa Şevket Erkün, "Dicle Talebe Yurdu", İstanbul'da Talebe Yurtları Hakkında Monografik Araştırmalar ve Tatbiki Düşünceler, İstanbul, Kenan Matbaası, 1945, s. 9. Ahşap olan bu konak, Sultan Aziz döneminde hazine nazırının köşkü olarak hizmet vermekteydi. Bkz. Musa Anter, *Hatıralarım*, Diyarbakır, Aram Yayınları, 2013, s. 58.
4 *Dicle Talebe Yurdu Nizamnamesi*, İstanbul, Güneş Matbaası, 1940, s. 3.
5 Osmanlı Devleti, merkezi otoritesini güçlendirmek ve çeşitli dönemlerde aşiret isyanlarını bastırmak amacıyla geçici olarak Anadolu'da Umumi Müfettişlikler kurmuş, 18 Haziran 1913'te "Umumi Müfettişlik Kanunu", 22 Haziran 1913'te ise "Umumi Müfettişlerin Görev ve Yetkilerini Belirleyen

Talimatname" yayımlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrası ise Doğu illerinde asayişi sağlamak amacıyla Erzurum, Van, Bitlis ve Erzincan'ı kapsayan "Müstahlise Müfettişi Umumiliği" kurulmuştu. Bkz. Engin Çağdaş Bulut, "Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler", *CTAD*, S. 21, Bahar 2015, 2011, s. 85. 28 Nisan 1920 tarihinde "Anadolu Olağanüstü Müfettişliği" kurulmuş fakat kısa süre sonra İstanbul hükümeti tarafından 3 Kasım 1920'de kaldırmıştı. Bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İstanbul*, İletişim Yayınları, 2003, s. 34. Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları, umumi müfettişlik konusunu tekrar gündeme getirmiş, 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı kanun ile umumi müfettişlikleri kurmuştu. Bkz. "Umumi Müfettişliklerin Teşkiline Dair Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 634, 16 Temmuz 1927, s. 2873.

6 Birinci Umumi Müfettişliğe bağlı iller; Diyarbakır, Elazığ, Şanlıurfa, Bitlis, Van, Mardin, Siirt ve Hakkari'ydi.

7 Hukuk fakültesi mezunu olan Mustafa Remzi Bucak (1912-1965) Şanlıurfa Sivereklidir. 1950-1954 yılları arası Demokrat Parti (DP) Diyarbakır milletvekilliği yapmıştır. Bkz. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. DÖNEM 1950-1954*, Cilt VII, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s. 313.

8 Memleketi Diyarbakır Silvan olan Yusuf Azizoğlu (1917-1970) tıp fakültesini bitirmiştir. Tek Parti Dönemi'nde ailesiyle beraber Batı'ya sürgün edilmiştir.

9 Yurdun onursal başkanı Abidin Özmen'di. Musa Anter, Özmen'i başkan yapmasaydık yurdu açtırmayacaklarını, asıl başkanın Mustafa Remzi Bucak olduğunu söylemektedir. Bkz. Anter, *a.g.e.*, s. 57.

10 Mardinli Musa Anter (1920-1992) hukuk fakültesi mezunudur. Kürt hareketinin simge isimlerinden biridir. Hayatı boyunca Kürt meselesini dile getiren çeşitli gazete ve dergiler çıkarmıştır. Gençlik yıllarında Kürt öğrencilerin eğitimi ile ilgilenmiş, görüşlerinden ötürü yıllarca hapiste kalmıştır.

11 Kolektif, *Ape Musa- Musa Anter 100 Yaşında*, Ed. Hüseyin Aykol, Diyarbakır, Aram Yayıncılık, 2020, s. 14.

12 Tarık Ziya Ekinci, *Lice'den Paris'e Anılarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 155.

13 Diyarbakırlı olan Mustafa Ekinci (1904-1958), Yusuf Azizoğlu gibi 1950 ve 1954'te DP'den Diyarbakır milletvekili seçilmiş, ardından istifa ederek Hürriyet Partisi'ne geçmiştir. 1957 seçimlerinde milletvekili olamamıştır. Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 315-316.

14 Abdürrahim Zapsu aynı zamanda Musa Anter'in kayınpederidir. Bkz. Anter, *a.g.e.*, s. 65.

15 Gülçiçek Günel Tekin, *Beyaz Soykırım*, İstanbul, Belge Yayınları 2012, s. 184.

16 "Dicleliler Kültür Gecesi", *Cumhuriyet*, 16 Mart 1944, s. 2.

17 Adnan Menderes'in yakın arkadaşlarından olan Mükerrem Sarol, DP döneminde İstanbul ve Edirne milletvekillikleri ve Devlet Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur

18 Anter, *a.g.e.*, s. 52-53. DP, muhalefette olduğu dönemde iktidardan memnun olmayan birçok kesime olduğu gibi Kürtlere de yakın durarak seçimler için elini güçlendirme arzusundaydı.

19 Ekinci, *a.g.e.*, s. 169.

20 *Tarık Ziya Ekinci ile Yapılan Görüşme, 17 Şubat 2016.* Tarık Ziya Ekinci 1925 Lice doğumludur. Mesleği doktorluk olan Ekinci, DP'nin Lice teşkilatının kurulmasında çalışmıştır. Türkiye İşçi Partisi kurulduktan sonra bu partiye katılmış, 1965-1969 yılları arasında aynı partiden Diyarbakır milletvekilliği yapmıştır. Kendisi öğrencilik yıllarında Dicle Talebe Yurdu'yla sıkı irtibat halindeydi.

21 Ekinci, *a.g.e.*, s. 157.

22 Ziya Şerefhanoğlu'nun (1914-1982) memleketi Diyarbakır'dır. Hukuk fakültesi mezunudur. Avukatlık yapmıştır. Bir süre DP'nin İstanbul teşkilatında yer almıştır. İstanbul Eminönü'ndeki bürosu, o dönem Kürt aydınlarının uğrak yeriydi. Bkz. Yavuz Çamlıbel, *Dostlarının Gözüyle Musa Anter*, Ankara FKM Yayınları, 2010, s. 137.

23 Siverek doğumlu Faik Bucak (1919-1966), hukuk fakültesi mezunudur.

24 Anter, *a.g.e.*, s. 59.

25 Zerdüştlük MÖ 6. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar Ortadoğu'nun büyük kısmında hüküm sürmüş üç İran İmparatorluğunun tek tanrıcı dini idi. Zerdüştlükte asıl kıble Güneştir. Bkz. Darmesteter James, *Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, Çev. Fahriye Adsay-İbrahim Bingöl, İstanbul, Avesta Yayınları, 2012, s. 9.

26 Anter, *a.g.e.*, s. 59.

27 Söz konusu gayriresmi cemiyet, arkadaş çevresiyle kalan küçük bir dayanışma hareketiydi.

28 Tarık Ziya Ekinci, *a.g.g.*

29 *Hawar* (Çağrı) dergisi, 1932'den 1943'e kadar Şam'da yayımlanan bir edebiyat dergisidir. Kürtçe-Fransızca çıkmaktaydı. Bkz. Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul, Peri Yayınları, 2011, s. 476. Dergide dönemin ünlü Kürt şair ve yazarlarının eserleri vardı. Siyasi bir dergiden ziyade dilbilime ağırlık veren bir dergiydi. Dergide daha çok Kürt alfabesi, Kürtçe lehçeler, Kürtçe hikâyeler, Kürt yazarların biyografileri, Kürt kültürü gibi konular yer alıyordu. Bkz. Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Kulübü, "Hawar Üzerine Yazılar", *Yazınca*, S. 10, Bahar 2009, s. 9.

30 İran, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere ve SSCB'nin işgaline uğramıştı. Zayıflayan merkezi otorite karşısında Kürtler güç kazanmış ve bunu kullanmak isteyen Rus yönetimi, kendi güdümünde özerk bir Kürt Cumhuriyeti kurulmasına yardım etmişti. Batı, SSCB'nin bu bölgede etkin bir güç olmasını istemiyor ve bölgeyi terk etmesi hususunda baskı yapıyordu. Sonuçta SSCB bölgeyi terk edince İran güçleri 1947 yılında Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin varlığına son vermişti. Bkz. Necefkuli Pısyan, *Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına*, çev. Evdila Piştderi, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001, s. 156.

31 Ekinci, *a.g.e.*, s. 165.

32 Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 311-312.

33 Ali Karahan (1919-2003) Şanlıurfa Sivereklidir. Hukuk fakültesi mezunu olan Karahan avukatlık da yapmıştır. Bkz. Kutlay, *Kürt Tarihini Yeniden Okumak*, İstanbul Peri Yayınları, 2012, s. 380.

34 Nejat Cemiloğlu CHP ve Adalet Partisi'nden on yıl boyunca Diyarbakır Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. https://www.biyografya.com/biyografi/11721, Nejat Cemiloğlu, (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

35 Ömer Ağın, *Kürtler Kemalizm ve TKP*, İstanbul, VS Yayınları, 2006, s. 150.

36 Şefiq Peşeng, *Yaşar Kaya'nın Hatıraları*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2015, s. 62.

37 Örneğin CHP Sinop milletvekili Cevdet Kerim İncedayı 1949 yılında Aydın'da yaptığı konuşmasında Doğu illerinin halkının cahil olduğunu, onları serbest bırakırsak oylarını "ya Hassoya ya Memoya verirler" deyince, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Kürt gençleri Diyarbakır merkezli *Dicle Kaynağı Gazetesi*'ni ziyaret ederek protestolarını ifade etmiş, *Vatan* ve Hürriyet gazetelerine ziyaretler yapmıştı. Ankara'da okuyan gençler de bu protestoya katılmıştı. Diyarbakır'a komşu illerden gelen birçok kişi miting düzenleyerek İncedayı'nın sözlerini protesto etmiş, "biz Hasso ve Memoların çocukları olmakla iftihar ediyoruz" demişti. Bu olay haftalar süren bir tepkiye neden olmuş, Kürt halkının sesinin duyurulmasına vesile olmuştu. Bkz. "Biz o Hasso ve Memoların çocukları olmakla iftihar ediyoruz diyerek protesto ettiler", *Dicle Kaynağı*, 10 Şubat 1949, s. 1.

Osmanlı Tarihinin Farklı Sayfaları

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/kitaplar/

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

Evliliğin Alafranga Yöntemi: Evlilik İlanları*

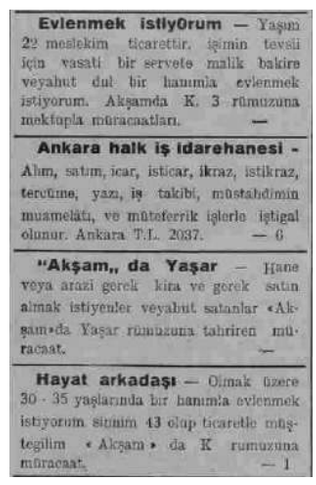
ÖMER OBUZ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖRÜCÜLÜĞÜN YANINDA EVLİLİK İÇİN TARAFLARIN KARŞILIKLI GÖRÜŞEREK/KONUŞARAK ANLAŞMASINA DA ÖNEM VERİLMEYE BAŞLANDI. AİLESİ OLMAYAN VE BİRİLERİYLE GÖRÜŞEREK EVLENEBİLME İMKANI BULAMAYANLARSA GİDEREK TREND HALİNİ ALAN EVLİLİK İLANLARIYLA ŞANSLARINI DENİYORLARDI.

GİRİŞ YERİNE

Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminden itibaren kimi yazılı basında yer almaya başlayan ve Cumhuriyet döneminde popülerliği artan evlilik ilanları incelenmektedir ki asıl odak noktam Cumhuriyet yılları olacaktır. Nitekim bu araştırma için *Akşam*, *En Son Havadis*, *Haber Akşam Postası* ve *Kelepçe*'de yer alan 1929, 1930, 1941, 1942 ve 1949 yıllarına ait kimi ilanlardan yararlandım. Ele aldığım ilanların pek çoğunun benzerliklerinden dolayı dikkat çekici bulduklarımı seçerek analiz etmeye çalıştım. Ayrıca çoğu ilan verenlerin erkeklerden oluştuğunu, dolayısıyla çalışmada daha ziyade onların ilanlarının yer aldığını söylemeliyim.

Bu çalışmada asıl dikkat ettiğim nokta ilanların verildiği yıllardaki koşullar olmadığından, dünya ekonomik bunalımının ve sonrasının malum sosyo-ekonomik etkilerinden pek söz etmeyeceğim. Ancak evlilik ilanlarındaki arayış ve beklentilerin mevcut koşullardan etkilenmiş olduğunu, yani ilanların en önde gelen parametresinin ekonomik kaygılar olduğunu da belirtmeliyim.

Evlenmek istiyOrum — Yaşım 22 meslekim ticarettir. işimin tevsii için vasati bir servete malik bakire veyahut dul bir hanımla evlenmek istiyorum. Akşamda K. 3 rümuzuna mektupla müracaatları. —

Ankara halk iş idarehanesi - Alım, satım, icar, isticar, ikraz, istikraz, tercüme, yazı, iş takibi, müstahdimin muamelâtı, ve müteferrik işlerle iştigal olunur. Ankara T.L. 2037. — 6

"Akşam„ da Yaşar — Hane veya arazi gerek kira ve gerek satın almak istiyenler veyahut satanlar «Akşam»da Yaşar rümuzuna tahriren müracaat. —

Hayat arkadaşı — Olmak üzere 30 - 35 yaşlarında bir hanımla evlenmek istiyorum sinnim 43 olup ticaretle müştegilim «Akşam» da K rumuzuna müracaat. — 1

Gazetede yer alan iki evlilik ilanı
Akşam, 22 Ağustos 1930

Bilindiği gibi eski zamanlarda kadınlar ile erkeklerin bir araya gelip söyleşmeleri pek kolay olmadığından evlilik, ancak başkalarının aracılığıyla mümkündü. Adına görücülük denen bu yöntem 20. yüzyıla dek Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü bir ananesi olarak varlığını sürdürdü.[1] Basit bir mantığa dayalı bu yöntemde anne, akraba ve/veya konu komşu gibi kadınlardan oluşan görücüler kimi zaman önden haber vererek kimi zamansa çat kapı kız görmeye giderlerdi.

Kabul etmeli ki görücülük usulü, kadınlar için ziyadesiyle onur kırıcı olabiliyordu. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde eleştiri oklarının hedefi olmasının temel nedeni de bu durumdu. Değişen koşullarla birlikte bilhassa erken Cumhuriyet döneminde görücülüğün yanında evlilik için tarafların karşılıklı görüşerek/konuşarak anlaşmasına da önem verilmeye başlandı. Hatta bazı gazetelerde kadınların evleneceği kişiyi görmesi ve önceden konuşması gerektiğine yönelik tavsiyeler veriliyor, "görücü ile evlenmek çıkmaza sapmak" olarak nitelendiriliyordu.[2] Gerçekten de artık kadınlar ve erkekler balolarda, aile toplantılarında, misafirliklerde, sinema ve tiyatrolarda birbirleriyle tanışmaya başladı. Ailesi olmayan ve birileriyle görüşerek evlenebilme imkanı bulamayanlarsa giderek trend halini alan evlilik ilanlarıyla şanslarını deniyorlardı.

KADINLAR NE, ERKEKLER NE İSTER?

Mektup ve ilan yoluyla tanışma, aslında Amerika'da yaygın bir yöntem haline gelmişti. Taraflar yaş, eşkal, meslek ve beklentilerini ilanlarla paylaşıyor ve bir talipli çıkarsa etkileşim hızlandırılıyordu.[3] Görünüşe göre modern zamanlarda basının genişleyen imkan kapasitesi, çöpçatanlığı içeren bir potansiyeli açığa çıkarınca gazete ve dergiler evlilik ilanları yayınlar olmuştu. Evlenmek isteyenler pek yorulmadan kendi isteklerini özgürce şart koştukları bu mecraların kabiliyetlerinden faydalandılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde *Musavver Malumat-ı Nafia*, *Vakit* ve *İzdivaç*'ta sütunları süsleyen evlilik ilanları,[4] biraz da toplumsal

Aşk ve İzdivaç İlânlarının Garip Şekilleri

Dünyanın hemen her tarafında ilân ile evlenmek modası, temelleşmiş bir âdet hükmünü aldı. Fakat bu âdetin her memlekette kendine mahsus bir şekli vardır. Bu şekilleri ayrı ayrı gösterebiliriz :

Fransada — Fransa ilânlı aşk maceralarının en zengin memleketidir. Fakat her bir bir roman olan bu ilânları okuyup anlamak için Fransaca bilmek kâfi değildir. Çünkü bu ilânları verenler, ilânî âdeti tasarrufla da kullanırlar. Ve meselâ «genç kadın» manasına olan «jeune femme» yerine «J. F.» harflerini kullanırlar. Bazan bu tasarruf, içinden çıkılmayacak bir mahiyet alır ve bir şifre gibi halledilmesi lâzımgelir.

Meselâ geçenlerde birinde şu şekilde bir yazıya tesadüf ediyorsunuz: "Lyonlu g. k., 26, gü. zi, mü, has, ni konarak, es. ma, veya nos ahlâ bir ad. ev. isteı.»

Bunun manası şudur:

«Lyonlu genç bir kız. 26 yaşında güzel, sedi, müteverru ve hassastır. Miras konoeaktır. Kabil, memur veya meslek sahibi, ahlâklı bir zabıtla evlenmek istiyor.»

Doktor Warner namında bir müellifin Avrupada yazılan bu cinsi ilânların 1800 ünü tetkik etmiş ve bunların mali vaziyetlerini anlamaktan çekinmek gösteriş, tahsil, ve mânevî meziyetler alâmetleri verildiğini

Söz konusu haberde, dünyada moda halini alan evlilik ilanlarının her ülkede kendine özgü bir biçim aldığı anlatılmaktadır
Tan, 17 Ocak 1938

bir vazifenin parçasıydı. Bunun önde gelen nedeni savaşların etkisiyle ailelerin dağılması ve dulların sayısının artmasıydı. Nitekim işe ihtiyacı olan kadınlara iş bulmak için kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, iyi bir düşüncenin mahsulü olarak mesela *Vakit* gazetesi aracılığıyla evlilik ilanları da vermeye başlamıştı.[5] Böylesine bir yöntemin özellikle kimsesi olmayanlar için oldukça işlevsel olduğu anlaşılıyordu. *Süs*'te yayınlanan bir ilana göre eğitimli 28 yaşındaki bir memurun kimsesi yoktu ve geleneksel yöntemleri de reddettiğinden evlenmek için ilan vermeyi tercih etmişti. Nitekim kendisine bir talipli olursa, bu başyazara müracaatla ve onun delaletiyle mümkün olacaktı.[6]

Evlilik ilanlarında işleyiş genellikle şöyle olurdu: Kişiler örneğin Şövalye, Herkül, Hülya gibi ya da isim ve soy isimlerinin ilk harfleriyle oluşturdukları rumuzlarla ilan verirlerdi. Bazılarının ilanlarında, kendilerine talipli olursa diye açıktan adresleri olurdu. Mahremiyete önem verenlerse ilanlarına adres bırakmazlardı. Bu durumda ilan sahibiyle tanışmak isteyen kişi mektup yazardı ve söz konusu gazete/dergiye gönderirdi. Gazete/dergi mektup hangi rumuza gelmişse, ondan bahsederek mektubu aldırınız şeklideki bir ilanla durumu haber ederdi.

Elbette Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e konsept aynıydı ama kişiye ve zamana göre beklentilerde değişimler söz konusuydu. Örneğin eski izdivaç ilanlarından birinde kişi, fazlasıyla saç meraklısı olduğunu belirterek aradığı adayın saçlarının uzun olmasını istiyordu. Cumhuriyet dönemindeki bir ilanın sahibi ise kısa saç modasından etkilenerek eş adayının saçlarının "alâgarson" kesik, yani kısa olmasını arzu ediyordu.[7]

Kadınlar bazen esnaf ve tüccar, bazı dönemlerdeyse öğretmen, memur, mühendis arıyordu. Örneğin muhtemelen İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle 1941 yılında bazı kadınlar subayları tercih etmeye başlamıştı. Benzer şekilde 1940'lardan sonra aranılan şartlar arasında Türk ırkından olmak olmaya başladı. 1941 yılında 29 yaşındaki bir genç evleneceği kişide aradığı üç şartın ilkini Türk, ikincisini en az orta tahsilli ve üçüncüsünü de evi ya da bir gelirinin olmasına bağlıyordu.[8] 1949 yılındaki ilanda ise H.O. rumuzlu kişinin tercihi gelin adayının esmer olması, soyunun temiz ve ırkının Türk olmasıydı.[9]

Temiz bir ailesi, adayın kendisininse "namuslu" olması çoğu ilanda yer alan temel kriterlerdendi. İlginç olan, ilan veren erkeklerin çoğunluğunun kadınlardan maddi beklenti içerisinde olmalarıydı. Üstelik bu beklenti yalnızca Cumhuriyet devrine has değildi. *Musavver Malumat-ı Nafia*'da yer alan bir ilan aynen şöyleydi:

"Ben fakirim, gönlüm kibardır. Memuriyet katiyen istemem. Sinnim yirmi beştir. Yaşıma göre bir kız veya dul kadınla izdivaç etmeye karar verdim. Elimden her şey gelir. En ziyade merakım ticarete... Alacağım hanımın yüz, yüz elli lirası bulunmak şarttır. Bu para ile ticaret etmek ve muvakkat bir zaman için kendisiyle beraber gezmek isterim. Halim olsun, terbiyeli olsun, güzel olsun... Bu paraları yiyip bilahare terk edeceğim hatıra gelirse de kefil göstermeye hazırım. Ben gencim, yakışıklıyım, fakat kendimi satmıyorum."[10]

Bekârlar, niçin evlenmiyor sunuz?

Bekâr İstanbullular "Son Posta,, nın sualine cevab veriyor

Anket devam ediyoruz:

● **Kudret Cemil (muharrir, Belediye, Türbedar sokak):**

— Evlenmek iyi şey, güzel şey.. fakat evlenilikten sonra mes'ud olamamak ta var. Bu takdirde aile hayatı, gerek zevgerekse nevce için bir cehennem azabı oluyor. Hele çocuk, bu uzuvların en yüklü tarafı onun sırtına biniyor. Karı ve kocanın bu daimî huzursuz hali çocuğu daha hiçbir şey bilmediği ve cemiyeti evinin hudutları içinde tanıyabilen en körpe çağında manen yıkıyor. Bence bu mahzuru ortadan kaldırmanın tek çaresi evlenmek gibi ayrılmağı da kolaylaştırmaktır.

Niçin evlenmiyorsun? diye soruyorsunuz. Gençlikte vukubulacak izdivaç olsa olsa bir aşk izdivacı olabilir. Bu ise tehlikelidir. Daha balayında yukarıdaki mahzurlar ortaya çıkacaktır. Fakat otuz beş kırk yaşlarında yapılan bir izdivaç daha makul olabilir; tehlikesi nisbeten azdır. Bunun için biraz olgunlaşmanı bekliyorum.»

● **Kâmil Türkhan (Şehremini Saraymeydanı):**

— Otuz lira aylıklı bir amelеyim. Yapa yalnızım; kimsem yok. Evlenmek, ev barkı sahibi olmak istiyorum. Fakat aylıklarımı ev sefaletine kurban etmek istemiyorum. Bir defa hayat şartlarını ele alalım: Berbad. Yüz lira maaşı olmıyan bir adamın evlenmeğe kalkması saçmadır. Sonra bugünkü bukalâ mevzuatımıza bir göz atalım: Evlenmek daha kolaylaştı, iyi, âlâ.. fakat anlaşamadınız, yahud karınız fena çıktı. Hayatınız bir cehennem oldu. Yapılacak en basit hareket bu kârı kocayı ayırmaktır. Hem de süratle.. fakat iki seneden aşağı adliye koridorlarını koşuşturmaktan kurtulamazsınız. Evlenmeği teşvik etmek istiyorsak, hayatı ucuzlatmak, evlilere imtiyazlar vermek ve boşanmağı makul olarak kolaylaştırmak lâzımdır.»

● **Sait Mergen (Kuledibi Yazıcı sokak):**

— Ben eli yüzü düzgün, akça pakça bir genç kızla evlenmek istiyorum. Kazanım fena değil.. fakat biraz çirkinim. Bu yüzden beni hiç kimse beğenmiyor. Evlenmeğe razı olanları da benim görüm tutmuyor. Bu yüzden evlenemiyorum bir türlü.. demek oluyor ki şimdi iyi ahlâktan ziyade yüz güzelliği arıyor. Ne yapalım biz de talihimize küser otururuz.»

● **Mustafa Barlas (Yenikapı, Mustafakemalpaşa caddesi):**

Erken Cumhuriyet döneminde evliliğin yöntemleri kadar bizzat evlilik kurumunun kendisi de sorgulanır olmuştu
Son Posta, 5 Haziran 1939

Mülk ve servete yönelimin açıkça ifade edilişi belki takdire şayandı fakat vazgeçilmez kriter olarak belirlenmesi daha baştan soru işaretleri doğurmaktaydı. Zira konu evlilikten ziyade ticareti çağrıştırıyordu. Gerçi evlilik için sevginin önemli olduğunu söyleyenlerin sayısı az değildi ancak yine de neredeyse herkes maddiyatı önemsiyordu. Doğrusu kanaatkârlığın anlamı da değişmişti. Bir kadın evleneceği kişinin fevkalade zengin olmasını istemiyorsa da sözgelimi arzu ettiği zaman baloya ya da bir eğlence yerine götürülebilmeli, istediği elbise veya manto yaptırılabilmeliydi.[11]

Neden evlenmediğini izah eden 27 yaşında iki yabancı dil bilen, üniversite tahsilli birinin anlatımına bakılırsa iki defa evlenmek istemiş ancak mümkün olmamıştı. Bunun nedeniyse her ikisinin de giysi ve sinema gibi maddi şeyleri şart koşmalarıydı. Nitekim

ikisinden neden vazgeçtiğini oldukça rasyonel şu cümlelerle izah ediyordu: "Benim ile mi evlenecekler, Kalivrusi (İstanbul'un ünlü çeyiz/terzi dükkanı) veya Park Otel ile mi?"[12]

Hem günlük hayatın akışı içerisinde hem de evlilik ilanlarında, maddiyat öncelenen kriterdi. İlanlar, evlilik maksadıyla flu kimlikleri aynı amaç için bir araya getiriyordu ama aynı zamanda gazete ve dergiler bütün Türkiye'ye açık, devasa bir mecrada sayısız rakip demekti. Doğal olarak adayların arasında rekabet vardı, rekabetse kişiyi sonuca ulaştıracak farklı meziyetleri gerekli kılıyordu. Vahşi kapitalist düzende en büyük artı belirttiğim gibi mal - mülk, servet ve meslekti. Kadınınsa yine geliri önemliydi, ancak bakireliği, "temizliği/namuslu"[13] oluşu, güzelliği ve ev işlerine vukufiyeti de aranılıyordu.

"Siyah kaşlı, siyah gözlü ve çok yakışıklı bir gencim. Boyum 1.70, yaşım 22'dir. Çok kazançlı bir sanat sahibiyim. Elan ücretliyim. Kendi namıma çalışabilmem için 25-30 bin lira gibi bir paraya ihtiyacım vardır. Hayatta sigaradan başka içki kullanmam. Saadeti evinde arayanlardanım (...) Şen ve daima güler yüzlü olduğumu ilave etmeliyim. Bayanda aradığım vasıflar: Yukarıda belirttiğim maddi imkanı mevcut ve güzel olması şarttır."[16]

Erkeklerin çok sık talep ettiği bu istekler, sadece zanaatkarlardan değil memurundan öğrencisine geniş bir kesimden geliyordu. Yine örnek olması açısından ifade etmeliyim ki bir memur aradığı konforlu hayatı kendi kazancıyla temin edemediğinden tahsilli genç ve güzel biriyle evlenmek isterken[17] 21 yaşında eczacılık mektebinde okuyan kimsesiz başka bir gençse kendisini okutması şartıyla kız ya da dul biriyle evlenmeyi umuyordu.[18]

ZAMAN, EVLİLİK YÖNTEMLERİNİ DE ETKİLEMİŞTİ. NİTEKİM İLANLAR VASITASIYLA EVLENME USULÜ, 20. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İTİBAREN YAYGINLAŞMIŞ, KİMİLERİ SÜRELİ YAYINLAR ARACILIĞIYLA MÜSTAKBEL EŞLERİNİ ARAMAYA BAŞLAMIŞLARDI.

Kadınlar Arasında Bir Anket

Kimlerle Evlenmek Istiyorlar?

Yazan: Fikrek Adil

Gazetelerde artan evlilik ilanları, Fikret Adil'e böylesine bir yazı yazdırtmıştı. Adil, bu yazısında kadınların evlilikten beklentilerini ve arayışlarını konu edinmişti. *Tan*, 10 Eylül 1941

Evlilik ilanlarının dikkat çeken bir tarafı, beklentisi yüksek olanların kadınlar değil, erkekler olmasıydı: İşini genişletmek isteyen,[14] bir atölye açabilmek için geliri olan birini arayan ya da şoförlük yapabilmesi için kendisine taksi alması şartını koşan erkeklerin en azından öncelikli dertleri sanki evlenmek değildi.[15] Görünüşe göre erkekler, öncelikle çalışarak elde etmeleri zor olan daha müreffeh bir hayata ve statüye erişmek için de şanslarını deniyorlardı. Bu tarz beklentileri olanlar, ilanlar arasında sivrilebilmek ve isteklerine karşılık bulmak için farklı şeyler vaat etmek gerektiğinin farkındaydılar. Yakışıklılık, çalışkanlık, ahlak bunlardandı. Gerçi ilan sahipleri çoğunlukla arkadaşlarına, akrabalarına ya da komşularına referanslarla güzel, ahlaklı ve çalışkan olduklarını aktarıyorlardı ama bazıları doğrudan söyleyerek şansını artırmaya çalışıyordu:

Evlilik ilanlarının bizlere gösterdiği bir başka nokta arayış içerisinde olanların "Batılı" özelliklerini ön plana çıkarmasıydı. Kişiyi o dönemlerde Batılı yapan Fransızca konuşmak ve piyano çalmaktı. Bu kabiliyetlere verilen önem bir süreklilik göstererek erken Cumhuriyet dönemine de sirayet etmişti. 1918 yılında *İzdivaç*'ta yayınlanan bir ilanda iyi bir aile mensubu ve geleceğinin parlak olduğunu iddia eden bir genç, kendisiyle yolculuklara çıkabilecek bir eş ararken ilanına şu şartları eklemişti:

- Nezih ve namuslu olması,
-Almanca ya da Fransızca dillerinden birini bilmesi,
-Piyano çalabilmesi,
-Hâli ve vaktinin yerinde olması.[19]

Biliyoruz ki Batılı bir lisanı konuşabilmek ve/veya piyano gibi bir enstrümanı çalabilmek tartışmasız biçimde "medenilik" göstergesiydi. Genellikle Fransızca bilenlerin, piyano çalanların ya da tahsil görmüşlerin aradığı kişilerse yine tahsil görmüşler oluyordu. Bir hanım, 1930'da verdiği ilanda 20 yaşında ve sarışın olduğunu, Fransızca ve piyano çalmayı bildiğini vurguladıktan sonra 25 - 30 yaşlarında mühendis veya öğretmen bir gençle evlenmek istediğini belirtiyordu.[20] 1941 tarihli bir başka ilandaysa Güngör rumuzlu kadının benzer özellikleri ve beklentileri vardı: "Tahsilim lisedir. Fransızcayı iyi bilirim. Boyum 1,60, kilom 60'dır. Kumralım, oldukça güzel sesim de dinlenecek gibidir. Endamım mütenasiptir. Ev işlerine vakıfım. Ciddi bir subayla izdivaç etmek istiyorum."[21]

Bu tarz ilanların yanında sayısı daha sınırlı olan, geleneksel arayışların da olduğunu söylemeliyim. Bir ilan aynen şu şekildeydi: "Çatık kaşlı bir köylü çocuğuyum. Sanatım tesviye ve tornacılıktır (...) Köyde bağım ve bahçem vardır. Hayatta 16 yaşlarında bir erkek

Pek çok evlilik ilanının yayımlandığı *Kelepçe* dergisindeki "Evlenme Köşesi"
Kelepçe,
5 Mart 1949

Evlenme Köşesi

İraklı iki genç evlenmek istiyor

★ Doğma büyüme İstanbullu'yum. Yaşım 22, boyum 1,70, kilom 70 tir. Kara kaşlı, etâ gözlü, yakışıklı, sigaradan başka içki iç meyen ve kumar oynamayan temiz ahlâklı bir gencim. Hâlen meslek mektebimin birinde son sınıf talebesiyim, hayata atıldığım zaman 26 lira asli maaşlı devlet memuru olacağım.

Bana maddi yardımda bulunacak 18-20 yaşlarında esmer güzeli, aynı zamanda namuslu bir bayanla evlenmek istiyorum.

İsteklilerin (Tuna) rümuzuna müracaatları.

★ Yaşım 28, boyum 1,70, kilom 60, beyaza bir gencim, kendimi İaeviyim, aylık gelirim 300 liradır, Irak petrol şirketinde çalışıyorum. Kendime uygun, münasip vücutlü 18-20 yaşında pembe-beyaz, güzel olması şart olan bir kızla evlenmek istiyorum. Ciddi tekliflerin iade edilmek üzere bir resimle taliplerin «K. I. P.» rümuzuna müracaatları.

★ Ben Iraklı Kerkük Türklerinderim, tek arzum bir Türk kızı ile evlenmek istiyorum.

Yaşım 22, boyum 1,80, kilom 70, esmer bir cencim. Çalıştığım Irak petrol şirketinde 300 lira aylık alırım, sigaradan başka içki kullanmıyorum. Bir bayanın maddi ve manevi istediği bütün evsafı taşıyorum. Kendime uygun mütenasip vücutlü, yaşı 19 dan aşağı, beyaza - kırmızı (güzel olması şartlıdır), en aşağı ilk okul mezunu, iyi kalb ve iyi ahlâk sahibi bir kızla evlenmek istiyorum, ciddi tekliflerin iade edilmek üzere bir resimle «N.Ç.E.K.» rümuzuna müracaatları rica olunur.

II. TEPESİ CİNAYETİ

WX rumuzuna 3, S. Gül'e 1, Güven rumuzlu kişiye ise tam 7 müracaat olduğu haber ediliyor
Kelepçe, 26 Mart 1949

Evlenme Köşesi

Güven rumuzuna 7 talip çıktı

ALDIRINIZ:

WX rumuzuna 3, S. Güle 1, Güvene 7, Fotografa 1 talip çıkmıştır.

★ Aslen Akseki'liyim, 28 yaşındayım, 1.65 boyunda, 50 kilo ağırlığında sarışın ve güzel değecek tipteyim. İyi bir aileye mensup olmakla beraber hayatta içki ve kumar nedir bilmem. Daima ticaretle meşgul olurum. Hayatta bir kardeşimden başka kimsem yok. Aylık gelirim (150) liradır. Eşimde aradığım vasıflar: Temiz bir aileye mensup olması, temizliğe gayet titiz olması, zengin denecek şekilde bulunması tercih edilir. İsteyenlerin bir fotoğrafla (Gizli Çiçek) rümuzuna müracaat etmeleri.

★ Yaşım 42, boyum 1,85, kara gözlü kara kaşlı bir erkeğim. Dinime sadık olup beş vakit namazımı kaçırmam. 3 çocuk sahibiyim. Aylık kazancım 500 liradır.

Evlenmek istediğim bayanda ki vasıflar: Zengin olması, yaşı 35 ten yukarı olması, boyu 1,60 dan aşağı olmaması, çocuklara karşı düşkün olup, beni her hususta tatmin etmesi şarttır.

Ehli keyif bir adam olduğumdan, tatlı dilli, güler yüzlü olanlar tercih edilir. Teklifim ciddidir. Arzu edenlerin «Ehlikeyif» rümuzuna bir resimle bildirmeleri rica olunur. Resimler aynen sahiplerine iade edilecektir.

★ Yaşım 30, kilom 66, boyum

kardeşimden başka kimsem yoktur, eşimde aradığım huylar köylü olması şarttır, Müslüman ve beş vakit namazını kılması ve fakirler tercih olunur".[22] Benzer bir ilanın sahibi bir kadının arzuladığı ise memurluğu bırakıp ev kadını olmaktı: "19 yaşındayım. Esmer, orta boylu, kara kaş ve gözlü siyah saçlıyım. Sunilikten hiç hoşlanmayan, samimi bir tabiatım var. Süsü gençliğin tabiat vergisi olan ziynetlerimde bulurum. Arkadaşlarım ve muhitimdekiler beni cana yakın ve şirin bulduklarını söylerler."[23]

Erkeğin maddi durumu yerindeyse mesela güzellik öncelenen şart oluyordu. 1949 yılında, bir ilan sahibi, otel, çiftlik, ev ve dükkanları olduğunu, hayatının ise çapkınlıkla geçtiğini belirterek bunların boş olduğunu anladığını söylüyordu. İlanıyla, "mazisi olmayacak" boyu 1.69 kilosu 60'dan aşağı olmayacak "çok güzel" bir kadın aradığını duyuruyordu.[24] Kadınların zengini ya da güzeli, rakiplerine karşı henüz başından avantaj sağlasa da mesela ev işlerini bilmesi ve/veya biçki-dikişten, terzilikten anlamaları da tercih sebebiydi. İzmir'den Seyfi, aradığı hanımın siyah saçlı, siyah gözlü ve biçki yurdundan mezun olmasını istiyordu.[25] Zengin bir tüccarsa ev işlerinden tamamen anlayan birini arıyor, terzilikten anlayanları tercih edeceğini söylüyordu.[26]

İlan verenlerin kimliklerinin gizli oluşu, yani tanınmamanın verdiği özgüvenle hareket edenler; isteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara misali sınırları zorlayan isteklerde bulunuyorlardı. Mesela biri, ilan hukuki olmadığından yayınlanmasa da derginin açıklamasından anlıyoruz ki ikinci bir kadın ile evlenmek istiyordu. Ancak elbette bu ilan yasalara uygun olmadığından yayınlanmadı: "Medeni Kanun sarihtir. Böyle bir izdivaca imkân yoktur. Bu sebeple yazınızı neşredemeyeceğimizi üzülerek bildiririz. Eşinizin muvafakati, ancak nikahın feshi ile tahakkuk ederse başka bir yazınızı gönderebilirsiniz."[27]

Hukukî ya da ahlakî açıdan herhangi bir sorun teşkil etmese de tuhaf bir başka isteğin sahibi 21 yaşındaki hanımdı. O, doğrusu evliliği Amerika'yı görmek için istiyordu. Bu yüzden Amerika'da yaşayan bir Türk ile evlenmeyi umuyordu.[28] Bir başka ilanın sahibi 28 yaşındaki Esmer rumuzlu bir erkekti. Söylediğine göre tek kusuru her gün alkol kullanmasıydı ancak bunun da güya sadece kendi kesesine zararı dokunuyordu. Aradığı ve şart koştuğu, kendisini içkiden vazgeçirecek olgun bir kadındı.[29]

SON SÖZ

İlan sahiplerinin beklentilerine bakılırsa evliliğe dair motivasyonları birbirine çok benziyordu. Kimi aşırı istekler bir kenara, insanlar temelde daha müreffeh bir hayat umuyordu. Haliyle ilan verenler çoğunlukla yoksullardan oluştuğu için mahrum olduklarını önceliyorlardı. İstedikleri zenginliğe ya da güzelliğe karşılık, karşı tarafa ya fiziksel özelliklerini ya ne kadar iyi bir ahlaka sahip olduklarını, çalışkanlıklarını ya da el becerilerini sunuyorlardı.

ÖMER OBUZ – VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu çalışma 25-26 Kasım 2020 tarihinde Van'da düzenlenen Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

1 Görücülük ve görüşücülük bahsiyle ilgili olarak bkz. Toprak, Z. (2017), *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*, İstanbul: Doğan Kitap, s. 157-165.

2 Hanım Teyze, (21 Eylül 1930), Genç Kızlar Nasıl Evlenmelidirler?, *Son Posta*, s. 5.

3 *Aylık Mecmua*, Mart 1927, s. 6.

4 Bu dergiler ekseninde Osmanlı dönemi evlilik ilanlarıyla ilgili çalışmalar için bkz. Toprak, Z., (Mart 1988), Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları, *Tarih ve Toplum*, (51), s. 44-46. *Musavver Malumat-ı Nafia, Vakit ve İzdivaç*'ta yayınlanan ilanlar üzerinden yapılan bir çalışma için bkz. Yaşar, F. T., (2019), Evliliği Kolaylaştırmak: Geç Dönem Osmanlı'da İzdivaç İlanları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, 8(4), s. 2592-2609.; Özlük, N., (Haziran 2016), İzdivaç Dergisinin Evlilik ilanları İle Günümüzün İzdivaç Programları Adaylarının Talepleri Arasında Bir Mukayese", *Kesit Akademi Dergisi*, 2(4), s. 73-83.

5 Yaşar, (2019), *a.g.e.*, s. 2593.

6 *Süs*, 18 Ağustos 1339, s. 13.

7 Hikmet Feridun, (20 Eylül 1929), Bir Çırpıda İzdivaç İlanları, *Akşam*, s. 3.

8 *En Son Havadis*, 20 Temmuz 1941, s. 4.

9 *Kelepçe*, 9 Nisan 1949, s. 8.

10 *Musavver Malumat-ı Nafia*, 17 Nisan 1330, s. 163.

11 Adil, F., (10 Eylül 1941), Kadınlar Arasında Bir Anket - Kimlerle Evlenmek İstiyorlar?, *Tan*, s. 3.

12 Adil, F., (13 Eylül 1941), Kadınlar Arasında Bir Anket - Kimlerle Evlenmek İstiyorlar?, *Tan*, s. 4.

13 18 yaşında namuslu bir aile kızı evlenmek istiyor. (L. N.) Hanım rumuzu ile muhabere etmek ve şeraiti anlamak mümkündür. Bkz. *Akşam*, 11 Ağustos 1929, s.6. Temiz bir aile kızıyım. 27 yaşındayım. Muhtaç olmayacak kadar idarem vardır. 35-40 yaşlarında oldukça tahsil görmüş bir erkeğe muhtacım. Arzu eden adres ve hüviyetini *Akşam*'da N. S. rumuzuna tahriren bildirsin. Bkz. *Akşam*, 16 Teşrinisani 1930, s. 10.

14 *Akşam*, 19 Ağustos 1930, s. 10.

15 *Kelepçe*, 2 Temmuz 1949, s. 8.

16 *Kelepçe*, 26 Şubat 1949, s. 8.

17 *Haber Akşam Postası*, 21 Şubat 1942, s. 4.

18 *Haber Akşam Postası*, 30 Eylül 1942, s. 5.

19 *İzdivaç*, 6 Haziran 1918.

20 *Akşam*, 14 Eylül 1930, s. 10.

21 *En Son Havadis*, 1. Birinciteşrin 1941, s. 4.

22 *Kelepçe*, 16 Temmuz 1949, s. 8.

23 *En Son Havadis*, 29 Temmuz 1941, s. 4.

24 *Kelepçe*, 26 Mart 1949, s. 8.

25 *Akşam*, 28 Ağustos 1929, s. 6.

26 *Kelepçe*, 29 Ağustos 1949, s. 8.

27 *Kelepçe*, 9 Temmuz 1949, s. 8.

28 *Akşam*, 2 Temmuz 1929, s. 6.

29 *En Son Havadis*, 1 Birinciteşrin 1941, s. 4.

1944 Ayvalık Depremi*

GÖKTUĞ İPEK

AYVALIKLILAR BİR ÖNCEKİ GÜN BÖYLE BİR GECEYE UYANACAKLARINI MUHTEMELEN AKILLARINDAN GEÇİRMEMİŞLERDİ. İŞGAL, MÜBADELE, 2. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK SIKINTILARI YETMEMİŞ OLACAK Kİ BU SEFER DE BİR DEPREMLE SARSILMIŞLARDI! TAHRİBAT BÜYÜK, SONUÇLARI AĞIRDI.

TARİH: 6 EKİM 1944 SAAT: SABAHA KARŞI 5.35 DEPREMİN MEYDANA GELİŞİ VE YAŞANANLAR

Merkez üssünün Ayvalık ve civarı olduğu tahmin edilen, yaklaşık 45-50 saniye süren 6.8 şiddetindeki deprem Balıkesir merkez, Edremit, Burhaniye, Küçükkuyu gibi kazalarda da hissedilmiş, ancak en büyük hasar Ayvalık'ta meydana gelmiştir.[1]

Yıkılan binalar arasında bulunan telgrafhanenin memuru hemen bir araç bularak Dikili'ye gitmiş ve durumu Balıkesir'e bildirmiştir. Dikili Kaymakamı da durumu İzmir Vilayeti'ne bildirerek Ayvalık'a bir yardım ekibi göndermiştir. İzmir'den de doktor ve hemşirelerden oluşan bir ekip yola çıkmak üzere hazırlanmaya başlamıştır.

Türk Dili gazetesi deprem sonrasında, çöken binaların tozlarının bir anda bütün kasabayı kapladığını, deprem sabah gerçekleşmesine rağmen her yerin tozdan simsiyah olduğunu, sokağa fırlayan ailelerin çocuklarını aradığını belirtmiştir.[2] Depremin yaşandığı tarihte sekiz yaşında olan Hilmi Öztamaz, evlerinin üst katının yıkılması üzerine yakındaki bir arsaya sığındıklarını, arsada feryat eden ve ağlayan insanların olduğunu aktarmıştır.[3] Depremin gerçekleştiği saatlerde teftiş amacıyla sahilde bulunan Ayvalık Emniyet Amiri Aziz Tuncer; önce denizden fırtınaya benzeyen bir kabarma fark ettiğini, daha sonra bir anda suların sahile hücum ettiğini ve sahildeki evlerin yüksekliğinde simsiyah bir su kütlesinin görüldüğünü, toprağın yarılarak siyah suların fışkırdığını anlatmıştır. Kereste tüccarı Süleyman Gencel ise, bir anda müthiş bir gürültü ile uyandıklarını ve etraflarında duvar kalmadığını gördüklerini belirtmiştir.[4]

Kaymakam, emniyet amiri ve diğer memurlar Vali'nin önderliğinde, bir taraftan fırınların ekmek yapmasını sağlayarak halkın ekmeksiz kalmamasını temine çalışırken, diğer yandan da yaralıların ilk tedavisinin yapılarak civar hastanelere sevkini sağlamıştır. Aynı zamanda yıkılmamış olmasına rağmen oturulmasında sakınca görülen evler tespit edilmiştir. Kızılay da çadırlar kurarak depremzedeler için yemek dağıtmıştır.[5] 50'si Balıkesir'den, 50'si Edremit'ten, 500 adet de İzmir'den olmak üzere bölgeye 600 çadır gönderilmiştir. Gönderilen çadırlar bugünkü Cumhuriyet Meydanı'na, Atatürk Anadolu Lisesi'nin olduğu yere ve Çamlı mesire alanına kurulmuştur.[6]

Olayın yaşandığı gün *Yeni Asır* gazetesinden iki muhabir Ayvalık'a hareket ederek durumu yerinde tespit etmiştir. Önce Altınova'ya uğramışlar, Altınovalıların henüz Ayvalık'tan haber alamadığını ve burada fazla hasar olmadığını görünce Ayvalık'a geçmişlerdir. Şehre yaklaştıkça yolun iki tarafındaki zeytin ağaçlarının altında yatak, kilim vb. sererek bunların üzerinde yatan çocuk ve kadınlar görmüşlerdir. Meydanda çerkelerden[7] çadırlar kurulmuş, ağaçların altı kadınlarla dolmuştur. Sahil kısmı baştan başa harap olmuş, diğer binalar da dışarıdan sağlam gözükse de dokunulsa yıkılacak vaziyete gelmiştir.[8] Sokaklarda henüz üzerlerindeki korkuyu atamamış soluk yüzlü insanların, sırtlarında yatak yorgan taşıyan erkeklerin dolaştığı görülmüştür. Habere göre, ahali ağaçların altında oturup dertleşerek yaşadıkları şoku bir nebze de olsa atlatmaya çalışmıştır. Kimi nasıl gece korku ile uyanıp kendilerini bahçeye attığını, kimi çocuğu onu uyandırmasa şimdiye kadar çoktan ölmüş olduğunu anlatmıştır.

KAYIPLAR VE TAHRİBAT

Edinilen ilk bilgilere göre 10 kadar kişi ölmüş ve enkaz altında birçok kişi kalmıştır.[9] Gazetelerde yıkılan ve hasar gören evlerin sayısı ile ilgili farklı rakamlar mevcuttur. Ancak Balıkesir Valisi Sabri Öney'in raporuna göre Ayvalık merkezde 14 kişi ölmüş, 50 kişi yaralanmış, 99 ev yıkılmış ve 600 ev kısmen hasar görmüştür. Köylerde 117 evde kısmen hasar meydana gelmiş, Altınova'da 6 ev yıkılmış, 120 evde kısmi hasar oluşmuştur. Ayrıca Ayvalık'taki fabrikaların bazıları hasar görmüş, fabrika bacalarının ise yarısı yıkılmıştır. Bölgeye 1000 adet çadırın talep edilmesi daha önceden gönderilenlerin yeterli olmayacağının düşünüldüğünü göstermektedir.[10] Enkaz altında kalanlar

EKSTRA ZEYTİN YAĞI
EDREMİT PAZARINA

AKŞAM

BAYANLAR!
Şapkalarınızı Bedarik için bir tek Adres
ŞEN ŞAPKA MAĞAZASI

CUMA 6 Teşrinievvel 1944

Şiddetli yer sarsıntısı Ayvalık ve havalisinde tahribat yaptı

anbulda ilk okula gitmeyen, yahut gidemiyen çocuk kalmamalıdır

Kurtuluş günü

Şehir bayraklarla donatıldı

Ayvalık, Edremit, Erdek, Burhaniye, Balyada binalar yıkıldı; ölü ve yaralı var

Felâket sahasına yardım ekipleri ve yiyecek göndermek için tertibat alındı

***Akşam*, 6 Teşrinievvel 1944**

ise 5-6 saat sonra kurtarılabilmiş, Ayvalık civarındaki askeri birlik tıpkı bir yardım ekibi gibi çalışarak enkazdan 200 kişiyi çıkarmıştır.[11]

Depremin tanıklarından İbrahim Karayıldız, ölenlerin naaşının önce Cumhuriyet Meydanı'na getirildiğini, buradan da omuzlarda taşınarak bugün Hüsnü Uğural Stadı'nın olduğu yerdeki mezarlığa taşındığını belirtmiştir. Yine depremi yaşayanlardan Fethi Namlı'nın anlattığına göre, ölenler kefen dahi olmadığı için kıyafetleriyle birlikte tören yapılmadan ve sessizce defnedilmişlerdir.[12] İlk başta 14 kişinin öldüğü belirtilmişse de daha sonra bu rakam 30'a yükselmiştir. Ölenlerin isimleri ise şunlardır: Kuru Kahveci Osman Bey (55) ve karısı Hamide Hanım (52), Mehmet İdris Bey'in kızı Leman (10) ve oğlu Ali (9), Mehmet Emin Bey'in oğlu Adnan (10), Kamer Hanım (25), Ahmet Bey'in kızı Melahat (10), Ahmet Akdağ (60), Hasan Enver (58), Kaya Bey'in kızı İnci (10), Fatma Hanım (60), Mehmet Ali (4), Boşnak Fatma Hanım (55), Boşnak Derviş Hakkı, Derviş Hakkı Bey'in oğlu Ali (6), Nedime Hanım (54), Berber Adem'in yengesi Şerife, Hüsnü Selis ve oğlu Mehmet (3), Esma (6), Hasan Diken, Mehmet Eriş'in kızı Nur ve oğlu Galip, Nedim Bey (54), Mehmet Ali Bey (44).[13]

DEPREM SONRASI ARTÇI SARSINTILAR VE YARDIM FAALİYETİ

Sonraki günlerde de devam eden artçı sarsıntılar sadece Balıkesir ve çevresinde değil Çanakkale'de de tahribata yol açmıştır. Ayvalık'ta devam eden kurtarma çalışmalarında enkaz altından beş naaş daha çıkartılmış, Edremit'e sevk edilen yaralılardan ikisi daha vefat etmiştir. 1000'e yakın ev oturulmayacak halde olduğundan Ayvalıklıların çoğu sokakta yatmak zorunda kalmıştır. Gönderilen çadırlar ise yeterli gelmemiştir.[14] Bu yüzden daha fazla çadırın yanı sıra kereste, çivi vb. şeylere ihtiyaç duyulmuştur.[15]

Üç mahalle tamamen, iki mahallenin yarısı, diğer mahalleler de kısmen yıkılmış, deprem esnasında rıhtım ve ara sokaklar yarılmış ve yerden katranlı sıcak sular fışkırmıştır. Rıhtımın tamamen çökmesinin yanında özellikle merkezde bulunan evler ile parti binası, halkevi, ticaret odası, belediye santrali, liman dairesi, okullar, bankalar gibi resmi binalar ve dükkanlar kullanılamaz hale gelmiştir.[16] Belediye Başkanı Muharrem Onursal Hayrettinpaşa, Hamdibey, Kazımpaşa ve Zekibey Mahallelerinin tamamen yıkıldığını belirtmiştir. Elektrik santralinin de depremden hasar görmesi sonucu şehir elektriksiz kalmıştır. Belediye Başkanı bütün sabun ve zeytinyağı fabrikası sahiplerini çağırarak hasar tespitinde bulunmuştur. Hemen hemen bütün fabrikaların bacaları yıkılmış, makine daireleri ve yağ depoları hasara uğramıştır. Bu yüzden fabrikaların bu yıl çalışamama ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu fabrikaların ekonomik olarak zararı yaklaşık bir milyon olmuştur. Şehrin geri kalanındaki hasarla beraber bu tutarın daha da fazla olduğu tahmin edilmektedir. Belediye Başkanı Ayvalık'ın iş gücünü kaybettiğini, yıkılmayan evlerin de yağmur dönemlerinde çökeceğini söyleyerek Ayvalık'ta ancak %10 oranında oturulabilecek ev olduğunu belirtmiştir.[17]

Ayvalık Kaymakamı Mekki Keskin verdiği beyanatta ise; depremin ardından zabıta, polis, pasif korunma ekipleri ve askerlerin hemen kurtarma çalışmalarına başladığını, doktor ve eczacıların da ellerinden geleni yaptıklarını belirtmiştir. Belediye sabah olmadan fırınları faaliyete geçirip ekmek çıkarmaya, kasaplar da et satışına başlamıştır. Böylece bu çalışma ile kaymakama göre Ayvalık'ın normal hayatı hiç bozulmamıştır.[18] Tabi ki bu beyanat bizce gerçeği pek yansıtmamaktadır. Zira depremin Ayvalık'a verdiği hasarın büyüklüğü gerek sayısal verilerden gerek gazetelerden net bir şekilde görülmüştür. Bu durumda deprem sonrasında Ayvalık'ta "normal bir hayat"tan söz etmek söz konusu değildir.

Yeni Asır gazetesi muhabirinin aktardıklarına göre artık Ayvalık'a şehir, dolaşılan yerlere de sokak demek mümkün değildir. Çünkü artık evler "ölüler evi" halini almıştır. Kimi evler tamamen yıkılmış, kimisi yıkılmak üzere, kimisinin de bir cephesi çökmüş vaziyettedir. Vali, daha yukarı mahalleleri de görmek istese de sahilden içeri doğru sokaklar daraldığı ve bu dar sokaklardaki binaların yıkılma tehlikesi bulunduğu için bundan vazgeçmiştir. Evde ve sokaklarda kimse kalmamış, kilimini ve yorganını alan zeytin ağaçlarının altına sığınmıştır. Şehrin dışındaki zeytin ağaçlarının altında kendilerine barınak hazırla-

Deprem sonrasında Ayvalık'ta bir sokak

yan kadınlar ve ateş yakmak için çalı çırpı toplayan çocuklar görülmüştür.[19]

İlk depremden sonra yaşanan 7 Ekim'deki iki artçı deprem hasarlı binaların yıkılmasına sebep olmuştur. Halk açık alanda bulunduğundan ölen ya da yaralanan olmamıştır.[20] Bir med dalgası ise depremde yıkılmamış olan sahildeki evleri yıkmıştır.[21] Depremde yaralanıp Edremit'te tedavisi devam edenlerden 3 kişi daha 12 Ekim'de yaşamını yitirmiştir.

BÖLGEYE YAPILAN ZİYARETLER

Dahiliye Vekili Hilmi Uran incelemelerde bulunmak üzere hususi kalem müdürü, sıhhat müdürü, Balıkesir Valisi ve Trakya Umumi Müfettişi Abidin Özmen ile Ayvalık ve depremden hasar gören diğer yerlere intikal etmiştir. Edremit Hastanesi'ndeki yaralıları da ziyaret eden Uran, halkın çadırlara yerleştirilmesi ve iaşesi için talimatlar vermiştir. Ayvalık'a Kızılay tarafından 500 çadır, 3 ton çivi, 10 sandık ilaç ve 1325 parça giyecek gönderilmiştir.[22] Cihat Teker'in anlattığına göre, Dahiliye Vekili Ayvalık'ta incelemeler yaparken kasabanın meydanında olduğu bir esnada Ayvalıklılara dönerek "Dua edin fazla bir zararınız olmadı!" minvalinde bir cümle kurmuştur. Vekil böyle bir cümle kurunca depremzedelerden bir tanesi fırlayarak adeta Uran'ın yakasına yapışmıştır; ancak araya girenler sayesinde olay büyümeden engellenmiştir. Ancak bu olay ne gazetelerden ne de o dönemin diğer tanıklarından teyit edilebilmiştir.

Uran, deprem bölgesindeki incelemelerinden sonra Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamaya göre; Edremit, Burhaniye, Ayvalık ve Ayvacık kasabalarıyla yol üzerindeki köyleri de dolaşarak Çanakkale'ye geçmiştir. Deprem bu kazaların bilhassa sahil kısımlarında büyük hasara yol açmıştır. Ayvalık adeta harabe haline gelmiştir. Aralıklarla sarsıntıların devam ettiği bilgisini veren Bakan, Kızılay'ın yolladığı çadır ve diğer malzemelerin ordu araçlarıyla Ayvalık'a gittikleri gün ulaştığını ifade etmiştir. Deprem sonucunda dört kazada toplam 36 kişi ölmüş, 62 kişi de ağır yaralanmıştır.[23]

Dahiliye Vekili ve beraberindekilerin ardından yine incelemelerde bulunmak üzere aynı zamanda *Türk Dili* gazetesi imtiyaz sahibi olan mebus Hayrettin Karan, Muzaffer Akpınarlı ve Parti Müfettişi Afyon Mebusu Ali Taşkapılı da Ayvalık ve çevresine gitmiştir. Sonraki gün Fahrettin Tiritoğlu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Yahya Sezai Uzay da bölgeye geçmiştir.[24]

Dahiliye Vekili Ayvalık'taki teftişinin ardından bir fen heyeti görevlendirerek heyetin Ayvalık ve çevresinde tetkiklerde bulunmasını istemiştir. Kış gelmeden Ayvalık'ın yeniden inşası için gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Nafia Vekili Sırrı Day da bir teknik heyetle yerinde incelemelerde bulunmak üzere Ayvalık'a gitmeye karar vermiştir.[25]

Deprem sonrasında Ayvalık'a hükümet çevresinden birçok kişinin gittiği gibi İstanbul'dan zeytinyağı fabrikatörleri de gitmiştir. Zeytinyağı fabrikalarını gezerek fabrikaların durumu hakkında bilgi edinmişlerdir. Depremden dolayı fabrikaların hepsi zarar gördüğü için imalat durmuştur. Fakat hızlı bir şekilde tamirat işlerine başlanmış, yeni bir deprem ihtimaline karşı binaların üstleri çinko ile örtülmüştür. Birkaç gün içinde de tekrardan üretime başlanması planlanmıştır. İstanbul piyasasında son zamanlarda zeytinyağı satışı yapılmadığı için deprem zeytinyağı piyasasında bir değişiklik yaratmamıştır. Sadece 5-10 günlük bir imalat duraklaması yaşanmıştır.[26]

Deprem sonrasında kurulan çadırlar

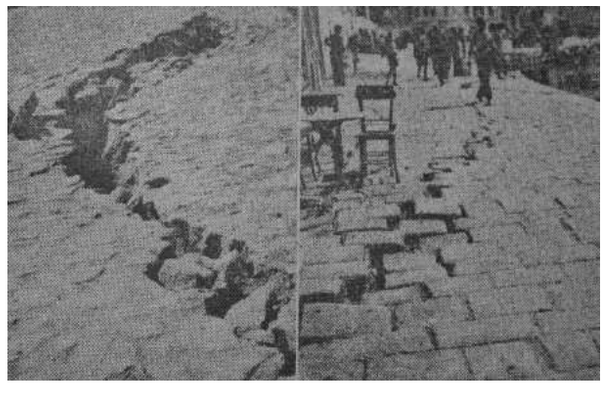
Ekim ayının sonlarına doğru da depremin meydana getirdiği hasarları tespit ve inceleme çalışmaları devam etmiştir. Vekalet tarafından görevlendirilen fen heyeti Ayvalık'a gelerek incelemelerde bulunmuştur. Resmi binaları ve okulları inceleyen heyet evlerden de yıkılması gerekenleri tespit etmiştir.[27] Nafia Vekili de incelemelerde bulunarak çivi ve kereste gibi malzemelerin en kısa sürede temin edileceğini belirtmiştir. Kızılay tarafından vilayete beş ton çivi gönderilmiş, bunun üç tonu Ayvalık'a yollanmıştır. Bu çiviler depremzedelere dağıtılmıştır.[28]

HAYATA DÖNÜŞ ÇABALARI VE DEPREMİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Ayvalıklı tüccarlar yıkılan ticaret odasının yeniden yapılması için karar almışlardır. İnhisarlar İdaresi binasının tamirine de başlanmıştır. Hükümet Konağı Kaymakam'ın aldığı tedbirler sayesinde hemen tamir edilmiş ve faaliyete geçmiştir. Telgrafhane ise çalışmasını bir süre daha çadırda sürdürmek zorunda kalmıştır. Belediye de binası yıkıldığı için çalışmalarını bir süre itfaiye garajında sürdürmüştür. Depremde yıkılan binaların durumundan faydalanılarak bazı dar sokakların belediye bütçesinin takviye edilmesiyle genişletilmesi planlanmıştır. Şehrin imar planını hazırlamak üzere de bir komite oluşturulmuştur.[29]

Ayvalıklıların bir kısmı oturulabilecek durumdaki evlerini tamir ederken daha varlıklı olanlar ise deprem bölgeleri için kabul edilen kanuna göre yeni ev yapmaya başlamıştır. Üç mahallede toplam 700 ev tamamen, 1000-1200 ev de oturulamayacak derecede yıkılmıştır. 800 ile 1000 arasında evin de tamire ihtiyacı vardır. Depremin maddi hasarı ise 12 milyon liradır. Depremzedelerin kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmasına olumsuz hava şartları da eklenince *Ayvalık* gazetesi kentin zenginlerinin de dahil olduğu bir yardım kampanyası başlatmış ve yardımda bulunanların adını gazetede yayınlamıştır.[30] Eski Pazar olarak anılan yere 19 yeni dükkan yapılmış, Ayvalık-İzmir karayolunun Sefa-Çamlı hattından geçmesi kararlaştırılarak bu yola taş döşenmiştir. Ayvalık tarihindeki en büyük depremlerden biri olan 1944 depremi sonrasında evsiz kalan halkın çadırlardan yeni evlerine yerleşebilmeleri iki yılı bulmuştur.[31] Zeytinyağı fabrikalarının sahipleri durumları daha kötü olan Ayvalıklılara yardım etmediği gibi bunun için bir teşkilat da kurmamışlardır. Aralarından yalnızca -maddi durumu en kötü olan- Salih Komili 50 lira vermiştir. Bazıları yanlarında çalışanlara yardım etmişse de bu yardımlar da borç olarak yazılmıştır.

1944 yılı sonlarında depremzedelerin bir kısmının civar kaza ve vilayetlere göç ettiği, bir kısmının da gitmek için hazırlanmaya başladığı görülmüştür. Bu göçün, neredeyse %40'a ulaşacağı tahmin edilmiştir. Zaten çok fazla nüfusu olmayan kasabada bu suretle gidenlerin zeytinliklerinin zenginlerin eline geçeceği öne sürülmüştür. Bunun da eskiden beri Ayvalık için söylenen "patronluk-fakirlik davasını" çoğaltacağı, buna ek olarak Midilli'nin karşısında yer alması sebebiyle sahip olduğu siyasi konumunu da kaybedeceği ifade edilmiştir.[32] Mübadelenin yarattığı sıkıntıları ancak 1934 yılında aşabilen ve 1944'e gelene kadar kendisini ancak toparlayabilen Ayvalıklılar bu deprem ile adeta her şeyi yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır.[33]

Ayvalık'ta çatlayan yollar

DİPNOTLAR

* Bu çalışma, *Tek Partiden Demokrat Parti İktidarına Uzanan Süreçte Bir Kentin Anatomisi: Ayvalık (1940-1950)* isimli kitabımın bir bölümü olup gözden geçirilmiş ve görsel materyallerle zenginleştirilmiştir.

1 Serap Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, Ankara 2016, s. 9; Yıldız Altınok-Bedri Alpar-Cenk Yaltırak-Naşide Özer, "6 Ekim 1944 Edremit Körfezi-Ayvacık Depreminin Makrosismik Değerlendirilmesi", *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 2012, s. 41.
Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'tan Cunda'dan*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.101'de depremin Kasım ayında gerçekleştiğini yazmıştır. Ancak gerek arşiv belgelerinden gerek gazetelerden gerekse diğer kaynaklardan edinilen bilgilerle Ekim ayında gerçekleştiği kesindir.

2 Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 9.

3 Hilmi Öztamaz ile yapılan söyleşi.

4 "Zelzele fasılalarla devam ediyor", *Akşam*, 8 Ekim 1944.

5 "Talihsiz Ayvalık'ta", *Anadolu*, 8 Ekim 1944.

6 Cihat Teker ile yapılan söyleşi; "Zelzele fasılalarla devam ediyor", *Akşam*, 8 Ekim 1944.

7 Bir çeşit dokuma örtü, kilim.

8 Tuğrul Deliorman, "Ayvalık zelzelesinden notlar", *Yeni Asır*, 7 Ekim 1944.

9 "Şiddetli yer sarsıntısı Ayvalık ve havalisinde tahribat yaptı", *Akşam*, 6 Ekim 1944.

10 *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30.10-0-0 Kutu No: 120 Dosya No: 850 Sıra No: 8, 06.10.1944, s.3.

11 Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 12.

12 İbrahim Karayıldız ve Fethi Namlı ile yapılan söyleşi.

13 "Yeni bir zelzele felaketine uğradık", *Yeni Asır*, 7 Ekim 1944; "Son zelzele tahribatı", *Akşam*, 7 Ekim 1944; Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 12.

14 Musa Ataş, "Zelzele devam ediyor!", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1944; "Zelzele fasılalarla devam ediyor", *Akşam*, 8 Ekim 1944.

15 *BCA*, Fon No: 30.10-0-0 Kutu No: 120 Dosya No: 850 Sıra No: 8, 08.10.1944, s. 5.

16 "Ayvalık'ı Harabeye Çeviren Zelzele", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1944; "Son Zelzele tahribatı", *Akşam*, 7 Ekim 1944.

17 Musa Ataş, "Zelzele devam ediyor!", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1944.

18 Adnan Bilget, "Ayvalık halkı açıktadır, soğuktan hastalananlar olmuştur", *Yeni Asır*, 8 Ekim 1944.

19 Tuğrul Deliorman, "Ayvalık zelzelesinden notlar", *Yeni Asır*, 8 Ekim 1944.

20 "Dahiliye Vekili Ayvalık'a gitti", *Vakit*, 9 Ekim 1944; "Dahiliye Vekili zelzele mıntıkasını gezdi", *Akşam*, 9 Ekim 1944.

21 Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 10.

22 Musa Ataş, "Dahiliye Vekili Ayvalık'ta", *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1944; "Dahiliye Vekilimiz deprem bölgesini gezdi", *Türk Dili*, 10 Ekim 1944.

23 "Ayvalık zelzelesi", *Akşam*, 12 Ekim 1944; "Son zelzelenin bilançosu", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1944; "Edremid'de sarsıntı devam ediyor", *Vakit*, 12 Ekim 1944.

24 "Mebuslar deprem bölgesinde", *Türk Dili*, 10 Ekim 1944; "Mebuslarımız", *Türk Dili*, 11 Ekim 1944.

25 "Nafia Vekili ve bir fen heyeti Ayvalık'a gidiyor", *Yeni Asır*, 10 Ekim 1944.

26 "Zeytinyağı fabrikaları birkaç güne kadar çalışmağa başlıyor", *Akşam*, 10 Ekim 1944.

27 "Fen heyetinin tetkikleri", *Türk Dili*, 24 Ekim 1944.

28 "Nafia Vekili", *Türk Dili*, 27 Ekim 1944.

29 "Ayvalık sokakları genişletilecek", *Türk Dili*, 12 Ekim 1944.

30 "Ayvalık'ta deprem zararı 12 milyon lira", *Anadolu*, 23 Ekim 1944; Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 17.

31 Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 22-23.

32 *BCA*, Fon No: 490.1-0-0 Kutu No: 624 Dosya No: 50 Sıra No: 1, 05.12.1944, s. 41-42.

33 Taşdemir, "1944 Ayvalık Depremi", s. 6.

SERİ EDİTÖRÜ: **DERYA GÜRSES TARBUCK**

Bilim Tarihinden seçmeler, söyleşiler ve tartışmaların olduğu ve Açık Radyo'da her Pazartesi sabahları yayınlanan Bilim Tarihi Sohbetlerinin bir tür yazılı hafızasını oluşturmak amacıyla Bilim Tarihi Güncesi dizisine başlıyoruz. Konu alanı uzmanları ile bir konu ve bir kitap üzerinden inşa ettiğimiz sohbetlerimiz, Bilim Tarihi, Bilim Felsefesi ve Düşünce Tarihi alanları konusunda tartışma ortamı yaratmak amaçlıdır.

Bu sayıda Türkiye'ye bilim tarihi çalışmalarının nasıl geldiğini, ilk dönemlerde hangi konuların çalışıldığını, bilim tarihi alanının önemli isimlerinden George Sarton'un etki alanı çerçevesinde ele alan bir makale bulunmakta. George Sarton'un Harvard'da danışmanlığını yaptığı ilk bilim tarihi doktora tezinin Aydın Sayılı tarafından yazılıyor olması, Türkiye'de bu alandaki çalışmaların ilk dönemdeki gidişatını da belirlemiş görünmektedir.

Bu sayının ikinci makalesi bilim tarihinde Anglo-Amerikan geleneğin inşası üzerinedir. Bilim tarihinin bir disiplin olarak 20. yüzyılda kuruluş döneminde hem Amerika'da hem de Britanya'da nasıl bir evrim geçirdiği disiplinin genelinde belirleyici olmuştur.

TÜRKİYE'DE BİLİM TARİHİ ÇALIŞMALARININ BAŞLANGICI

YAVUZ UNAT

Türk bilim tarihi yazıcılığı Salih Zeki Bey (1864-1921) ile başladığını söylemek yanlış olmaz. *Âsâr-ı Bâkiye*[1] bu alanda en önemli eseridir. Salih Zeki Bey, bu eserini matematiğin her dalına dair muhtelif zamanlarda yazılmış olan temel yapıtları esas kabul ederek, Doğulu bilginlerin Eski Yunan matematiği üzerine neler ilave ettiklerini ve bunları, Batılılara ne düzeyde teslim ettiklerini bildirmek amacıyla kaleme almıştır.

Türkiye'de bilim tarihi araştırmalarının tanınması ve sevilmesinde öncü olan bir diğer isim Adnan Adıvar'dır (1882-1955). Paris'te iken *La Science chez les Turcs Ottomans*[2] adlı eserini kaleme almıştır. 1940 yılında bu eseri geliştirerek İstanbul'da *Osmanlı Türklerinde İlim* adıyla yeniden basmıştır.

Türk bilim tarihçiliği Sayılı'nın (1913-1993) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde açtığı kürsüyle kurumsallaşmış ve akademik olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye'de bilim tarihi araştırmaları birçok üniversitede bölüm ve anabilim dalı bazında sürdürülmektedir. Sayılı'nın Türk bilim tarihçiliğine yaptığı en önemli katkı Ortaçağ İslam Dünyası'nda Müslümanlar ve özellikle Türkler tarafından kaleme alınan bilimsel yapıtlara yönelik araştırmaları sistematik bir biçimde başlatmış olmasıdır. Sayılı, Harvard'da bu alanın akademik anlamda kurucusu kabul edilen George Sarton'un yanında doktorasını tamamladı ve bu alanda ilk doktora yapma imkânına erişti (1942). Sayılı'nın doktora tezi İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim Kurumları adını taşımaktadır. Türkiye'ye döndükten sonra ise Amerika'da çalıştığı İslam Dönemi gözlemevleri konusuna ilişkin olarak *İslam Dünyası'nda Gözlemevleri*[3] adlı eserini yayımladı. Burada temel tezi gözlemevlerinin bir kurum olarak ilk defa İslam Dünyası'nda kurulduğudur. Sayılı birçok öğrenci yetiştirdi ve bilim tarihinin gelişimine katkıda bulundu. İlk bilim tarihi çalışmaları daha çok astronomi, fizik ve matematik ağırlıklı olmasına karşın, günümüzde bilimin birçok dalında bilim tarihi araştırmaları yapılmaktadır.

Bilim tarihi akademik bir disiplin hüviyetini; Auguste Comte (1798-1857), Paul Tannery (1843-1904), Henri Poincaré (1854-1912) ve Pierre Duhem (1861-1916) gibi bilim tarihçilerinin ve bilim felsefecilerinin etkisi ile bilim tarihi araştırmalarına yönelmiş olan George Sarton'ın (1884-1956) 1936 yılında Harvard Üniversitesi'nde bilim tarihi doktora programını kurmasıyla kazanmıştır. Sarton'a göre bilim tarihi bir keşifler hikâyesi değildir; keşifler geçicidir; bir süre sonra eski keşiflerin yerini yenileri alır. Bir bilim tarihçisinin asıl görevi keşifleri kaydetmek değil, bilimsel düşüncenin gelişimini, yani insan bilincinin gelişimini açıklamaktır. Pozitivist bir bakış açısını sergileyen bu görüş, bilim tarihi tezinin ve disiplininin kurulmasında etkili oldu ve Sarton'dan sonra bilim tarihi, insanı ve insan aklının gelişimini anlamanın en önemli araçlarından biri olarak görüldü.

Sarton, bu alanda yetişmek için üçlü bir eğitimden geçmek gerektiğini söyler ve yöntemi bu üçlü eğitim üzerine kurar. Bilim tarihçisi; 1) diğer kültür tarihçileri gibi, metinleri okuyup doğru anlayacak kadar klasik dillerden birini (Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, vs.) öğrenmelidir. 2) Diğer kültür tarihçileri gibi, tarih

bilimini öğrenmeden işe girişmemelidir. 3) Hem içinde bulunduğu hem de çalıştığı dönemin bilimsel bilgisini öğrenmelidir.

Günümüzde bilim tarihi en önemli araştırma alanlarından birisidir. Ancak Sarton'un tanımladığı bu alana ilişkin pozitivist yöntem dışında başka yöntem arayışları da devam ederek bu disiplini ve disiplindeki araştırmaları yönlendiren değişik yöntemler ve bakış açıları ortaya atılmıştır. Günümüzde Sarton ekolüne en ciddi eleştiri Thomas Kuhn tarafından yapılmıştır. Ona göre Sarton ve pozitivistler bilimin içsel dinamiklerini ele alıyorlar ancak bilimin gelişiminden sorumlu olan dışsal etkileri yok sayıyorlardı. Bilimin gelişimi, ekonomik, kültürel, sosyal gelişime bağlı olarak yeniden yorumlanmalıydı. Kuhn'un ileri sürdüğü bilimin sosyal tarihi anlayışı ile yeni nesil araştırmacılar, bilimin sosyal tarihine yönelmeye başladılar.

George Sarton'un bilim tarihindeki kurucu rolü konusunda Türkçe literatürde fikir verebilecek bir kitap kendisinin toplu makalelerinin bulunduğu bir derlemedir.[4]

YAVUZ UNAT – KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

BİLİM TARİHİNDE ANGLO-AMERİKAN GELENEĞİN OLUŞUMU

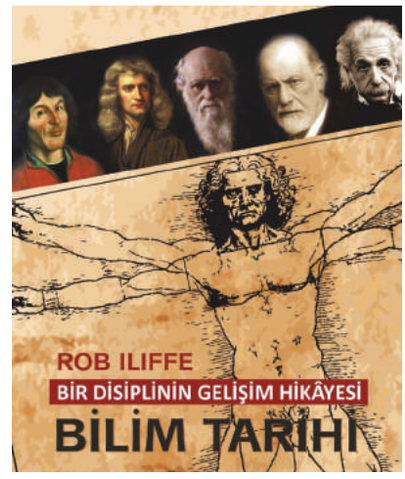
HARUN KÜÇÜK

Bilim tarihinde Anglo-Amerikan geleneğin oluşumu 1930'ların sonuna doğru başlar. 1930'ların başında Büyük Buhran ve BBC'nin bilimi kamuya tanıtma amaçlı radyo programları sırasında Marksist düşünürler (Franz Borkenau ve Henrik Grossman gibi) ve yine Marksist bilim insanları (Joseph Needham ve J.D. Bernal gibi) ön plana çıkarken, profesyonel bilim tarihçiliği bunlara bir cevap veya bir tepki olarak ana hatlarıyla ortaya çıkmıştır. Herbert Butterfield, bilim tarihinin profesyonel tarihçiler tarafından yapılması gerektiğini defalarca ifade etmiş ve nihayetinde de Cambridge'deki ilk bilim tarihi kürsüsüne Rupert Hall'ı getirmeyi başarmıştır.

Bilim tarihinde genelde kurucu figür olarak görülen George Sarton, yaşadığı dönemde Amerika'da pek itibar görmemiştir. Rene Taton ve Aydın Sayılı gibi öğrencileri sayesinde Amerika dışında daha etkili olmuştur. Amerika tarafında bilim tarihçiliğinin profesyonelleşmesi 1950'leri bulur. Örneğin, oldukça iyi tanınan bir bilim tarihçisi ve felsefecisi olan Thomas Kuhn, Harvard Üniversitesi'nin Fizik bölümünde ders veriyordu. Bilim tarihinin önemine inanan ve Kuhn'u işe alan James Bryant Conant ise her ne kadar bilim tarihini önemsese de, kendi başına bir alan olmasına karşıydı. Conant için kıymetli olan, doğa bilimleri okuyan lisans öğrencilerinin *Harvard Case Histories in Experimental Science* serisini takip ederek tarihsel deneyleri tekrarlamaları ve bilimin derin tarihini bu yolla anlamalarıydı. Kuhn ise bilimsel devrim fikrini şekillendirirken bu dersleri veriyordu. *Harvard Case Histories*'in ilk olarak 1948'te yayınlanan ilk cildi Robert Boyle'nin (özellikle gaz) deneyleri üzerineydi. Bir kimyager olan Conant, bu kitabı kendisi yazmıştı.[5]

1950'lerden itibaren ise profesyonel bilim tarihçilerinin sayısı artmıştır. Çoğu defa felsefe (Husserl ve Kant gibi) üzerinden okunan bilim tarihi, ilk etapta Bilim Tarihi ve Felsefesi (HPS) bölümlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu birliktelik, bilim tarihinin tonunda ve amacında belirleyiciydi. Böyle bölümlerde bilim tarihi yazarken sadece belli bir zamanda ve belli bir yerde olduğu şekliyle bilimlerden bahsetmiyor, bilimin geneliyle ve tanımıyla ilgili çıkarımlar yapıyordunuz. 1970'lerden itibaren ise Kuhn'un paradigma fikrinden ilham alan sosyolojik ve etno-metodolojik yaklaşımlar önem kazanmaya başladı. Paradigma fikri, hem bilimin bir geneli olmadığını, belli dönemlerde bilimsel birikimi anlamsız kılan kırılmalar yaşandığını öne koyuyor, hem de bilime sosyal ve metafiziksel bir derinlik atfediyordu. Bu fikirle yola çıkan Edinburgh ve Manchester okulları oldukça radikal bir bilim anlatısı ortaya koyuyordu. Bilim, pek çok her şey gibi bir sosyal inşadan ibaretti. Bilimin doğruluğu veya yanlışlığının bir önemi yoktu. Bilim, insanlığın hakikate yürüyüşü değil, belli toplumlardaki hiyerarşilerin bir dışavurumundan ibaretti.

1970'lerden sonra Anglo-Amerikan bilim tarihçiliğinin sosyal bilim halini almasını, bilim tarih yazımında bir mihenk taşı olan *Leviathan and the Air-Pump* (1985) kitabındaki Boyle'nin

Conant'ın Boyle'ninkinden ne kadar farklı olduğuna bakarak anlayabiliriz.[6] Simon Schaffer ve Steven Shapin'in Boyle için deney, bir amaç değil siyasi ve sosyal amaçlara hizmet eden bir araçtı. Boyle, bilim adamlarına hitap eden bir bilim adamından daha çok centilmenlere hitap eden bir centilmendi. Boyle'nin meşhur vakum makinesi ise hakikatleri gözler önüne seren bir bilimsel aletten çok inanç üretme teknolojilerinde bir halkadan fazlası değildi.

Anglo-Amerikan bilim tarihçiliği, 2000'lerin başında tepe noktasına ulaşmıştır. Bugün ise bu alanda tamamlanan doktoraların sayısı düşerken, mesleğin entelektüel istikameti bilim tarihinden daha çok bilgi ve pratik tarihine doğru evrilmektedir. Bilim tarihinde Anglo-Amerikan geleneğin tarihçesi ile ilgili Türkçedeki tek kaynak Rob Iliffe'nin *Bir Disiplinin Gelişim Hikayesi* adlı eseridir.[7]

HARUN KÜÇÜK – UNIVERSITY OF PENSYLVANIA

DİPNOTLAR

1 Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul, 1911.
2 Adnan Adıvar, *La Science chez les Turcs Ottomans*, Paris, 1936.
3 Aydın Sayılı, *İslam Dünyasında Bilim ve Eğitim Kurumları*, Ankara, 1960.
4 George Sarton, *Bilim Tarihi Araştırmalarında Yöntem*, Muhayyel, 2020.
5 James Bryant Conant, *Robert Boyle's Experiments in Pneumatics*, Harvard University Press, 1950.
6 Simon Schaffer ve Steven Shapin, *Leviathan and the Air-Pump, Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*, Princeton University Press, 1985.
7 Rob Iliffe, *Bir Disiplinin Gelişim Hikayesi, Bilim Tarihi*, Lotus, 2016.

GÖLGELENEN SULTAN, UNUTULAN YILLAR:

I. Mahmûd ve Dönemi (1730-1754), I-II

KENAN YILDIZ

ESERİN ODAKLANDIĞI PERİYOT, YİRMİ BEŞ YILI KAPSAMASINA RAĞMEN "LÂLE DEVRİ" VE "PATRONA İSYANI"NIN GÖLGESİNDE KALMIŞ VE BU YÖNÜYLE ESERİN İSMİNE DE İLHAM VERMİŞ OLAN I. MAHMUD DÖNEMİ. İKİ CİLT OLARAK YAYIMLANAN KİTAP, EKLER İLE BİRLİKTE BEŞ BÖLÜMDEN OLUŞUYOR.

Edisyon kitaplarının en önemli özellikleri, kapsayıcı (muhîtü'l-ma'ârif) olmalarıdır. Teknik boyutu ilgilendiren bu vasıf, akademik iddiası olan eserler için şüphesiz ki tek başına yeterli değildir. Kitabın kapsamına göre yazarların seçimini editör belirlerken, işlenecek konuların titizlikle ele alınması yazarların uhdesinde bulunmaktadır. Çok yazarlı olmaları nedeniyle edisyon kitapların dil, üslup, nitelik ve derinlik bakımından denge, uyum ve kalite sorunlarını barındırması kaçınılmaz olabilmektedir. Dolayısıyla tarafların teknik ve akademik koordinasyonunun, eserin niteliğini belirleyen en önemli faktör olduğu söylenebilir. Böyle örtüşmelerin her zaman mümkün olmadığı ise malumdur.

Diğer taraftan, bir dönem için edisyon kitap hazırlamak da kendine özgü akademik zorluklar barındıran bir girişimdir. Nitekim, dönemi doğru seçmek, alan uzmanlarını tespit etmek, ihtiyaç listesi hazırlar gibi, yazılacak konuları tayin etmek ancak editörün titizliği ile kotarılabilir iş kalemleridir. Bütün bu zorluklarına rağmen, çok başarılı bir dönem kitabı, geçtiğimiz yılın sonlarında yayınlandı. Hatice Aynur'un yayına hazırladığı eser, "etrafını câmi, ağyârını mâni" örnek bir çalışma olarak literatüre farklı bir boyut kazandırmış oldu.

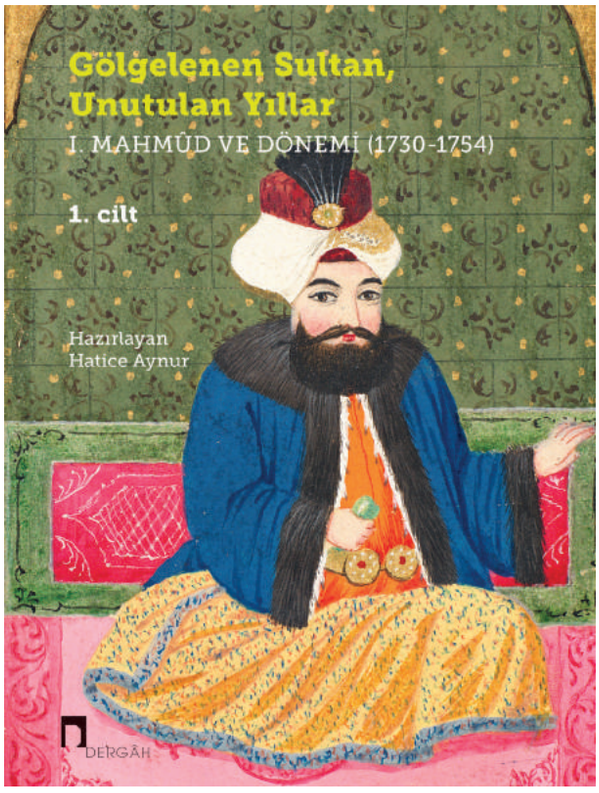
Eserin odaklandığı periyot, yirmi beş yılı kapsamasına rağmen "Lâle Devri" ve "Patrona İsyanı"nın gölgesinde kalmış ve bu yönüyle eserin ismine de ilham vermiş olan I. Mahmud dönemi. İki cilt olarak yayımlanan kitap, ekler ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Sultanın biyografisi ve döneminin siyasi panoramasının çizildiği üç makalelik ilk bölüm "I. Mahmud'a Dair" başlığını taşımaktadır. Dört makalenin yer aldığı "Saray ve Toplum" başlıklı ikinci bölüm eğlence hayatı, edebiyat ve müzik konularına odaklanmaktadır. Yedi makaleden oluşan "Kütüphaneler ve Kitaplar" başlıklı üçüncü bölümde, dönemin kitap kültürü, kütüphaneleri, hat sanatı ve matbacılığı üzerinde durulmaktadır. İkinci cilt, üç makaleyi içeren ve dönemin mimarlık düzeyini irdeleyen "Mimarî Dönüşümler" ile açılmaktadır. Kitabın "Ekler" başlıklı son bölümü, devrin bir envanter dökümü niteliğindeki üç çalışmadan müteşekkildir.

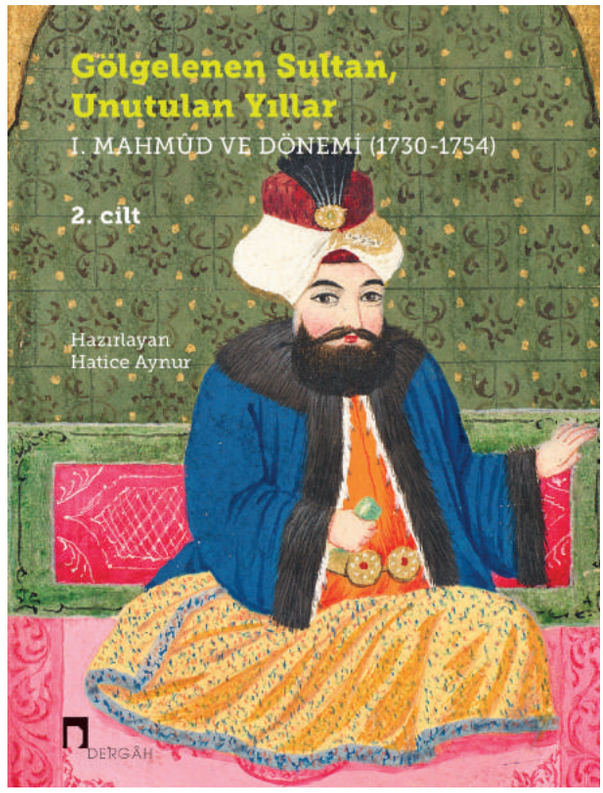
Abdülkadir Özcan imzalı "I. Mahmud ve Döneminin Kısa Panoraması" başlıklı çalışma dönemi genel hatlarıyla yansıtıyor. Patrona gölgesinde padişah olsa da I. Mahmud'un bu süreci dakik bir şekilde yönetmesi ve kısa sürede kontrolü ele alışı; uyguladığı ekonomik tedbirler; eğitim ve kültür atılımları; Avrupa, Rusya ve İran ile olan ilişkilerdeki diplomatik başarısı anlatılıyor.

Sultanın tahta çıkış temasını işleyen 103 şiir, Hatice Aynur ve Fatma M. Şen'in "Sultan I. Mahmûd'un Cülûsuna (1143/1730) Yazılmış Şiirler I: İnceleme" başlıklı makalelerinde değerlendirilmektedir. Bu şiirler tüm Osmanlı sultanlarına yazılanlardan nitelik ve nicelik yönünden ayrılmaktadırlar. Daha çok ulema ve bürokratlar tarafından yazılan, estetik kaygıların daha geride kaldığı bu şiirlerin Patrona isyanı, cülûs ve kişisel beklenti temalarını içerdiğini makaleden öğreniyoruz. Bu başlıklara göre gruplandırılan ve dönemin gündem olan konularına şairlerin zaviyesinden bakmayı mümkün kılan şiir metinlerinin tamamına, ikinci ciltte "Ekler" kısmında yer veriliyor.

Zeynep Aycibin imzasını taşıyan "Sultan I. Mahmûd ve Dârüssaâde Ağası Moralı Beşîr Ağa" başlıklı makale, 1752'de peşpeşe çıkan yangınları planladığı, yolsuzlukları organize ettiği gerekçesiyle "hâ'in-i dîn ü devlet" hükmüyle idam edilen Beşir Ağa'nın profiline dair kroniklerde geçen bilgileri derleyerek saray dahilindeki ilişkiler ağına mercek tutuyor. Derlenen bilgiler ışığında, olumsuzlukların asıl sorumlusunun I. Mahmud olduğu sonucuna varılıyor.

İkinci bölümün ilk makalesi Tülay Artan'a ait. Osmanlı toplumundaki sınıfsal katmanları ve "Lâle Devri"nin kapanması ile 1740-50 arasında değişmeye başlayan eğlence kültürünü, Boğaziçi'ndeki doğal çevrenin insan yapısı ve bir tür yapay bir çevreye dönüşümünü açıklayan çalışmanın başlığı "I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevakkuf ve Şehr-i Sefâ". Yazar, "mihr ü mâh", "rûz u şeb" ve "mehtâbiyye" redif ve temalarının Osmanlı şiirinde görülmeye başladığını, geceleri boğaz, kamusal

alanlar ve rıhtımlarda kadın-erkek "müzikli eğlencelerin I. Mahmud'un saltanatı sırasında ve saray çevresinde ortaya çıktığını" vurguluyor. Artan, I. Mahmud döneminde saray çevresi ve halkın eğlence kültüründe görülen değişme ve yenilikler, sultanın yaptırdığı yeni köşkler ve ziyaret ettiği yerleri ruznamelerden tespit ediyor. Bu kaynaklarda sıklıkla geçen temâşâ, tevakkuf ve tefekkür kavramları da eğlence kültürü bağlamında tahlil edilirken, Sultanın musiki merakı vurgulanarak ağırlıklı olarak Göksu'ya gittiği belirtiliyor. Ayrıca, "tarihsizleştirme" kavramsallaştırması üzerinden Osmanlılar için "yeni" tabirinin mahiyeti tartışmaya açılarak, 18. yüzyılın yekpare bir zaman dilimi olarak yansıtılmasına itiraz edilirken Shirine Hamadeh'in *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul* başlıklı kitabının argümanları kritik ediliyor.

Kitabı hazırlayan Hatice Aynur'un "I. Mahmûd Döneminde Edebî Kültür" başlıklı çalışması "çöküş, yorulma, tekrar" tabirlerinin layık görüldüğü ve böyle algılanan bir dönemin gerçekliğini ortaya çıkarmaktadır. Sebkatî mahlasıyla güçlü şiirler yazan Sultanın sanatla içiçeliği bu çalışmayla daha iyi anlaşılır hâle geliyor ve adına farkedilir nicelikte cülûsiye yazılmış olması bahsi de biraz daha bağlam odaklı olarak inceleniyor. İktidar ve edebî muhit arasındaki hâmilik ilişkileri üzerinde durulurken, şair ve yazarlar ile onları himaye edenler de tespit ediliyor. Bir taraftan dönem dîvân ve mesnevileri hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılırken, diğer taraftan dönem eserleri konularına göre tasnif ediliyor. Bu çalışmanın devamı olarak hazırlanan ve I. Mahmud dönemi eserlerinin açıklamalı, kronolojik bir listesi ikinci ciltte "Ekler" bölümünde "dönemin kitabî dünyasının sicili" olmak üzere veriliyor.

Harun Korkmaz imzalı "I. Mahmûd Devrine (1730-1754) Ait İki Fasıl Mecmûası" isimli makale, notanın kullanıldığı ancak yaygınlık kazanmadığı bu dönemin repertuvar, musiki hayatı ve bestekârları hakkında bilgiler veren iki güfte mecmuasını inceliyor. Eserlerden biri 1152 tarihli ve Ebûbekir Ağa tertibiyken, 1165 tarihli olan diğerinin mürettibi meçhuldür. Musiki temalı ikinci makale, kitabın tasarımını da yapan Ersu Pekin'e ait "Hızır Ağa'nın Çalgıları: Tefhîmü'l-Makâmât'ın Resimlerini Okuma Denemesi" başlıklı çalışmadır. III. Ahmed ile başlayıp III. Selim dönemine kadar altı padişah devri görmüş olan Hızır Ağa'nın en verimli çağları, musahiplerinden olduğu I. Mahmud dönemidir. Hızır Ağa'nın I. Mahmud'un vefatı sonrasında yazdığı musiki nazariyatına dair, eski-yeni karşıtlığını işlediği ve içinde çalgı resimlerinin bulunduğu eserinin mevcut beş nüshasından biri saray için hazırlanmış. Pekin, Avrupa çalgılarını da içeren resimleri yorumladığı gibi dönem müziğine dair tespitlerde de bulunuyor.

"Kütüphaneler ve Kitaplar" temalı çalışmaların ilki, İsmail Erünsal'a ait. Erünsal, I. Mahmud devrini, "vakıf kütüphanelerinin altın çağı" hatta, "Osmanlı kütüphanecilik ve kitap tarihinin en zengin dönemi" olarak adlandırıyor ve Sultanın bizzat kurduğu üç büyük kütüphane başta olmak üzere devrin bütün kütüphanelerine dair zengin bilgiler veriyor. "I. Mahmûd Döneminde Ayasofya Kütüphanesi ve Koleksiyonu" başlıklı çalışmasında Yoichi Takamatsu, kütüphanenin bilinen beş yazma kataloğu dışında iki katalog daha tespit ettiğini belirtiyor. Yazar, katalog ve fihristlerin yanısıra kitaplar üzerine düşülen notlardan hareketle Ayasofya koleksiyonunun oluşumu hakkında özgün tespitlerde bulunuyor.

Filiz Yenişehirlioğlu'nun "Geleneğin Devamı: Ayasofya I. Mahmûd Kütüphanesi Çini Süsleme Programı" başlıklı makalesi, devrin en önemli kütüphanelerinden birinin çini tezyinatını ayrıntılı şekilde

ESERİN, İÇERDİĞİ KONULAR AÇISINDAN YELPAZESİNİN GENİŞLİĞİ, MAKALELERİN DİL, ÜSLUP VE BİLİMSEL YETKİNLİKLERİ İLE ÖZELLİKLE GÖLGELENMİŞ BİR SULTAN VE DÖNEMİNİ DEVLETİ MERKEZE ALMAK SURETİYLE BİR ÇOK YÖNLERİYLE AYDINLIĞA KAVUŞTURMAYI BAŞARDIĞINI İFADE ETMELİYİM.

inceliyor. Zeren Tanındı imzalı "Kitap Sanatında Gelenek ve Yenilik: I. Mahmûd Dönemi" başlıklı makale, kitap sanatlarındaki üslup ve tekniğin 17. yüzyılın sonlarında değişmeye başlayıp 18. yüzyıla zemin hazırladığını vurguluyor ve dönem eserlerinden cilt, tezhip, portre örnekleriyle bu değişimi belgeliyor.

Elaine Wright ve Elizabeth Omidvaran'ın ortak çalışmalarının başlığı "An Album for Mahmud I in the Chester Beatty Library"dir. Yazarlar, Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde bulunan ve I. Mahmud tuğrasını taşıyan 17 varaklık bir albümü ele alıyorlar. Yazarlar, içinde bulunan hat örnekleri, *Kur'ân* ayeti, çiçek, Mekke, Medine, Kudüs ve Selimiye Camii resimleri ile dairesel bir dünya haritası gibi birbirinden bağımsız gibi duran çalışmaların neden bir araya getirilmiş olabileceğini tartışmakla birlikte albümü, Sultanın "sanatın hâmîsi" vasfını gösteren bir delil olarak değerlendiriyorlar.

İrvin Cemil Schick'in "I. Mahmûd Döneminde Hat Sanatı" başlıklı çalışması, 18. yüzyılda yazılmış biri I. Mahmud devrine ait iki hattat tezkiresini temel alarak, dönem hat sanatını sülüs - nesih ve talîk olmak üzere iki başlık altında inceliyor. Hattın bu döneminin, "iki devrim arasında kaldığını" belirleyen makale, hattatların bir dökümünü de içeriyor.

Orlin Sabev imzalı "I. Mahmûd Döneminde Müteferrika Matbaası" başlıklı makale, matbaa ve kitap tarihine ilişkindir. Çalışmada, İbrahim Müteferrika'nın I. Mahmud'a hitaben bizzat kaleme alıp Patrona İsyanı sonrasında 1732'de 500 adet bastığı, sosyal, siyasi ve askerî gelişmeler bağlamında birtakım reform önerilerini içeren *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* isimli siyasetnamesi inceleniyor ve matbaanın kamuoyu oluşturmadaki etkisi de bu bağlamda değerlendiriliyor.

Eserin ikinci cildi, üç makaleden oluşan "Mimarî Dönüşümler" teması ile açılıyor. Ünver Rüstem imzalı "İmparatorlukta Yenilenme, Mimarîde Çağdaşlık: I. Mahmûd ve Osmanlı Baroku" başlıklı çalışma, dönemin mimari eserlerindeki Barok tavır ve unsurlarını inceliyor. Barok inşa üslûbunun gelişmesini Sultan'ın bizzat teşvik ettiği, bunun geçmişten manasız bir kopuş değil bilakis, İmparatorluğu ihya etme düşüncesinin bir sonucu olduğu vurgulanıyor. İyi eğitimli, zevk sahibi diğer hâmilerin de bu akımda rol aldığı belirtilirken, Osmanlı Baroku "imparatorluğun devam edegelen küresele ilgisinin rekabetçi ilanı" şeklinde yorumlanıyor.

M. Baha Tanman'ın "I. Mahmûd Dönemi Mimarîsinde Payitaht-Eyalet İlişkileri" başlıklı çalışması bu bölümün ikinci makalesi. Tanman, I. Mahmud döneminde İstanbul ile Şam, Halep, Kahire, Şumnu, Aydın gibi yerlerde yapılan mimari eserleri tür, tercih edilen üslup ve bezeme gibi unsurlar açısından karşılaştırarak İmparatorluk genelindeki mimari değişimi inceliyor.

Alexander Wielemaker'ın "The Taksim Water Network: Renegotiation of Authority and Dynastic Legitimacy" başlıklı makalesi, inşasına III. Ahmed döneminin sonlarında başlanan ancak, I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından tamamlanarak 1732'de açılan Taksim Suyolu Şebekesini inceliyor. Kasımpaşa, Galata, Tophane, Fındıklı ve Kabataş'a su sağlayacak olan şebekenin Valide Sultan'ın kendi bütçesinden finanse edilmesi, öte yandan onun daveti üzerine buraya bağlanacak çeşmelerin de âyân tarafından yaptırılmasını siyaset ile sanatın buluşması bağlamında değerlendirirken, sanatın hanedan üyeleri ve devlet adamları için meşruiyet sağlayıcılığına dikkat çekiliyor. Suyolları ile bunlara bağlı çeşmelerin haritalandırılması ve çeşme bânilerinin isimlerinin listelenmesi çalışmaya ayrı bir değer katıyor.

Eserin "Ekler" bölümü, Mahmud döneminin sicili olarak değerlendirilebilecek nitelikte üç değerli çalışmayı içeriyor. Melih Kayar'ın "I. Mahmûd Dönemi Kronolojisi" başlıklı çalışması dönem tarihçilerinin eserlerinden Mahmud devri olaylarını derliyor. Bölümün ikinci çalışması H. Aynur imzalı "I. Mahmûd Döneminde Kaleme Alınan Eserlerin Açıklamalı Kronolojik Dökümü" başlıklı katalogtur. Mahmud döneminde yazıldığı tespit edilebilen tüm eserleri ihtiva eden ve bir benzerine rastlanmayan bu önemli çalışma dönem kitapları için örneklik teşkil edecek niteliktedir. Bölümün ve eserin son çalışması, H. Aynur ve F. M. Şen'in birlikte kaleme aldıkları ve birinci ciltte yer alan cülûsiye şiirleri konulu makalenin devamı niteliğindedir. Şiirlerin tam dökümleri, özellikleri ve şairlerinin kısa biyografilerini içeren bu titiz çalışma da cülûsiye şiirlerini derlemesi bakımından alanında ilktir.

Eserin, içerdiği konular açısından yelpazesinin genişliği, makalelerin dil, üslup ve bilimsel yetkinlikleri ile özellikle gölgelenmiş bir sultan ve dönemini devleti merkeze almak suretiyle birçok yönleriyle aydınlığa kavuşturmayı başardığını ifade etmeliyim. Müstakil makaleler dışında ayrı bir bölüm oluşturan ve büyük emeklerle hazırlanmış olduğu açık olan "Ekler" ise, eseri taçlandırmakta ve mükemmele yakın bir seviye yakalanmasına yardımcı olmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu bölümde yer alan derlemeler, yapılacak dönem çalışmaları için hususi bir model sunmaktadır.

Nihai olarak, kitabın mükemmel bir editör ve yazar uyumu içinde bulunduğunu, grafik tasarımın da bu uyuma eşlik ederek ortaya her bakımdan örnek bir dönem kitabının çıkmış olduğunu vurgulamak isterim.

KENAN YILDIZ – İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

İKTİDARDAN MUHALEFETE CHP'NİN SEÇİM PROPAGANDALARI

Durmayalım Düşeriz!

ÇİĞDEM KILIÇOĞLU CİHANGİR

DÜNYANIN NERESİNDE OLURSA OLSUN, SEÇİM PROPAGANDALARI İDEOLOJİ, SİYASİ YAPI, SEÇİM SİSTEMİ VE TEKNOLOJİYLE DOĞRUDAN İLGİLİDİR.

Kadri Unat'ın kaleme aldığı "*Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*", üç bölümden oluşmakta. 1930'lu yıllarda üretilen "Durmayalım Düşeriz!" sloganını başlığa taşıyan kitabın kapak resmi ise CHP'nin 21 Temmuz 1946 genel seçiminde kullandığı afişlerden biri. Kitabın temel problematiği; tek parti dönemindeki seçim propagandalarının hangi düzeyde olduğu, CHP'nin programları ile genel seçim dönemlerindeki söylemleri arasında bir paralelliğin olup olmadığı, çok partili döneme geçildikten sonra dünya genelinde yaşanan dönüşümün CHP'ye ne ölçüde yansıdığı, tek partili ve çok partili dönemdeki seçim propagandaları arasında ne gibi farklılıklar olduğudur.

Birinci bölümde CHP'nin kuruluşunun yanı sıra tek parti döneminde yapılan 1927, 1931 ve 1935, 1939 ve 1943 genel seçimleri sırasındaki seçim propagandaları incelenmektedir. Tek partili dönemde seçim propagandası olur mu? sorusuna yanıt aranan bu bölümde, bugüne dek akademik olarak tek parti dönemi seçim atmosferinin bir hayli ihmal edildiği ve tahminlerin ötesinde seçim çalışmalarının yürütüldüğü tespit edilmektedir. Çünkü siyasal katılım, tek parti döneminde CHP iktidarı tarafından en çok önemsenen konuların başında gelmekte ve seçimler de siyasal katılımın en temel aracı olarak görülmekteydi. Seçimlere katılımın yüksek olması ise meşruiyetin somutlaşması anlamını taşımaktaydı. Buna bağlı olarak yazar, tek parti dönemi seçim propagandalarında, CHP'nin seçim kültürünü geliştirme ve katılım oranını arttırma çabalarına dikkat çekmektedir.

Kitabın ikinci bölümü, Türk siyasetinin CHP-DP rekabetine sahne olduğu ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyir izlediği çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde yapılan 1946 ve 1950 genel seçimleri sırasındaki seçim propagandalarına odaklanmaktadır. Burada çok partili dönemin ortaya çıkardığı rekabet ve siyasal katılımın yoğunluğu ile siyasi partilerin kitlelere ulaşma çabasında kullandıkları yeni propaganda yöntemleri öne çıkmaktadır. Yazar, bu yöntem çeşitliliğine dikkatleri çekerek seçim propagandalarını; parti programları, seçim beyannameleri, yurt gezileri ve mitingler ile broşürler, seçim afişleri ve radyo yayınları gibi başlıklar altında incelemektedir.

Üçüncü bölümde ise Demokrat Parti döneminde, diğer bir deyişle CHP'nin muhalefet yıllarında yapılan 1954 ve 1957 genel seçimlerindeki seçim propagandaları incelenmektedir. Yazar, bu bölümde de bir hayli çeşitlenen propaganda yöntemlerine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kitap, beşi tek parti döneminde, ikisi çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde, ikisi de Demokrat Parti döneminde olmak üzere dokuz genel seçimi ele almakta ve CHP'nin bu seçimler sırasındaki propagandalarına odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle kitap, CHP'nin hem iktidar hem de muhalefet yıllarındaki seçim propagandalarını tarihsel bir bakış açısıyla okuyucuya aktarmaktadır.

Sonuç olarak, "Durmayalım Düşeriz!" okuyucuya, temelde CHP'nin 1927-1957 yılları arasındaki seçim propagandalarını; parti programları, seçim beyannameleri ve broşürler gibi yazılı materyallerin yanı sıra, ülkenin gündemini ve seçimlerin atmosferini yansıtan afiş gibi çarpıcı görsel malzemeler ile seçim dönemlerindeki yurt gezileri ve radyo yayınlarından yararlanarak ilişkisel ve analitik bir çerçevede sunmaktadır. Böylelikle kitap, sadece genel seçim propagandalarına değil, CHP'nin tek partili dönemden çok partili döneme uzanan süreçte geçirdiği dönüşümlere ve DP ile ilişkilerine dair önemli tespitlerde bulunmaktadır.

ÇİĞDEM KILIÇOĞLU CİHANGİR - ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Pelin Böke'nin Ardından

ESRA DANACIOĞLU

PELİN, ZAMANA YASLANMIŞ DOSTUM, 1994-1995'TE İKİ TEYP, BİR KIRMIZI MİKROFON VE BİR YEŞİL VOSVOS'LA İZMİR KÖYLERİNDE 1919-1922 DÖNEMİNE ODAKLANAN SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASINA BAŞLADIĞIM, BİRLİKTE BÜYÜDÜĞÜM ARKADAŞIM, MESLEKTAŞIM.

Son aylarda yaşadığımız kayıplar hepimize ölüm karşısındaki çaresizliğimizi hatırlattı. Önce Mehmet Genç Hoca, sonra genç meslektaşımız Yavuz Sezer ve Haziran başında sevgili arkadaşım ve meslektaşım Pelin Böke. Hissedilen, farkedilen ancak pandemi koşulları nedeni ile teşhis ve tedavisine geç başlanan bir metastaz Pelin'i bizden kopardı. Pelin gibi içinden her daim yaşam enerjisi, merakı ve sevinci fışkıran bir dosta ölümü yakıştırmak çok zor.

Pelin 1961 yılında Karşıyaka Bostanlı'da doğdu, kısa bir Karşıyaka macerası hariç tutulacak olursa, tüm yaşamı Bostanlı'da geçti. Adımını "köprü" durağından öteye atmadı. 2017 yılında (o zaman öyle sandığımız) küçük bir kanser atlattıktan sonra yazdığı *Bostanlı Anıları* (Heyamola Yayınları, 2019) hem Papaskala'dan Bostanlı'ya, Emlak Kredi Evleri'ne uzanan bir semtin tarihini, hem bahçeleri, sokak eğlenceleri, aile öyküleri ve çocukluk sesleriyle dolu anılarını (ama mutlaka köprü durağından sonra) içeriyordu. Semt tarihi ile harmanlanmış çocukluk, gençlik anılarını okurken, "Pelincim erken daha, ölüme karşı mevzileri daha ileri yaşlarda kurmak gerek" diye düşünmüştüm, yanılmışım.

Pelin doktora dahil tüm eğitim hayatını İzmir'de geçirdi, 1984 yılında Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri Bölümü'nde okutman olarak çalışmaya başladı. 1986'de bölüme katıldığımda üniversitedeki ve bölümdeki ilk arkadaşım oldu. Bölüm, araya serpiştirilmiş birkaç emekli general (12 Eylül'ün rüzgârı hayli devam ediyordu) dışında, bir avuç yüksek lisans öğrencisi genç okutmandan oluşuyordu. Çoğu, doktora sonrası Mersin yahut Manisa'da tarih bölümlerine gidecek; Pelin ise emekli olduğu 2017 yılına kadar aynı bölümde çalışmaya devam edecekti. Ben de 4 yıl sonra üniversitenin bir başka bölümüne geçmiştim ama Pelin'le dostluğum hep baki kaldı. Üstelik 1986 yılında çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra Pelin'e uyarak köprü durağı sonrası bir Bostanlılı olmuştum, böylece çalışma arkadaşlığından yarenliğe çabucak, sıcacık bir geçiş yapmıştık. Pelin, zamana yaslanmış dostum, 1994-1995'de iki teyp, bir kırmızı mikrofon ve bir yeşil Vosvos'la İzmir köylerinde 1919-1922 dönemine odaklanan sözlü tarih çalışmasına başladığım, birlikte büyüdüğüm arkadaşım, meslektaşım. Elimizde harita ile düştüğümüz yollar, 19. yüzyıl sonlarında doğmuş birine eriştiğimizde duyduğumuz sevinç, çoğu, çocuklarının evlerin avlularına yapılmış tek göz odalarda yaşayan yaşlılar, İbni Batuta gibi gördüğümüz izzet ikrama göre köyleri değerlendirme esprimiz, köy kahveleri, İzmir'e dönüş yolculuğu boyunca üzerimize çöken anlatıların hüznü, pazarlamacı sanılarak tepkiyle karşılaştığımız köyler, Tire Büyükkale köyünde görüşme yaparken (muhtarın kaçak kazı yapacağımız ihbarı nedeniyle) derdest

Pelin Böke doçentlik jürisinde, 2013

Pelin Böke saha araştırmasında

edilerek iki jandarma ve iki Kırıkkale tüfek arasında karakola götürülmemiz, Tarih Vakfı'nın 1996 yılında düzenlediği 2. Sözlü Tarih Atölyesine katıldığımız günün heyecanı, bir sürü, bir sürü anı. Sözlü tarih, Pelin'i besleyen (ki sözlü tarihin insanın iklimini nasıl şenlendirdiğini, içini nasıl sesler, renkler, anlatılarla doldurduğunu erbabı bilir) ve Pelin'in zenginleştirdiği bir alandı. Keyifle, merakla çıkılan bu yolculuk Pelin'in *İzmir 1919-1922; Tanıklıklar* (Tarih Vakfı, 2006) kitabıyla ürüne dönüştü. Ama bu çalışma doçentliğin muhafazakarlıktan örülü duvarına çarpacaktı. Bu muhafazakarlığın iki kaynağı vardı; ilki genel tarihçi dünyasının sözlü tarih yöntemine duyduğu tepki ve küçümseme gayreti, ikincisi ise tarihsel bilginin kurulması, çoğaltılması, dağıtılmasının âli, devletlû bir alan olduğuna, yap-yapma, unut-hatırla kılavuzlarına göre yapılması gerektiğine tüm kalbi ile inanmış tarihçilerin duyduğu korku ve irkilme. Türkiye'nin tarih ülkesinde elinizde bir teyple dolaşacaksınız, anlatılardan anlatılara uzanan kâh birbirini takip eden, kâh çeşitlenen ya da birbirini kesen yollar kuracaksınız ve üstelik doçent olmaya kalkacaksanız, olur şey değil! Makale ve kitaplarıyla eser aşamasını çarçabuk geçse de, İzmir 1919-1922 kitabında yer verdiği sözlü tarih görüşmeleri nedeniyle Pelin Böke en hafifinden Yunanperverlik, ağırından bir tür hainlikle suçlandı, kayıtsız, kuyutsuz mülakatlarda. Sözün kısası, üç olumsuz jüriden sonra, 5 kişilik jürinin 2 üyesinin değişmesi kuralı nedeniyle 2013 yılında girdiği 4. jüride oy çokluğuyla doçent unvanını alabildi. Sosyal medyada paylaştığım fotoğrafın altına şöyle bir not düşmüştü: "Kimlerin 'hayır' oyu kullandığı pek bariz olmuş... bu kadar açık etmeselerdi keşke)))". Sonrasında ne çalıştığı bölümde ne de İzmir'in farklı üniversitelerinde doçent kadrosu bulabildi. 2017 yılında önce emeklilik kararı aldı, sonra kanser illetinin ilk teşhisi kondu. Aslında üniversite sessiz sedasız yaşadığı bir hayal kırıklığı idi Pelin için.

2000'li yıllarda bir yandan İzmir ve Karşıyaka ile ilgili yazıyordu, öte yandan *Son Osmanlı Meclisi'nin Son Günleri* (Doğan Kitap, 2008) kitabı ile son Osmanlı Meclisinin 3 aylık süreçteki işleyişini incelemişti. 2000'lerin sonunda ilgisi İzmir Levantenlerine kaydı. Levanten çalışmaları Karşıyakalı olarak Pelin'in dostlarla çevrili, parçası olduğu, yitip bitmekte olan bir dünyayı anlatma, kaydetme arzusuydu. Baltazzi'ler, Forbes'ler, Whitehall'lar, Giroud'lar üzerinden kurgulanan Levanten resminin dışarıda bıraktıklarını ele alacaktı: İzmir'in zanaatkar, küçük esnaf yahut ücretli çalışan Levantenlerinin mütevazi dünyasını. Çoğunun arkaplanında daha iyi bir yaşam kurmak için 19.yy'ın sonlarında fırsatlar vaadeden İzmir'e yönelmiş ücretli işler arayan yahut sanatını icra etmek isteyen Avrupalı köken hikayesi vardı. Tarih, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hemen her yerde mevcut toplumsal-dinsel çeşitliliği yer ile yeksan ederek akarken, her nasılsa minik bir yarığa girip kalmışlardı. Ebeveynleri gibi gösterişli ekonomik-sosyal statüleri yoktu, Karşıyaka çarşının ara sokaklarında ve Alaybey bölgesinde aileden kalma küçük iki katlı evlerini 1970'lerde herkes gibi müteahhitlere vererek birkaç neslin farklı katlarda yaşadığı aile apartmanlarına dönüştürmüşlerdi. Binaların arka bahçelerinde Pelin'in de parçası olduğu neşeli akşam yemekleri, dairelerde şenlikli Paskalya Karnavalları düzenlenleyen 1980 ve 1990'larda Karşıyaka çarşıda ya da İzmirin başka bir noktasında bilmeden dükkanlarının, çalıştıkları yerlerin önünden geçtiğimiz, alışveriş yaptığımız Levantenler. "Sokaklardan Evlere İzmir Paskalya Karnavalları", "İğne Deliğinden Süzülmüş bir Zanaatkar; Piyer Usta" bildiri/makaleleri bu dönemin ürünleridir. Son birkaç yıldır tekrar İzmir Yangını meselesini çalışmaya başlamıştı. Ömrü vefa etse idi London Metropolitan Arşivi'nde bulunan Sun Sigorta Şirketi'nin İzmir yangını ile ilgili belgelerini yayınlayacaktı.

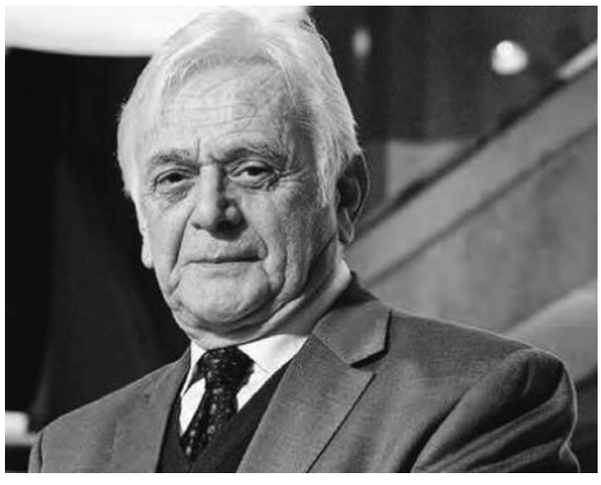
Yaşamın ölümü de içerdiğini unutmak zor, hele ki Mart 2020'den itibaren pandemi modern yaşamın akışı içinde görünür olmaktan çıkardığımız ölümü yaşamlarımızın içine içine soktuktan sonra. Ama bunu bilmek gönülleri yatıştırmıyor; Pelin'in gidişi değdiği insanlarda büyük, kolay geçmeyecek bir boşluk, eksiklik hissi ve kederli bir kara delik yaratıyor, İzmir yangını gibi.

Mehmet Genç'in Ardından

MURAT ÇİZAKÇA

MEHMET GENÇ, HALÂ MÜKEMMELİYET PEŞİNDE KOŞUYOR, DOĞRUNUN DA DOĞRUSUNU ARIYOR, BİR TÜRLÜ TEZİNİ BİTİRMİYORDU. BARKAN'I DA KAYBEDİNCE ARTIK İYİCE TEZ YAZMAKTAN VAZGEÇTİ. HAKLIYDI DA, ARTIK HİÇ KİMSE ONUN TEZİNİ DEĞERLENDİREMEZDİ. HİÇ KİMSENİN KARŞISINDA DA SINAVA GİRECEK HALİ YOKTU.

Osmanlı iktisat tarihinin üç büyük kurucusundan sonuncusunu geçenlerde kaybettik. Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve Mehmet Genç sayesinde Osmanlı iktisat tarihi artık kuruluş aşamasını geride bırakmış ve dünya iktisat tarihinin olmazsa olmaz bir unsuru haline gelmiştir.[1] Mehmet Genç, soyadı gibi, bu üçlünün en genci olması dolayısıyla onu en son kaybettik. Ancak Osmanlı iktisat tarihine katkısı Barkan'dan da İnalcık'tan da geri kalmaz. Hatta Osmanlı ekonomisini en güzel, en anlaşılır şekilde toparlayıp ifade eden kendisidir. Bunun teyidini tanınmış Hollandalı tarihçi Wantje Fritschy'den İtalya'daki bir konferans sırasında dinledim. Fritschy, benim Mehmet Genç'e yapmış olduğum atıflardan çok etkilendiğini ve Genç'i kendi dilinde okuyabilmek için Türkçe öğrenmeye başladığını belirtmişti. Fritschy, Avrupa devletlerinin mukayeseli finansman tarihi üzerinde çalışıyordu. Onun görüşüne göre, bu, Osmanlı finans tarihi olmadan olmaz, Osmanlı finans tarihi de Mehmet Genç'siz olmazdı. Mehmet Genç'i de kendi dilinde okumak gerekirdi.

Benim Mehmet Genç ile tanışmamın ilginç bir hikâyesi vardır. 1974 yılında Pennsylvania Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde doktora öğrencisiydim. Tüm sınavları geçmiş, tez aşamasına gelmiştim. Fakat doktora komitesi tezimi önce onların tanıdıkları, yani dünya çapında diyebileceğimiz, bir Osmanlı iktisat tarihçisinin okumasını şart koşmuştu. Ancak o kabul ederse tezi okumaya başlayacaklardı. "Peki, kimi tanıyorsunuz?" diye sorduğumda Ömer Lütfi Barkan veya Halil İnalcık dediler.

Barkan, nur içinde yatsın, artık emekli olmasına rağmen tezimi yönetmeyi kabul etti ve bir yıl sonrasına bir rapor hazırlamam için bana ilk randevuyu verdi. Bir sene sonra raporumu tamamlayıp heyecanla randevuya gittim. Raporumu okudu, beğendi ve çaycıyı çağırıp "Mehmet gelsin" dedi. Az sonra 30-40 yaşlarında birisi gülümseyerek içeri girdi. İşte Mehmet Genç'le ilk defa o zaman tanıştım.

Hoca Mehmet Genç'e aynen şunları söyledi: "Akıllı adamlar bizim konulara kolay kolay girmezler. Öyle ya, gidip bol bol para kazanmak varken ne diye girsinler? Bu delikanlı akıllı birine benziyor. Buna sahip çıkalım. Sen buna yol göster!". Sonra da bana döndü ve dedi ki: "Ben artık çok yaşlıyım. Bu tezin bitimini göremeyebilirim. Eğer öyle olursa, sen Mehmet Genç ne derse tıpkı ben demişim gibi onu dinleyeceksin. Ona yerden göğe kadar itimat ederim. Sadece bir konuda onun gibi davranma. Mehmet arşive bir girdi bir daha çıkamıyor. Kendisine adeta yalvardım. Ne yazarsan yaz, kabul edeceğim, yeter ki bitir şu tezini dedim. Ama öyle bir mükemmeliyet peşinde koşuyor ki tezini bitiremiyor. Hipotezin güzel, beğendim. Al hipotezini arşivde test et. Sonra da hemen çık ve yaz. Daha sonra nasıl olsa tekrar girersin arşive. Mükemmeliyet, eğer yakalanacaksa, kariyerinin sonlarında ancak yakalanır. "

Bu konuşmanın ardından beş sene geçti ve Ömer Lütfi Barkan 1979 senesinde vefat etti. Bu arada Mehmet Genç, halâ mükemmeliyet peşinde koşuyor, doğrunun da doğrusunu arıyor, bir türlü tezini bitirmiyordu. Barkan'ı da kaybedince artık iyice tez yazmaktan vaz geçti. Haklıydı da, artık hiç kimse onun tezini değerlendiremezdi. Hiç kimsenin karşısında da sınava girecek hali yoktu. Böylelikle ne doktora, ne doçentlik ne de profesörlük, bunların hiç birine yüz vermeyecek, normal akademik kariyer basamaklarını tırmanmayacaktı. Düşük maaşla yaşamına, araştırmalarına devam etti. Ancak takdir etmek gerekir

ki İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1996 yılında ona fahri doktora unvanını verdi. O istememişti, ona verildi!

Esas araştırma konusu 18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da tüm insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Sanayi Devrimi yaşanır ve dünya iktisat tarihi alt üst olurken, bu muazzam olayın Osmanlı ekonomisini nasıl etkilediği sorusuydu. Bu amaçla Osmanlı sanayiinin üretim trendlerini bulmaya çalışıyordu. Doğrudan sanayi üretim istatistikleri bulunmadığı için bu trendlere, sanayinin devlete ödemiş olduğu vergilerden ulaşmayı düşünüyor, bu amaçla devletin sanayi faaliyetlerinden almış olduğu vergileri arıyordu. Gayet makul bir hipotezi vardı: Sanayi devrimi sırasında Osmanlı sanayiinde küçülme bekliyor, bunun da devletin vergi gelirlerinde yansımış olacağını düşünüyordu.

Ancak hiç de beklemediği bir durumla karşılaştı. Kendi ifadesiyle: "Hayretle gördük ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda hazineye intikal eden vergi iltizam bedelleri, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren donmaya başlamış ve adeta değişmez sabiteler haline gelmiştir."[2] Bir başka deyişle, orijinal arşiv verileri sanki Osmanlı sanayiinin etrafını kapsayan bir cam fanus varmış izlenimini veriyordu. Sanki Sanayi Devrimi komşu Avrupa'da değil, bir başka gezegende gerçekleşmiş, Osmanlı sanayii de bundan hiç etkilenmemişti. Yıllarını bu verileri toplamaya adayan bir araştırmacı için bu sonucun ne denli yıpratıcı olduğunu anlamak zor olmasa gerektir. Sıradan bir araştırmacıya arşivi de iktisat tarihini de terk ettirecek bu durum, Mehmet Genç'i, tam tersine, kamçılamış görünüyordu. Nitekim ağır bir depresyon geçirdikten sonra tekrar arşive dönüp malikâne sisteminin diğer unsurunu, *muaccele*yi keşfettiğini ve sonunda sadece sanayi üretim trendlerini değil, çok önemli bir kurum keşfini de gerçekleştirdiğini biliyoruz.

Mehmet Genç'in Osmanlı mali kurumlarını keşfi malikâne ile sınırlı değildir. Esham sisteminin keşfi de ona aittir. Bu diğer çok önemli sistemin mükemmel bir açıklaması "esham" maddesi olarak *İslam Ansiklopedisi*'nin (Diyanet) 11. cildinde yayınlandı. Kanımca malikâne ve esham sistemlerinin keşifleri birkaç açıdan önemlidir.

Birincisi, 1695 yılında malikâne, 1775 yılında ise eshamın uygulanmaya başlaması Osmanlı Devleti'nin kriz dönemlerinde ve gerektiğinde hızla reform yapabilme yeteneğini gösterir. Nitekim malikâne, II. Viyana Kuşatması hezimetinden az sonra, esham da Kaynarca hezimetinden sonra devreye girmişlerdir. Her iki reform sonrasında devletin gelirlerini hızla ve olağanüstü boyutlarda arttırdığını gene Mehmet Genç'ten öğreniyoruz.[3]

İkincisi, bu reformları böylelikle ustaca yapabilme yeteneği bir yandan Osmanlı bürokrasisinin maharetini ortaya koyarken diğer yandan Devlet-i Aliyye'nin uzun ömürlülüğünü de açıklar. Nitekim bu devletin gerileme devri olarak bilinen 1699-1923 yılları arası 200 yıldan fazla sürmüştür. Genç'e göre, Sovyetler Birliği'nin sadece 70 sene dayanabildiği

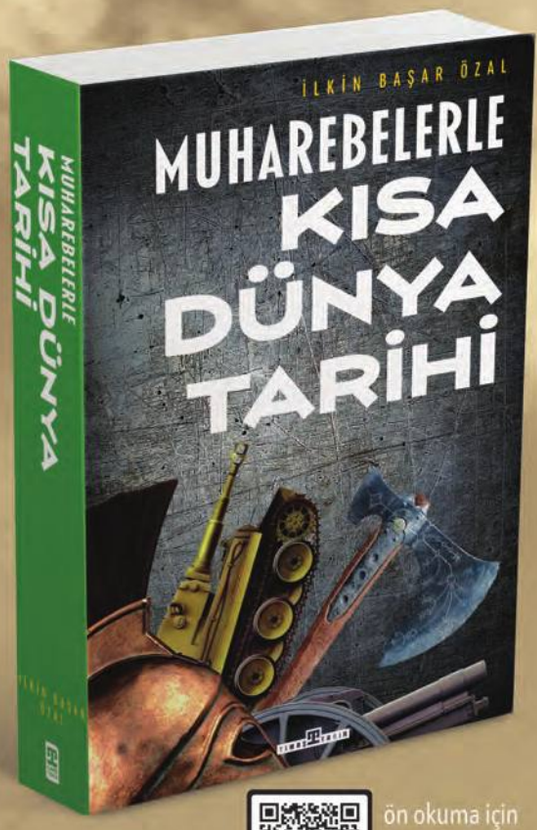
göz önüne alındığında, Osmanlı'nın "gerileme devrini" dahi önemli bir başarı olarak görmek gerekir. Zira, Sovyetler Birliği kendi içerisinde adeta çürüyerek çökerken Osmanlı, deyim yerindeyse, yedi düvele karşı savaşa savaşa, reform yapa yapa, tekrar savaşa savaşa çökmüştür. Kısacası, Osmanlı gerilemesinin en az ilerlemesi kadar önemli ve ilginç olduğu görüşü Mehmet Genç'e aittir.[4]

Üçüncüsü, özellikle eshamın modern İslam ekonomisi ve finansı açısından taşımakta olduğu önemdir. Zira esham devletin (veya vakıflar aracılığıyla özel sektörün)[5] vatandaştan faizsiz borç alabilmesini sağlayan kurumdur. Müslümanlıklarını her fırsatta ilan eden günümüz İslam devletlerinin vatandaştan borç alabilmek için eshamın modern versiyonunu kullanmaları beklenmekle beraber, yıllardır bu konuda vermiş olduğum onlarca konferansa rağmen bu devletler bu konuda henüz bir adım atmayıp, faizle borçlanmaya devam etmektedirler. Bu gerçek de bu devletlerin "Müslümanlıklarının" sorgulanmasına yol açmaktadır.

Mali kurumların az önce belirttiğim keşiflerinden sonra Mehmet Genç devasa bir sentez ile karşımıza çıkmaktadır. Bu sentez, tüm Osmanlı ekonomik sisteminin ortaya konulmasıdır. İktisat tarihçileri arasında "Mehmet Genç'in Sacayağı Modeli" olarak bilinen ve provizyonizm, fiskalizm, gelenekçilik üçlüsünden oluşan bu modeli, Genç üçlü bir koordinat sistemine benzetirdi. Osmanlı'nın aldığı her önemli kararda bu üç unsurun her birinin değişen büyüklüklerde de olsa mevcut bulunduğunu saptamış olması onu bu üçlü koordinat sistemi düşüncesine yönlendirdi. Kendi aramızdaki sohbetlerde, aslında modelin üç ayaklı bir sacayağı değil dört ayaklı bir masa olması gerektiğini ve dördüncü ayağın da vakıflar olması gerektiğini belirtmiştim. Bu konuşmamızı takip eden yıllarda vakıflar konusunda mükemmel bir makale yazdı.[6] Bu makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere, üçlü sacayağı modelinden dört unsurlu modele geçiş konusunda epey düşünmüş olduğu anlaşılıyor.

İlkin Başar Özal'ın
Eşsiz Anlatımıyla
İnsanoğlunun
3000 Yıllık Savaş
Macerası

TİMAŞ
iyi ki
kitaplar var...

ön okuma için
karekodu cep telefonu
kameranıza okutunuz.

timas.com.tr
timastarih

Makalenin çok önemli bulduğum bir diğer unsuru da Osmanlıların bir karar almadan, bu kararın muhtemel sonuçlarını üç kritere göre değerlendirmiş olduklarıdır. Bu kriterler:

Devlete faydalı olmalı.

Halka faydalı olmalı.

Kimseye zararlı olmamalı.

İktisatçıların Pareto Optimumu olarak bildikleri kavrama çok benzer bu kriterleri Osmanlıların Pareto'dan yüzyıllarca önce uygulamış olmaları başlı başına önemli ve ilginçtir.

Ve nihayet, Mehmet Genç'in Osmanlı ekonomisi modelinin Bizans iktisat tarihi açısından da son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Aynı coğrafyayı paylaşmış bu imparatorlukların önemli kurumları arasında ciddî bir devamlılık olması, kanımca, kaçınılmazdır. Bizans tarihçileri Genç modeli sayesinde artık çok daha iyi tanıdığımız Osmanlı kurumlarının *modus operandi*lerini birer hipotez olarak ele alıp, Bizans kurumlarına bakarlarsa araştırmalarında büyük aşama sağlarlar kanaatindeyim.

Bu yazıma *Devlet ve Ekonomi*'yi bana hediye ettiğinde kendi el yazısıyla yazmış olduğu satırlarla son vermek istiyorum:

"Aziz Kardeşim Murat Çizakça'ya, 361 sayfalık biraz hacimli bir özel mektup gibi okuması dileği ile sunuyorum.

Mehmet Genç, 01.07.2000."

Okudum sevgili hocam, ağabeyim, dostum! Her satırından bir şeyler öğrenerek okudum. Keşke bir mektup daha yazabilsen de onu da okuyabilsem. Doyamadım ki senin mektuplarına, senden öğrenmeye...

DİPNOTLAR

1 Bu listenin başına bir diğer çok önemli isim, Fuad Köprülü'nün ilave edilmesi tartışılabilir. Ancak Köprülü'nün daha ziyade bir hukuk ve kurum tarihçisi olduğunu düşünüyorum. Halil Sahillioğlu, Mubahat Kütükoğlu gibi diğer önemli isimler de vardır ancak onlar para tarihi, narh sistemi, diploması gibi spesifik konular üzerinde çalıştılar. Osmanlı ekonomisine, bildiğim kadarıyla, kuş bakışı bakmadılar.

2 Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", O. Okyar (ed.) *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, s. 250.

3 Malikâne sistemi sayesinde devletin gelirlerinin %1400 oranında arttığı ortaya konulmuştur. Bkz. Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 117. Malikâneden eshama çevrilmiş ilk örnek olan İstanbul Tütün Gümrüğü Mukataası ele alınırsa, bu mukataa malikâne iken devlete 250.000 kuruş muaccele ödüyordu. Eshama çevrildikten sonra bu rakam 1.800.000 kuruşu aştı. Bkz. *Ibid*., s. 190.

4 Mehmet Genç, "Fahri Doktora Töreni Konuşması", 8 Şubat 1996. Bkz. *Devlet ve Ekonomi*, s. 359.

5 Günümüzde devlet veya özel sektöre finansman sağlayan ve çok yaygın olarak kullanılan sukuk şöyle işler. Her sukukun içerisinde işleyişi para vakfına çok benzer bir SPV vardır. Bu SPV de eshama çok benzer bir yöntemle halktan para toplar. Yani sukuk, kurumsal açıdan, Osmanlı para vakfıyla eshamın sentezinden ibarettir.

6 Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, 42, Aralık 2014.